

**ABDÜLKÂDİR GEYLÂNÎ'DE MEZHEBÎ
UNSURLAR**

Sibel KİRAL

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN
2022
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

Sibel KİRAL

ABDÜLKÂDİR GEYLÂNÎ'DE MEZHEBÎ UNSURLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN**

ERZURUM-2022

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Abdülkâdir Geylânî'de Mezhebî Unsurlar" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

01.08.2022

Sibel KİRAL

Aslı Islak İmzalıdır

***LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN danışmanlığında, Sibel KİRAL tarafından hazırlanan bu çalışma 30/06/2022 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Mehmet SEVER

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR DİZİNİ	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1
1. KONU, AMAÇ VE ÖNEM	1
II. METOD	2
III. KAYNAKLAR.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDÜLKÂDİR GEYLÂNÎ'NİN HAYATI

1.1. HAYATI.....	6
1.1.1. Adı, Doğum Tarihi ve Yeri, Nesebî	6
1.1.2. Tasavvufa İntisabı	7
1.1.3. Lakapları.....	8
1.1.4. Evliliği ve Çocukları	10
1.1.5. Vefatı	11
1.2. ABDÜLKÂDİR GEYLÂNÎ'NİN YAŞADIĞI ASIR	12
1.2.1. Dönemin Sosyo-Politik Özellikleri	12
1.2.2. Dönemin İlmî-Kültürel Yapısı	14
1.3. ABDÜLKÂDİR GEYLÂNÎ'NİN İLMÎ ŞAHSİYETİ.....	15
1.3.1. İlim Tahsili	15
1.3.1.1. Abdülkâdir Geylânî'nin Hocaları	16
1.3.2. Eserleri	18
1.3.2.1. Kitapları	18
1.3.2.2. Şiirleri	22
1.3.2.3. Duâlar, Virdler, Hizbler.....	22
1.3.3. Vaaz ve Hitabet Yönü	23
1.3.4. Medresesi ve Ribatı.....	25
1.3.5. Meşhur Talebeleri	26

İKİNCİBÖLÜM

ABDÜLKÂDİR GEYLÂNÎ'YE GÖRE EHL-İ SÜNNET'İN İNANÇ ESASLARI

2.1. İMAN.....	29
2.1.1. İman Artar ve Eksilir.....	30
2.1.2. İman-İslâm İlişkisi.....	32
2.1.3. İmanın Mahiyeti (Halku'l-İman Bağlamında)	33
2.1.4. İmanda İstisna	34
2.1.5. İman Amel İlişkisi	36
2.2. ULÛHİYYET	38
2.2.1. Allah'ın Zâtı	38
2.2.2. Allah'ın Sıfatları.....	41
2.2.2.1. Zâtî/Sübûtî Sıfatlar	43
2.2.2.2. Selbî Sıfatlar	44
2.2.2.3. Haberî Sıfatlar.....	44
2.2.2.3.1. Allah'ın Yed'i (Eli).....	45
2.2.2.3.2. Allah'ın Görülmesi	46
2.2.2.3.3. Allah'ın Arşu	47
2.2.2.3.4. İstivâ Etmek	47
2.2.2.3.5. Allah'ın Yakın Göğsü Nüzûlü.....	48
2.2.3. Allah'ın İsimleri	49
2.2.4. Halku'l-Kur'ân	50
2.3. NÜBÜVVET	53
2.3.1. Mucize	54
2.3.2. Hz. Muhammed'in Evrensel Bir Peygamber Oluşu ve Diğer Peygamberlere Üstünlüğü	55
2.3.3. Hz. Peygamber'in Ümmetinin Fazileti.....	56
2.3.4. Nübüvvete Taalluk Eden Diğer Meseleler	57
2.3.4.1. Rasûl-Nebi İlişkisi	57
2.3.4.2. Kur'ân ve Sünnet'e İttiba	57
2.4. AHİRET.....	61
2.4.1. Kabir Azâbı	61
2.4.2. Ba's (Yeniden Dirilme).....	63

2.4.3. Hesap	64
2.4.4. Şefaât	65
2.4.5. Havz	68
2.4.6. Sırat Köprüsü.....	69
2.4.7. Mizan.....	69
2.4.8. Cennet ve Cehennem'in Yaratılmışlığı Sorunu	70
2.4.9. Rü'yetullah	73
2.5. DİĞER KELÂMÎ MESELELER	76
2.5.1. Halk-u Ef'âli'l- İbâd	77
2.5.2. Kadere İman	81
2.5.3. Akıl-Nakil İlişkisi.....	83
2.5.4. Rızık	84
2.5.5. Piyasadaki Ucuzluk ve Pahalılık	85
2.5.6. Ecel.....	85
2.5.7. Teklif-i Mâ lâ Yutâk.....	86
2.5.8. Hidâyet-Dalâlet	86
2.5.9. Yönetime Baş Kaldırmamak	86
2.5.10. Ehli Kible Tekfir Edilemez	86
2.5.11. Hz. Peygamber'in Hanımlarına Hüsnüzan Etmek	87
2.5.12. Sahabe Hakkında Hüsnüzan Etmek	87
2.5.13. Hulefâ-i Râşidîn'nin Tespiti Meselesi.....	88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İTİKADÎ FIRKALAR

3.1. EHL-İ SÜNNET	99
3.2. HÂRİCÎLER.....	101
3.3. ŞÎÂ	107
3.4. MÜRCİE	118
3.5. MU'TEZİLE	123
3.6. MÜŞEBBİHE	128
3.7. CEHMİYYE	130
3.8. DIRÂRİYYE.....	130

3.9. NECCÂRİYYE.....	131
3.10. KİLÂBİYYE	132
3.11. SÂLİMİYYE.....	132
 SONUÇ.....	 137
KAYNAKÇA	142
ÖZGEÇMİŞ.....	157

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDÜLKÂDİR GEYLÂNÎ'DE MEZHEBÎ UNSURLAR

Sibel KİRAL

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN

2022, 157 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN

Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN

Doç. Dr. Mehmet SEVER

Devrinin önemli simalarından olan ve mutasavvıf kimliği ile şöhret bulan Abdülkâdir Geylânî, yalnızca tasavvuf alanında değil daha birçok alanda vükufiyet kesb etmiş bir İslâm âlimidir. Geylânî'nin ilgilendiği alanlar arasında *makâlât* geleneği de yer almaktadır; ancak tek disipline indirgeyen bazı yaklaşımlar Geylânî'nin bu çok yönlü tarafının ihmal edilmesine neden olmuştur.

Bu çalışmamızda, Abdülkâdir Geylânî'nin eserlerinden hareketle onun *makâlât* ve *kelâm* sahasına yönelik görüşlerinin tespit edilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca çalışmamız vasıtasıyla Geylânî'nin mezhebî kimliğinin şekillendirdiği itikadî görüşlerinin muvacehesinde mezhepler karşısında takınmış olduğu müsbet ya da menfî tepki ve tutumların izleri sürülmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Abdülkâdir Geylânî, İslâm Mezhepleri, Makalât, Fırak, Kelâm, Tasavvuf.

ABSTRACT**MASTER’S THESIS****SECTARIAN ELEMENTS IN ABD AL QADİR AL JİLÂNİ****Sibel KİRAL****Advisor: Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN****2022, 168 Sayfa****Jury: Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN****Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN****Assoc. Prof. Dr. Mehmet SEVER**

Abd al Qadir al Jilani (Gilani), who was one of the important figures of his period and became famous with his mystic identity, is an Islamic scholar who has gained knowledge not only in the field of mysticism but also in many other fields. Among the fields of interest of Gilani are the tradition of maqalat too. However, some approaches that come down to it a single discipline caused to be neglected this versatile of Gilani.

In this study, it is aimed to determine Abdulkadir Gilani’s views on the field of kalam and maqalat, based on his works. In addition, through our study, it will be tried to trace the positive or negative reactions and attitudes that he had displayed against the sects in terms of his theological views shaped by his sectarian identity.

Key Words: Abd al Qadir al Jilani, Islamic Sects, Islamic Heresiography/al-Maqalat, Islamic theology, Islamic Mysticism.

KISALTMALAR DİZİNİ

b.t.y.	: Basım Tarihi Yok
b.y.y	: Basım Yeri Yok
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
Çev.	: Çeviren
(Ç. N.)	: Çevirmenin Notu
DEÜİFV	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
Şerh	: Şerh eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
Trc.	: Tercüme eden
TTKBE	: Türk Tarih Kurum Basımevi
TYEKBY	: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları
Yay.	: Yayınları/Yayıncılık

ÖNSÖZ

İslâm Âlemi'nin büyük mutasavvıflarından biri olan Abdülkâdir Geylânî, eserleri ve fikirleriyle düşünce tarihimizde kalıcı izler bırakmış önemli şahsiyetlerden birisidir. Tasavvuf literatüründe Kâdiriyye/Kâdirîlik tarîkatı ve bu tarîkatın pîri olarak bilinen Abdülkâdir Geylânî'yi farklı yönleriyle inceleyen çalışmalar olsa da onun düşünce dünyasında İslâm Mezhepleri'nin nasıl ele alındığına dair müstakil bir tez çalışması yapılmamıştır. İşte bu durum bizi bu çalışmaya sevk eden ana âmildir. Bu bağlamda *el-Gunye* başta olmak üzere *el-Fethu'r-Rabbânî*, *Fütûhu'l-Gayb*, *Cilâu'l-Hâtır* ve *Sırru'l-Esrar* eserlerinden hareketle onun itikadî görüşlerini ve mezhebî duruşunu derli toplu bir şekilde ortaya koymak çalışmamızın odak noktasını oluşturmaktadır.

Bu çalışma giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır.

Gir işbölümünde; araştırmanın konusu, amacı ve önemi, araştırmayı yaparken kullanılan metotlar ve yararlanılan kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde; Abdülkâdir Geylânî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti veya yaşadığı dönemin sosyo-politik konjonktörü ile ilmî-kültürel yapısı irdelenmiştir.

İkinci bölümde; çalışmayı sınırlandırdığımız Geylânî'nin eserleri ışığında, Ehl-i Sünnet'in görüşleri sadedinde ele aldığı itikadî görüşleri, mezhepler açısından karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Üçüncü bölümde; Geylânî'nin meşhur 73 fırka hadisinden hareketle mezhepleri tasnif-isimlendirme yönteminin makâlât yazarlarından hangisiyle benzerlik gösterdiği tespit edilmeye çalışılmış ve mezhepler hakkında verdiği malumat tetkik edilmiştir.

Nihâî noktada; tez, ulaşılan bilgilerin kısaca değerlendirildiği sonuç bölümü ve kaynakça ile tamamlanmıştır.

Bu vesileyle çalışmamızın her aşamasında yardımlarını eksik etmeyen ve ufuk açıcı katkılarıyla rehberlik eden değerli danışman hocam Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN'e, tezi baştan sonu okuyarak; tezin olabildiğince nitelikli hale gelebilmesi için tashih ve tavsiyeleriyle katkı sağlayan kıymetli hocam Prof. Dr. M. Zeki İŞCAN ve Doç. Dr. Mehmet Sever'e; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nin ilgili ve güler yüzlü çalışanlarına, tezin ilerlemesinde desteğini çok kez hissettiğim değerli arkadaşım Esmâ DURSUN'a, tezin bilgisayarda düzenlenmesinde yardımları dokunan Âdem HANO'yave yüksek lisansımı tamamlayabilmem için maddî-manevî desteklerinden ötürü hâssaten annem Naciye KİRAL'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

GİRİŞ

1. KONU, AMAÇ VE ÖNEM

Gazzalî (ö.505/1111) ile meşrûiyyetini kazanan tasavvuf ilmi, onun sayesinde, muarızlarına karşı mukavemet gösterecek direnci kazanmış ve daha sağlam bir konuma erişmiştir. Gazzâlî tarafından sistematize edilen Sünnî tasavvuf anlayışı, başta Abdülkâdir Geylânî (ö.561/1165-66) olmak üzere birçok sûfî tarafından devam ettirilmiştir. Geylânî, daha çok mutasavvıf kimliğiyle şöhret bulmuş ve Kâdirîlik tarikatının kurucusu olarak kabul edilmiştir. Tasavvufa dair görüşleri hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde insanlar arasında ma'kes bulmuştur.

Abdülkâdir Geylânî, mevcut imajını şekillendiren fırça darbelerinden ilki olan sûfî kimliğiyle tasavvuf alanının yanı sıra daha birçok alanda görüş beyan etmiş ve eserler te'lif etmiştir. Onun ilgilendiği alanlardan biri de akâid ve mezhepler tarihi olmuştur. Ancak, Geylânî hakkında yapılan çalışmalar ekseriyetle onun tasavvuf, tefsir ve hadis anlayışını ortaya koyan çalışmalar niteliğinde olduğu için Geylânî'nin bu yönü çoğunlukla ihmâl edilmiştir. Bu sebeple mutasavvıf yönüyle ön plana çıkan Geylânî'nin itikâdî görüşlerinin ve sergilediği mezhebî yaklaşımın hangi saikler üzerine nasıl şekillendiğini tespit etmek, İslâm Mezhepleri Tarihi alanında yapılacak çalışmalara sunabileceği katkılar bakımından önemlidir. Yapılan ön araştırmalar neticesinde Mehmet Şaşa'nın *Abdülkâdir Geylânî'nin Kelâmî Görüşleri* isimli kitabı ile yalnızca usûlü'd-dîne yönelik görüşlerinin verildiği Ebû Muaz Seyfullah el-Çubukâbâdî'nin *Akîdetu'l-Geylânîyye* isimli kitabı haricinde konuyla ilgili derli toplu bir çalışma bulunamamıştır. Tez, makale, bildiri gibi akademik düzeyde yapılan çalışmaların ise oldukça az olduğu ve içerik olarak konumuzla ilgili ya hiç bilgi verilmediği ya da sathi bilgilerle yetinildiği görülmüştür.

Tüm bunlardan anlaşılabacağı üzere bu konudaki mevcut çalışmalar gerek akademik gerekse halk bazındaki ihtiyaca henüz cevap verir mahiyette değildir. Bu sebeple Abdülkâdir Geylânî'ye isnadı en kuvvetli eserlerinden hareketle onun hem itikâdî görüşlerinin hem de mezhebî duruşunun çalışma sahası olarak belirlenmesi elinizdeki tezin çıkış noktasını oluşturmuştur.

II. METOD

Her bilim dalının kendine özgü konusu, alanı, kaynakları ve yöntemleri bulunmaktadır. Çalışmalar esnasında kullanılan kavramlar, uygulanan metotlar ve sahip olunan bilimsel perspektif, araştırmaların sonucunu etkileyecek unsurlardır. Bu açıdan, bilimsel bir disiplin olduğunu iddia eden her bilim dalının bir metoda dayanması adeta kaçınılmazdır. Metot, bilimin gelişmesine öncülük eden ve doğru bilgiye ulaşmayı sağlayan en etkili araç görevindedir.¹ Bir başka deyişle, bilimsel bir çalışmanın bilim hüviyeti kazanabilmesi için ilk etken araştırmada kullanılan metod ve yöntemlerdir. Metodun olmadığı çalışmalarda sağlıklı ve tutarlı sonuçlara ulaşmak pek mümkün değildir.²

İslâm Mezhepleri Tarihi kendi alanına ilişkin yöntem ve metotlar geliştirmeyi başarabilmiş bir disiplindir. İslâm Mezhepleri Tarihi'nin yöntem bilimsel boyutunun tanımlarından biri şu şekildedir: “*Geçmişte ve günümüzde siyasi ve itikâdî gayelerle vücut bulmuş İslâm düşünce ekolleri diyebileceğimiz beşeri ve toplumsal oluşumların; doğdukları ortamı, doğuş sebeplerini, teşekkül süreçlerini, fikirlerini, mensuplarını, edebiyatını, yayıldığı bölgeleri ve İslâm düşüncesine katkılarını temel kaynaklardan hareketle zaman-mekân bağlamında ve fikir-hadise irtibatı çerçevesinde betimleyici metotla ve tarafsız gözle inceleyen bir bilim dalıdır.*”³

Bu çalışma, İslâm Mezhepleri Tarihi bilim dalı içerisinde yapıldığı için bilhassa bu bilim dalının metodolojisi takip edilmiştir. Günümüzde mezhep ve ekoller hakkında daha sağlıklı değerlendirmelere ulaşmak için “şahıslar üzerinde derinleşmek” temel bir esas olarak kabul edilmiştir. Çalışmamızın merkezî yapısını Geylânî'nin itikâdî ve mezhebî bağlamdaki düşünce yapısı teşkil ettiği için; başka bir deyişle çalışmamız şahıs merkezli bir çalışma olduğu için “şahıs üzerinde derinleşme”, “doküman analizi ve belge tarama” metodu kullanılmıştır.

İslâm Mezhepleri Tarihi kendi alanına ilişkin bir metodoloji geliştirmiş olmanın yanı sıra sosyal bilimlerin bir alt dalı olması hasebiyle bu bilim dalının kullandığı birçok

¹ Hanifi Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler*, Mana Yayınları, İstanbul 2016, 13.

² M. Zeki İçsan, *Selefilik- İslâmî Köktencilik Tarihi Temelleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, 11.

³ Sönmez Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes’eleleri I*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, 396; Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, (4. bs.), Dem Yayınları, İstanbul 2016, 10-11.

çağdaş yöntemden de istifade etmektedir. Bu noktadan hareketle sosyal bilimlerde çokça kullanılan anlayıcı, yorumlayıcı ve niyete dayalı açıklama yöntemlerden de istifade ettiğimizi belirtmemiz gerekir.⁴

Ayrıca bu yaklaşımların yanı sıra benimsediğimiz ilkelere de biri de “betimleyicilik (deskriptif) ” ilkesi olmuştur. Sosyal bilimlerde, hadiseleri incelemek, sorgulamak, bunların tam bir fotoğrafını çekmek oldukça önemlidir.⁵ Diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi İslâm Mezhepler Tarihi’nde de bunun yolu müşahededir. Bir mezhepler tarihçisi, incelemekte olduğu olay neyse o şekilde resmetmek durumundadır.⁶

III. KAYNAKLAR

Tezimizin birinci bölümünde Abdülkadir Geylânî’nin hayatı, eğitimi, eserleri ve yaşadığı dönemi ele aldık. Bunları araştırırken Geylânî ile ilgili bilgileri ihtiva eden tabâkât eserleri başta olmak üzere, onun biyografisini konu edinen menâkıbnâme gibi birtakım kitaplardan istifade ettik. Bu bağlamda başvurduğumuz bazı kaynaklar şunlardır: Abdurrahman Camî’nin, *Nefahâtü’l-Üns’ü*; İbnü’l-Cevzî’nin, *el-Muntazam fi Târîhi’l-Mülûk-i ve’l-Umem’i*; Şa’ranî’nin, *Tabakat’ül Kübrâ’sı*; İbn Kesir’in, *el-Bidâye ve’n-Nihâye’si*; İbn Receb’in, *ez-Zeyl âlâ Tabakâti’l-Hanâbile’si*; Osmanzâde Hüseyin Vassâf’ın *Sefîne-i Evliyâ’sı*; SâdıkVicdanî’nin, *Tarikatler ve Silsileleri-Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye’si* ve Ebû’l-Hasan Nureddin’in, *Menakıb-ı Abdülkâdir Geylânî-Behcetü’l Estrar’ıdır*. Konuyla ilgili başvurduğumuz güncel kaynaklardan bazıları ise Geylânî’nin kayıp birçok eserinin gün yüzüne çıkmasını sağlayan ve kendisiyle kurbîyyet bağı bulunan Muhammed Fadıl Ceylânî’nin *Nehru’l-Kâdiriyye’si*, Mehmed Ali Aynî’nin *Les Grandes Figures de L’oient Un Grand Saint de L’Islam Abd al-Kadir Guilani* kitabından çevrilmiş olan *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî* ile Kazım Büyükkaksoy’un, *Hak Yolunun Önderleri Yüce Veliler’idir*.

Tezimizin ikinci bölümünde Abdülkâdir Geylânî’nin özellikle itikâdî görüşleri ve mezhebî yaklaşımının bir arada verildiği *el-Gunye* eseri başta olmak üzere *el-Fethu’r-Rabbânî*, *Fütûhu’l-Gayb*, *Cilâu’l-Hâtır* ve *Sırru’l-Estrar* adlı eserleri aslî kaynak olarak

⁴ Hanifi Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 2010, 28.

⁵ Kaan Böke, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, (4. bs.), Alfa Yayıncılık, İstanbul 2014, 13.

⁶ Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, 434.

kullanılmıştır. Bu eserlerin müellife nispeti açısından sağlam eserler olarak nitelendirilebilmesi, Geylânî'nin görüşlerinin kelâm ve makâlât alanına yansımalarının tespiti açısından önem arz etmektedir. Çalışmamız sırasında en çok başvurduğumuz *el-Gunye*'nin Osman Güman tarafından yapılan tercümesinden istifade edilmiştir. Geylânî'nin metin içerisinde yer verdiği âyet ve rivayetlerin tercümesinde mütercimnin çevirisi esas alınmıştır. İtikâdî fırkaların yer aldığı son bölümde çeviriden kaynaklı bazı hatalı noktalar düzeltilmiş ve bunlar dipnotta belirtilmiştir. Mütercimnin konuyla ilgili vermiş olduğu bazı notlar arasında önemli görülenler dipnot bölümünde (Ç. N) “Çevirmenin Notu” şeklinde belirtilerek paylaşılmıştır. Geylânî'ye nispet edilen diğer eserlere ise daha ziyade tasavvufî görüşler içermesi ve ona nispeti konusunda şüphe barındırması sebebiyle başvurulmamıştır. Kaldı ki zikredilen ve istifade edilen eserler, onun itikâdî görüşlerini ve mezhebî duruşunu ortaya koymada diğer eserlere ihtiyaç bırakmayacak şekilde yeterli oranda bilgi içermektedir. Böylece bilimsel araştırmaların en önemli ölçütlerinden biri olarak kabul edilen güvenilirlik açısından doğabilecek sorun ve endişeler bertaraf edilmiş olmaktadır.

Tezimizin son bölümünü oluşturan üçüncü bölümünde ise Abdülkâdir Geylânî, 73 fırka hadisi ekseninde mezhepleri tasnif ederek; mezhepleri dolaylı olarak “ehl-i hak” ve “ehl-i bid'at” olarak iki gruba ayırmış ve “fırka-i naciye” olarak isimlendirdiği Ehl-i Sünnet haricindeki bütün fırkaları hidayet yolundan sapan fırkalar başlığı altında ele almıştır. Akabinde mevcut fırkaların öne çıkan birtakım itikadî görüşlerini vererek onlara yönelik bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Burada tez çalışmamızın temel kaynağını oluşturan *el-Gunye* eserinden istifade edilmiştir.

Çalışmamızda kullandığımız diğer bir kaynak türü detâlî kaynaklar olarak nitelendirebileceğimiz gerek Abdülkâdir Geylânî hakkında yazılan tez, makale gibi akademik çalışmalar gerekse de çeşitli alanlarda yaptığımız alan taramalarıdır.

Tezimizin konusu her ne kadar şahıs merkezli olsa da çalışmamız sırasında disiplinler arası bir kaynak taraması yapma mecburiyeti de hâsıl olmuştur. Evvelâ, konumuzun öznesi bizzat tasavvufî bir isim olduğundan bu noktayı başlangıç olarak almamız gerekmiştir. Ayrıca *el-Gunye* başta olmak üzere diğer eserlerde delil olarak kullanılan hadislerin kaynaklardan tahririnin yapılmasına gayret edilmiş; ancak, hadislerin sıhhati konusu çalışma dışında tutulmuştur. Mezkûr hadisler sadece birer

doküman olarak kullanılmıştır. Hulefâ-i râşidîn dönemi ve sonrası siyasi olayları incelemeleri için İslâm Tarihi alanından yararlanılmıştır. Alanımızla ilgili yeri geldikçe makâlât kitaplarından istifade edilmiştir. Son olarakta Geylânî'nin usûlü'd-dîne dair görüşleri için akaid kitaplarından faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDÜLKÂDİR GEYLÂNÎ'NİN HAYATI

1.1. HAYATI

1.1.1. Adı, Doğum Tarihi ve Yeri, Nesebî

Tam adı Gavs-ı A'zam Vahid-ı Eşheb Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ ez-Zâhid el-Geylânî el Hânbelî'dir. 470/1078 yılında İran'ın Geylan bölgesinin Nefy kasabasına bağlı Büştir köyünde dünyaya gelmiştir.⁷ Bizde Geylânî telaffuzuyla şöhret bulmuş isim, Araplarda el- Cîlî, el- Cilânî; İranlarda el- Gîlî, el- Gilânî nisbesiyle bilinir.⁸ Geylân isminin, Ceylan ve Geylan şeklindeki telaffuzları ilk harfin Arapça'da Cim, Farsçada G ile okunmasından kaynaklanmaktadır.⁹ Kaynaklar Abdülkâdir Geylânî'nin doğumu hakkında iki farklı görüş belirtir. Bir kısmı Geylani'nin doğum tarihini 470/1077-1078 yılı şeklinde,¹⁰ öteki kısım 471/1078-1079 yılı olarak belirtir.¹¹

Geylânî'nin baba adı Ebû Sâlih Mûsâ Cengî-dost'tur. Annesinin adı ise Ümmü-l Hayr Emetu'llah Fatıma binti Abdullah es-Savmaî'dir. Nesebi pederi vasıtasıyla Hz. Hasan'a, validesi tarafından ise Hz. Hüseyin'e dayanmaktadır.¹² Bu sebeple kendisi hem şerif hem seyyit olarak kabul edilmiştir.¹³ Kaynaklarda babası hakkında fazla bilgi yoktur ancak lakabı cihetiyle savaşlarda kahramanlıklar kazanmış bir yiğit olması muhtemeldir. Abdülkâdir Geylânî henüz erken sayılacak bir yaşta iken babasını

⁷ Dilaver Güner, *Abdülkâdir-i Geylânî*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, 19.

⁸ Süleyman Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî", *DİA*, İstanbul 1988, I, 234.

⁹ Muhammed Fadıl Ceylânî el-Cimzerkî, *Nehru'l-Kâdiriyye* (2. bs), (Trc. Dilaver Güner, Seyyid Abdülaziz Ceylânî), Ceylani İlim Araştırma ve Yayın Merkezi, İstanbul 2011, 76.

¹⁰ İbn Kesir, *el-Bîdaye ve'n-Nihâye*, (Çev: Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 2000, XII/456; İmam-ı Şa'ranî, *Tabakat'ül-Kübrâ* I-II, (1. bs.), (Çev: Abdulkadir Akçiçek), Toker Yayınları, İstanbul 1969, 564; Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz (Haz.), Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2006, I, 51; Sadık Vîcdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, İrfan Gündüz (Haz.), Enderun Kitabevi, İstanbul 1995, 92; Kazım Büyükkaksoy, *Hak Yolunun Önderleri Yüce Velîliler*, Şükran Eser Gökner (Ed.), Kitsan Kitap, İstanbul 2013, 81.

¹¹ Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l Üns-Evliya Menkıbeleri*, (Trc. ve Şerh. Lamii Çelebi), Süleyman Uludağ, Mustafa Kara (Haz.), Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2011, 680.

¹² Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, I/90-91.

¹³ Dilaver Güner, *Abdülkâdir Geylânî-Hayati, Eserleri, Görüşleri* (2. bs), İnsan Yayınları, İstanbul 2003, 58.

kaybetmiştir.¹⁴ Annesi, Ebû Abdullah es- Savmaî'nin kızıdır. Yaşadığı dönemde sâliha ve takva sahibi bir kadın olarak bilinmektedir.¹⁵ Bazı tarihi kitaplarda annesinin Geylânî'yi ilerlemiş bir yaşta iken (altmış yaşlarında iken) doğurduğu zikredilmektedir.¹⁶

Geylânî babasını erken yaşlarda kaybettiği için ilk eğitimini, hamileliği sırasında birtakım tecellilere mazhar olan annesinden ve daha sonra dedesi seyyid Ebû Abdullah Savmaî'den almıştır.¹⁷

1.1.2. Tasavvufa İntisabı

Geylânî, Bâbülezc'deki medresede hadis, tefsir, kıraat, fıkıh ve nahiv gibi ilimleri okutup vaaz vermeye başladıktan bir süre sonra bütün bunları bırakarak inzivaya çekilmiştir. Bu hâl, tasavvufî manadaki zahidâne yaşayış şekli değildir. Onun bu hareketi, şehrin kaotik yapısı ve insanların verdiği sıkıntılı hallerden uzaklaşıp münzevi bir hayat yaşama arzusundan kaynaklanmıştır.

İmam Şa'ranî (ö. 973/1565), Abdülkâdir Geylânî'nin o günlerdeki duygularını Tabakat'ül-Kübrâ adlı kitabında şöyle anlatır:

“Bana bazen öyle ağırlıklar gelirdi ki; eğer ondan bir parça dağlara konsaydı erir ve yok olurlardı. Bu haller bende olmaya başlayınca yan üstü yatar, şu âyeti kerimeyi okurdum: ‘Hakikaten güçlülük beraber kolaylık var. Ve muhakkak güçlülük beraber kolaylık var.’ (İnşirâh: 94/5-6). Sonra başım kalkardı ve o ağırlık hallerinin benden gitmiş olduklarını görürdüm.”

Şa'ranî daha da ileri giderek Geylânî'nin, kimi zaman hiç konuşamaz olduğunu, hatta delilik alameti gösterdiğini ve bu sebeple halkın kendisini alıp tımarhaneye götürdüğünü ifade eder.¹⁸

¹⁴ Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 60.

¹⁵ Mehmed Ali Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, (Çev: Tahir Yücel), Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2017, 42.

¹⁶ Kazım Büyükkaksoy, *Hak Yolunun Önderleri Yüce Velililer*, 81.

¹⁷ Adalet Çakır, "Kadirilik", Semih Ceyhan (Ed.), *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, İsam Yayınları, İstanbul 2015, 160.

¹⁸ Şa'ranî, *Tabakat'ül-Kübrâ I-II*, 566-567.

Aynı şekilde Mehmed Ali Aynî de (ö. 1945), *Les Grandes Figures de L'oïrent Un Grand Saint de L'Islam Abd-al-Qadir Guilani'den çevrilmiş olan İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî* adlı eserinin muhtelif yerlerinde bu tarz cümleler sarfetmiştir.¹⁹

Abdülkâdir Geylânî menkıbeye göre ilahî cezbeye tutulmuş bir halde Bağdat ve Kerh viranelerinde 25 yıl geçirmiştir.²⁰ İçinde bulunduğu inziva döneminden Hammâd bin Müslim ed-Debbâs'ın (ö. 525/1131) yardımı ile çıkmış ve ilk intisabını bu zâta yapmıştır.

Şeyh Hammad, Abdülkâdir Geylânî'nin pek çok müşkilatını gidererek onu sufiye yoluna sokmuştur. Hocası, kendisini kutbiyetle müjdelemiş ve onu bu uğurda ağır imtihanlara tabi tutmaktan kaçınmamıştır.

Abdülkâdir Geylânî, Hammad'ın yanında bir süre tarikat ilmiyle meşgul olduktan sonra tarikat hırkasını bizâtihi Ebû Sa'd el-Muharrimî'den (ö. 513/1119) giymiş ve onun tarikat silsilesine dâhil olmuştur.²¹

1.1.3. Lakapları

Tarihte ün yapmış kişilerin çeşitli sıfat ve lâkaplarla meşhur oldukları görülmektedir. Geçmişten günümüze teamül haline dönüşen bu durum; yani, kişiyi farklı isim ve sıfatlarla vasıflandırma hâli, Abdülkâdir Geylânî'nin şahsı için de geçerli olmuştur. Kendisine verilen bazı isimler şöyledir: *Kutbu'l-aktab*, *Ayinü'l-encab*, *Bedelü'l-ebdal*, *Ferdü'l-efrad*, *Vetedü'l-evat*, *Esedü'r-ricâl*, *Üstazü'l-vücut*, *Maliki ezimmeti'l-eşfiya*, *Reissü's-sıddikîn*, *Ferdü'r-rahmani*, *Zil ke'sin nurani*, *Cami-i eştati'l-manîa*.²² Bunlar haricinde *Muhyiddin*, *el Bazü'l-eşheb* (*Baz'ı Eşheb*) ve *el-Gavsü'l-âzam* şeklinde bilinen en önemli üç lakabı daha vardır. Son iki sıfat, hassaten Geylânî'nin şahsına münhasırdır; öyle ki isim belirtilmeden bu sıfatların kullanıldığı yerlerde hep onun kastedildiği anlaşılmıştır.

Muhyiddin onun en yaygın lakabıdır.²³ Kelime olarak; dini ihya eden anlamına gelmektedir. Geylânî, Bağdat'a gittiği zaman müntesibi olduğu Şâfiî mezhebini

¹⁹ Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 68-69.

²⁰ Vîcdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, 92.

²¹ Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 65.

²² Büyükaksoy, *Hak Yolunun Önderleri Yüce Velililer*, 84.

²³ Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 92.

bırakarak mizacına daha uygun gelen Hanbelî mezhebine girmiş ve hayatının sonuna kadar her iki mezhebe göre fetva vermiştir. Rivayete göre rüyasında Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Geylânî'den, o sırada zayıf durumda bulunan Hanbelîliği canlandırmasını istemiştir. O da bu sebeple Hanbelî mezhebine girmiş ve bütün gücüyle bu mezhebî ihya etmeye çalışmıştır. Yaşadığı dönemde Hanbelîler'in imamı olacak yetkinliğe sahip olmuş ve bundan dolayı kendisine "Muhyiddin" (dini ihya eden) adı verilmiştir. O günden itibaren Abdülkâdir Geylânî'nin bu lakapla anıldığı zikredilmektedir.²⁴

Tarik-i tasavvufta Muhyiddin ismiyle iki zât bilinmektedir. Bunlardan biri Muhyiddin Abdülkâdir Geylânî, diğeri ise Muhyiddin Arabî (ö.638/1240)'dir. Behcetü'l-Esrar'ı te'lif eden Şeyh Nureddin Ebû'l Hasan eş-Şettânûfî (ö.713), Muhyiddin Arâbî'nin o ismi almasının ve derecesinin yükselmesinin Muhyiddin Abdülkâdir Geylânî'nin tasarrufu ile olduğunu söyler.²⁵ Molla Camî (ö. 898/1492) ise Arabî'nin giydiği tarikat hırkasının nispetini Geylânî'ye ulaştırır.²⁶

"Göklerin Alacalı Şahini"²⁷ anlamına gelen *Baz 'ül-eşheb*, Abdülkâdir Geylânî'nin hitabetinin çok güçlü olması ve karşılaştığı kimseleri hemen etkisi altına alması sebebiyle kendisine verilmiştir.²⁸

Gavs ismi lügatta "yardım etme, imdada yetişme" demektir. Bunun yerine "kutub" da kullanılır. Tasavvuf ıstılahında ise; en yüksek manevî makama verilen addır. Bazılarının ifadesine göre gavs, evliya hiyerarşisinde kutubdan sonra gelmektedir. Muhyiddin İbn Arabî ile Seyyid Şerif Cürcanî (ö. 816/1413), kutub ile gavsı aynı kişi olarak nitelerken, İmâm-ı Râbbânî (ö. 1034/1624) gavsı, kutbun yardımcısı olarak görür.²⁹

Kutub ismi lügatta; değirmen taşının miline denir. Büyük değirmen taşı, milin (kutbun) etrafında döndüğü gibi, kâinat denen bu kozmos da idare bakımından kutbun etrafında döner. Yani kutub denilen kişi kâinatta tasarruf sahibidir. Tasavvuf ıstılahında ise; manevî derecesi büyük, veli bir kul demektir. Aynı zamanda Kutub, mazhar-ı

²⁴ Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî", 234-239.

²⁵ Nureddin Ebû'l Hasan, *Behcet'ül-Esrar*, (Çev: Abdurrahman Hâlis Kerkükî), Onur Kitap, İstanbul 2013, 134.

²⁶ Camî, *Nefahâtü'l Üns-Evliya Menkıbeleri*, 722.

²⁷ Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 92.

²⁸ Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî", 235.

²⁹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2004, 225.

hakikat-ı Muhammediyye ve cami-i esmâ-i İlâhiyyedir. Yani ilâhî isimleri kendisinde cem' eden, Hz. Muhammed'in hakikatine vasil olmuş kişidir.³⁰

Abdülkâdir Geylânî, hem *kutbü'l-aktab* hem de *gavs-ı a'zam* olarak sunulur. Kutuptan yardım istendiğinde o gavs adını alır.³¹ Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliy aadlı* eserinde Geylânî'nin *aktâb-ı erba'adan* olduğunu zikretmektedir.³² Geylânî'ye bu lakabın kim tarafından, ne zaman verildiği bilinmese de tasavvufta isim belirtilmeden gavs ismi zikredildiğinde akla Geylânî gelmektedir.

Geylânî'nin kendisinden istimdad isteyen müridlerinin imdadına koştuğu ifade edilir. “Medet Ya Abdülkâdir!” sözü bu meyanda bir tarikat geleneği haline gelmiştir. Bazı menkıbelerde inâyet için bizzat müridi olmak gerekmediği, bir vakit medresesinin önünden geçenin dâhi yeterli olabileceği ve hatta kalbî bir bağlılığın bile istimdad için kâfi olacağı nakledilir.³³ Kendisinden sadır olan bu himmet ve tasarrufunun kıyamete dek sürdüğüne inanılmaktadır.³⁴ Nitekim kendisine nispet edilen şu beyit, bahsi edilen bu anlayışın bir şerhi mahiyetindedir.

“Önceki güneşlerin hepsi battı ve gitti,
Bizim güneşimizse batmayacak ebedî.”³⁵

1.1.4. Evliliği ve Çocukları

Kaynaklarda Abdülkâdir Geylânî'nin evlilikleri hakkında detaylar olmasa da yaptığı dört evliliğinin Hz. Peygamber'in işaretiyle gerçekleştiği ifade edilir. Bu evliliklerden 27 erkek, 22 kız olmak üzere toplam 49 çocuğu olmuştur. Çocuklarından; Abdülvehhab, Abdürrezzak, Şemsüddin, Seyfüddin, Ebû Bekir Abdülaziz, Şerefüddin İsa, Fazıl Abdülcebbâr, İbrahim, Muhammed, Abdullah, Yahya el-Fakih, Mûsâ, Seyyide “Emetü'l-Cebbar el-Ulviyye Fatıma” ilk eğitim tahsillerinde babalarının rahle-i tedrisinden geçmiş, tarikat hırkasını da babalarının ellerinden giymişlerdir. Çocukların sayı itibarıyla fazla olması babalarına atfedilen Kadirîlik tarikatının yayılmasının en

³⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 385.

³¹ Çakır, “Kadirîlik”, 163.

³² Aktâb-ı erba'a: “Dört kutup” manasına gelir. Tasavvufta Abdülkâdir Geylânî, Ahmed er-Rufai, Ahmed Bedevi ve İbrahim Desuki'yi belirtmek için kullanılır. Detay için bkz. Mustafa Kara, “Ahmed el-Bedevî”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 47-48.

³³ Nureddin Ebû'l Hasan, *Behcet'ül-Esrar*, 120-127.

³⁴ Şa'ranî, *Tabakat'ül-Kübrâ I-II*, 565; Nureddin Ebû'l Hasan, *Behcet'ül-Esrar*, 120.

³⁵ Ebubekir Tanrıku, *Batmayan Güneş-Abdülkâdir Geylânî*, Semih Matbaacılık, Ankara 2016, 29.

önemli unsurlarından biridir. Zira onlar hem babalarının ilmî mirasına sahip çıkmış hem de çeşitli yerlere hicret ederek bu ilmî ve tasavvufî mirasın nesilden nesile yayılarak günümüze kadar ulaşmasını sağlamışlardır.³⁶

1.1.5. Vefatı

Abdükâdir Geylânî kulunç hastalığına mübtela olarak³⁷91 yaşında iken hicri 561 yılının bir Cumartesi gecesi vefat etmiştir. Kabri Bağdat Darüsselam'da, Babüdderece medresesindedir.³⁸ Çok süslü bir türbesi vardır.³⁹ Hayatının bütün safhaları olduğu gibi vefatı da dikkate değer ibret ve nasihatlerle doludur.

Hüseyin Vassâf, Geylânî'nin vefatıyla ilgili şunları kaydeder: Yedi gün sonra hastalığı şiddetlenen Geylani o hâl içerisinde bir müddet ağladıktan sonra gülmeye başlar. Başında bekleyen evlad-ı iyali, bu halin sebebinin merak edince kendilerine, vefatı sonrasında müritlerinin ahvalini düşünüp ağladığını daha sonra tebşirat-ı ilahiye ile müjdelenip kendisine temessük eden tüm müritleri için imdad kuvveti ihsan edilince sevincinden gülümsediğini belirtir. Aşağıdaki dizeler bu manada dikkate değerdir.

*“Ben gerçekten mevcut kutupların kutbuyum.
Her musibette ve sıkıntıda vesile kılın bizi.
Sözüm ve hürmetim diğer kutupların üstündedir.
Himmetimle bütün her şeyden kurtarırım sizi.
Vaktinizi Allah için ve ihlâsla harcayanlardan olun.
Ceddim Rasûlullâhtır yani Muhammed,
Mutlu ve doğru hayat muhabbetimle mümkündür.
Ben ise Abdülkâdir'im, izzetim ve rif'atim devam etmektedir.”⁴⁰*

Abdülkâdir Geylânî'nin doğum tarihi, yaşı ve vefat tarihi ile ilgili şu beyit kaydedilmiştir:

“Sûfiler sultanı Vahidullâh, aşk'ta geldi, kemal'de vefat etti”

³⁶ Dilaver Güner, *Abdülkâdir-i Geylânî*, 27; Vîcdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, 116.

³⁷ Nureddin Ebû'l Hasan, *Behcet'ül-Esrar*, 149.

³⁸ Büyükaksoy, *Hak Yolunun Önderleri Yüce Velililer*, 85.

³⁹ el-Cimzerkî, *Nehru'l-Kâdiriyye*, 179.

⁴⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 62-63.

Buradaki aşk (ayn=70, şın=100, kaf=300) ebced hesabıyla 470’de vuku bulan “doğumuna”, kemal (kef=20, mim=40, elif=1, lam=30) 91 yıllık “ömrüne”, bu ikisinin toplamı ise “vefat tarihi” olan 561’e işaret eder ki bu da kemal-i aşk demektir.⁴¹

Her yıl ölüm yıl dönemleri sebebiyle Hindistan, Fas, Cezayir gibi birçok ülkede Abdülkâdir Geylânî’nin ruhaniyetine samimi bir bağlılık göstermek için bazı merasimler düzenlenir ve sadakalar verilir.⁴²

1.2. ABDÜLKÂDİR GEYLÂNÎ’NİN YAŞADIĞI ASIR

Tarihî bir şahsiyet araştırılırken yaşadığı dönemin genel bir panoramasına göz atmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu durum hem araştırmanın keyfiyeti hem de üzerinde inceleme yaptığımız şahsiyeti daha yakından tanımamız için önem arz etmektedir. Bu bağlamda eski toplum bilimcilerinden “İnsan içinde yaşadığı çevrenin çocuğudur” şeklinde vârid olan söz düşüncemizi destekler mahiyettedir.

1.2.1. Dönemin Sosyo-Politik Özellikleri

Abdülkâdir Geylânî 470-561/1078-1166 tarihlerinde yaşamıştır. Bu dönem pek çok hâdise ve sıkıntıları ile dikkat çeken, birtakım değişikliklerin kendisinde vuku’ bulduğu tarihî bir zaman dilimidir. Tabiatıyla bu dönemde yaşamış olan Geylânî’nin kendisi de birçok olaya şahitlik etmiştir. Abdülkâdir Geylânî’nin dönemlerine şahitlik ettiği Abbasî halifeleri sırasıyla şunlardır:

1. Ebû’l-Kasım Abdullah el-Muktedi Bi-Emrillah (ö. 467-487/1075-1094).
2. Ebû’l-Abbas Ahmed el-Müstazhir Billah (ö. 487-512/1094-1118).
3. Ebû Mansur el-Fazl el-Müstersid Billah (ö. 512-529/1118-1135).
4. Ebû Cafer el-Mansur er-Raşid Billah (ö. 529-530/1135-1136).
5. Ebû Abdillâh Muhammed el-Muktefi Li-Emrillah (ö. 530-555/1136-1160).
6. Ebû’l-Muzaffer el-Müstencid Billah (ö. 555-566/1160-1170).

Geylânî’nin doğumu, Türklerin Malazgirt Savaşı’nı (463/1071) Bizanslılara karşı kazanıp Anadolu’nun kapısını bir daha kapanmamak üzere aralamalarının hemen sonrasına rastlar. Bu olay batı cenahında; daha 25 sene önce (m.1054) Katoliklik ve

⁴¹ Gürer, *Abdülkâdir-i Geylânî*, 31; Vicedâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, 92.

⁴² Vicedâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, 115; Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 101.

Ortodoksluk (Doğu Kilisesi ve Batı Kilisesi) olmak üzere iki büyük mezhebe ayrılan ve bir yandan “dini çekişmeler” diye tercüme edilebilecek “Envestiture kavgaları” öte yandan büyük katedrallerin yapımı ile meşgul olan Batı Hristiyanlık dünyasının geçici de olsa birleşmelerini sağlamış ve onları hem batı kilisesinin otoritesini reddeden doğu kilisesine gereken dersi vermek, hem de yaklaşmakta olan Türk-İslâm hareketini bertaraf etmek maksadıyla Haçlı seferlerini (1096-1200 m.) düzenlemeye zorlamıştır. Kudüs’e kadar uzanan ve önüne gelen her şeyi yağmalayan bu seferler, hem doğudaki Hristiyanlara, hem de Müslümanlara tam bir kâbus dönemi yaşatmıştır.⁴³

Bu dönemde İslâm toprakları çok geniş bir coğrafyaya yayılarak Afrika’nın ortalarına kadar ilerlemiştir. Ancak bu sıralarda Müslümanlar arasındaki siyasi birlik tamamıyla bozulmuştur. Endülüs Emevîleri (756-1492), Berberîler (1090-1144) ve Muvahhitler sülâlesi (1144-1223) Endülüs’te; Fatımîler (909-1171) Mısır’da; Karahanlılar (960-1211) Türkistan havzası ile doğu İran’da; Gazneliler (962-1186) yine İran’da; Anadolu Selçukluları (1040-1308) Anadolu-Irak’ta ve Abbâsîler (749-1258) de Irak-Arabistan’da hüküm sürmektedir.⁴⁴

Bu iktidarlardan Abbâsîler ile Selçuklular Abdülkâdir Geylânî’yi doğrudan ilgilendirir. Zira onun yaşamış olduğu Bağdat şehri, o dönem için Abbâsîlerin hilâfet merkezidir. Abbâsîler ile Selçuklular arasında bu dönemde sıkı bir diyalog mevcuttur. Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey (ö. 431-455/1040-1063) 477/1055 yılında Bağdat’a girerek, Abbâsî iktidarını Şîî tasallutundan kurtarmış, Sünnî akidenin ve Abbâsî hilâfetinin koruyuculuğunu üstlenmiştir. Bunun üzerine Halife Kâim Bi-emrillah (ö. 422-467/1031-1075) Tuğrul Bey’e “Sultan” unvanını vererek onu “doğunun ve batının hükümdarı” ilan etmiştir. Selçuklular, Abbâsî hilâfetini siyasi bakımdan Şîî hanedanların tahakküm ve tehdidinden kurtarmakla kalmamış, aynı zamanda yeni bir öğretim müessesesi olan Nizamiye Medreselerinin⁴⁵ inşasını üstlenerek (455-457/1065-1067), Şîîlerle fikrî mücadelenin önünü de açmıştır.⁴⁶

⁴³ Gürer, *Abdülkâdir Geylânî- Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 45-46.

⁴⁴ Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Hayatı, Eserleri, Görüşleri* 46.

⁴⁵ Nizâmülmülk, Şîî Fâtımîler’in Sünnî Abbâsîler’i ve Selçuklular’ı yıpratmak amacıyla siyasî ve askerî faaliyetlerin yanı sıra ilmî açıdan da yoğun bir propagandaya giriştikleri dönemde Ehl-i sünnet akîdesini güçlendirmek ve devletin ihtiyaç duyduğu görevlileri yetiştirmek için ülkenin her tarafında medreseler açmaya karar verdi. Bu konuda Sultan Alparslan’dan izin alan Nizâmülmülk, onun devrinde ve daha sonra Sultan Melikşah zamanında Irâk-ı Arab, Irâk-ı Acem, Horasan, Mâverâünnehir, Suriye ve Anadolu’nun çeşitli şehirlerinde medreseler kurdu. Bunların bir kısmı onun ölümünden sonra açılmakla

Dîni açıdan her türlü fikrin, her çeşit mezhebîn mevcut bulunduğu ve kendisini kabul ettirme mücadelesi içinde olduğu bu devrin diğer önemli olaylarını; Gazzalî'nin inziva devrine nihâyet verip Nizamiye Medresesi müderrisliğine tekrar dönüşü, Hasan Sabbâh'ın (ö.518/1124) İslâm âlemini karıştıran faaliyetleri (472-507/1090-1124), Ömer Hayyam'ın vefatı (ö. 515/1132), halifelerden Müsteşrik Billâh ile Râşid Billâh'ın Bâtînîler tarafından öldürülmesi ve Selçukluların parçalanmaları (520-1137) izlemektedir.⁴⁷

Geylânî yaşadığı asırda pek çok sıkıntılara ve olaylara şahitlik etmiştir. O, bu olaylarla hiç ilgilenmemiş olmasına rağmen devrinde tanıklık ettiği olaylar Abdülkâdir Geylânî'nin şahsiyeti üzerinde ister istemez tesir bırakmıştır. Buna rağmen o, tüm gayret ve enerjisini ilim ve ruh terbiyesine hasretmiştir. Dünya ile ilgili işlerde insanlardan hep uzak kalmayı tercih eden Geylânî, bu sıkıntılı ve zor zamanlarda, insanları emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker doğrultusunda irşad etmekten geri durmamıştır.

1.2.2. Dönemin İlmî-Kültürel Yapısı

Abdülkâdir Geylânî ekonomik istikrarsızlık, siyasî keşmekeşlik, otorite bozukluğu gibi olumsuzlukların hâkim olduğu bir dönemde yaşamış olsa da ilmi ve kültürel açıdan İslâm âleminin en münbit devirlerinden birisinde yaşamıştır. Burada bilhassa Fıkıh, Hadîs, Kelâm, Felsefe, Dinler Tarihi, Tarih ve Tabakât ilim dallarının gelişme seyrinin genel bir krokisini sunacağız.

Fıkıh usûlü ile ilgili temel eserler, tatbiki hukuk denilen fûrû'î-fıkıh konusundaki hacimli eserler bu dönemde yazılmış ve fıkıh yapı itibarıyla istikrara kavuşmuştur. Fıkıh alanında el-Kâsânî'nin (ö. 587/1192) *Bedâiu's-Sanâyi' fî Tertîbi's-Şerâyi'* ve el-Merginânî'nin (ö. 593/1198) *el-Hidâye*'si bu dönemin ürünüdür.

Hadis tedvini, cerh ve ta'dille ilgili eser verme gerilerde kalmış, uydurma rivayetlerle ilgili çalışmalar ilim âleminin yeni uğraşı haline gelmiştir.⁴⁸Bu alan için

birlikte Bağdat Nizâmiye Medresesi örnek alındığı için hepsi bu adla anılmıştır Geniş bilgi için bkz: Abdülkerim Özaydın, "Nizamiye Medresesi", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 188-191.

⁴⁶ Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Hayati, Eserleri, Görüşleri*, 47.

⁴⁷ Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Hayati, Eserleri, Görüşleri*, 47.

⁴⁸ Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Hayati, Eserleri, Görüşleri*, 48.

örnek olarak el Makdisi'nin (ö. 507/1113) *Tezkiretü'l-Mevzûât* ve İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1200) *Kitâbu'l-Mevzûât*'ını gösterebiliriz.

Eş'arî kelâmı, bu dönemde Gazzalî ile zirveye ulaşarak nihai şeklini almıştır. Ancak mantık ilminin İslâmî ilimler için bir ölçü olarak kabul görmesiyle birlikte kelâm ve felsefe yakınlaşması başlamıştır. Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin (ö.508/1115) *Tabsiratü'l-Edille*'si ile Ömer en-Nesefî'nin (ö. 537/1143) *el-Akâid* isimli eserleri devrin önemli eserlerindendir.

Bu dönemkelâm ile felsefenin birbirinden ayrılamayacak derecede kaynaşıp mezcolmaya başladığı dönemdir. Öyle ki felsefî meselelerin çözümünde kelâm normları ve usûlleri kullanılmaya başlamıştır. Ebû'l-Berekât el-Bağdâdî'nin (ö. 561/1166) *Kitâbu'l-Mu'teber* ve İbn Rüşd'ün (ö.595/1198) *Faslu'l-Makâl* ve *Tehâfütü't-Tehâfüt*'ü dönemin önemli felsefe eserlerindendir.

Birûnî'nin (ö. 453/1061 [?]) sayesinde dinler tarihi için bu dönem ayrı bir öneme sahiptir. *Tahkîk mâ li'l-Hind* isimli eserinin öncülük etmesiyle birlikte bu alanda temel eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde dinler tarihi alanında yazılmış bir diğer önemli eser ise Şehristânî'nin (ö. 548/1153) yazmış olduğu *el-Milel ve'n-Nihal*'dir.

Bu dönemde geleneksel İslâm tarihçiliği devam etmiştir. Ancak tarih ve tabakat alanında önemli eserler de kaleme alınmıştır. Sem'ânî'nin (ö.561/1166) *el-Ensâb*'ı ile İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntazam*'ıbu devirde yazılmıştır. Coğrafyada ise el-İdrîsî (ö. ?), *Kitâbu'r-Rucâ*'yı İkinci Roger'in sarayında bu dönemde te'lif etmiştir (548/1154).⁴⁹

1.3. ABDÜLKÂDİR GEYLÂNÎ'NİN İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.3.1. İlim Tahsili

İlk tahsilini memleketinde ikmâl eden Geylânî, buradaki ilmi yeterli görmeyip hicri 488'de⁵⁰ henüz 18 yaşındayken Bağdat'a gelmiştir. Bu dönem, Gazzâlî'nin Nizamiye Medresesindeki derslerini bıraktığı zamana tesadüf eder.⁵¹ Rivayetlere göre

⁴⁹ Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 49.

⁵⁰ Camî, *Nefahâtü'l Üns-Evliya Menkıbeleri*, 681; Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî", 234; Büyükkaksoy, *Hak Yolunun Önderleri Yüce Velililer*, 81; Vicedânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, 9.

⁵¹ Çakır, "Kadirilik", 160.

doğmadan evvel Geylânî'nin, Bağdad âlimleri tarafından geleceği müjdelenmiş ve kutb'ı âzam olacağı haber verilmiştir.⁵²

Geylânî tam bir gayret ve şevkle ilim tahsiline başlamış, önce kıraat ile meşgul olup Kur'ân'ı hıfzetmiş daha sonra akâid ve fıkıh sahasında dönemin önde gelen hocalarından usûl, mezhep, hilâf ve furû' okumuştur. Fıkıh eğitimini Ahmed b. Hanbel'in mezhebi (Hanbeliye) üzerine almıştır.

O edebiyat ve hadîs alanında da devrin en tanınmış âlimlerinden ders almış ve böylece zâhirî ilimleri tahsil ederek geniş bir ilmi birikime sahip olmuştur. Tarikat ilmini sohbetlerine devam ettiği Hammâd ed-Debbâs'tan (ö. 525/1131) almış, tarikat hırcasını ise Ebû Sa'd el-Muharrimî'den (ö. 513/1119) giymiştir.

Bu esnada maddî açıdan sıkıntı çeken talebelerin karşılaştığı bütün zorlukları kendisi de yaşamıştır. İlim yolundaki azmi ve kararlılığı sebebiyle tüm zorluklara karşı direnmiş, ömrünün otuz yılını bu uğurda, dinî ilimleri tahsil ederek geçirmiştir.⁵³

Kısa sürede arkadaşlarını geçerek üstün bir şöhret yakalayan Geylânî, çağında seçkin bir kişi⁵⁴ olmanın yanı sıra Hanbelî'lerin imamı olacak bir yetkinliğe sahip olmuş ve kendisinden istifade eden birçok âlim ve fakihin yetişmesini sağlamıştır.⁵⁵

1.3.1.1. Abdülkâdir Geylânî'nin Hocaları

İlmî şahsiyetinin belirlenmesinde emeği geçen bazı hocalarının isimlerini burada vermek istiyoruz;

Fıkıh hocaları

1. el-Kâdî Ebû Sa'd el-Mübârek b. Alî b. El-Hüseyin el-Muharrimî el-Bağdâdî (ö. 513/1119).
2. Ebu'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. El-Hasan b. Ahmed el-Kelvâzânî (ö. 432-510/1040-1116).
3. Kadı Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. El-Kâdî el-Kebîr Ebî Ya'lâ Muhammed b. Hüseyin b. Halef b. El-Ferrâ el-Hanbelî el-Bağdadî (ö. 451-526/1059-1131).

⁵² Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, I/51.

⁵³ el-Cimzerkî, *Nehru'l-Kâdiriyye*, 84.

⁵⁴ Câmî, *Nefahâtü'l Üns-Evliya Menkıbeleri*, 681.

⁵⁵ Vîcdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, 92.

4. Ebu'l-Vefâ Alî b. Ukayl b. Muhammed b. Ukayl b. Abdillâh el-Bağdâdî ez-Zaferî el-Hanbelî (ö. 431-513/1039-1119).⁵⁶

Hadis hocaları

1. Ebu'l-Hüseyin el-Mübârek b. Abdilcebbâr b. Ahmed b. El-Kâsım b. Ahmed b. Abdillâh el-Bağdâdî es-Sayrafî (İbnü't-Tuyûrî) (ö. 495/1101).
2. Ebû Gâlib Muhammed b. El-Hasan b. Ahmed b. El-Hasan el-Bakıllânî (ö. 500/1106).
3. Ebû Muhammed Ca'fer b. Ahmed b. El-Hüseyin (el-Hasan) b. Ahmed el-Bağdâdî es-Serrâc el-Kârî el-Edîb (ö. 500/1106).
4. Ebû Sa'd Muhammed b. Abdilkerîm b. Huşeyş el-Bağdâdî (ö. 502/1108).
5. Ebû Bekr Ahmed b. El-Muzaffer b. Hüseyin b. Abdillâh b. Sûsen (Sevsen) et-Temmâr (ö. 503/1109).
6. Ebu'l-Izz Muhammed b. el-Muhtâr b. Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdillâh b. El-Müeyyed Billâh el-Hâşimî el-Abbâsî el-Bağdâdî (ö. 508/1114).
7. Ebû Osmân İsmâîl b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ca'fer b. Ebî Saîd b. Melle el-İsbahânî (ö. 509/1115).
8. Ebu'l-Berekât Hibetullâh b. el-Mübârek b. Mûsâ el-Bağdâdî es-Sekâtî (ö. 509/1115).
9. Ebu'l-Kâsım Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Beyân b. Er-Rezzâz el-Bağdâdî el-Kerhî (ö. 510/1116).
10. Ebû Tâhir Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilkâdir b. Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf el-Bağdâdî el-Bezzâz (ö. 511/1117).
11. Ebû Tâlib Abdülkâdir b. Muhammed b. Abdilkâdir b. Muhammed b. Yûsuf el-Bağdâdî el-Yûsufî b. Ebî Bekr (ö. 516/1122).
12. Ebu'l-Berekât Talha b. Ahmed b. Talha b. Ahmed b. El-Hasan b. Süleymân b. Bâdî b. El-Hâris b. Kays b. El-Eş'as b. Kays el-Kündî el-Akûlî (ö. 510 ile 520 arası /1116 ile 1126 arası).
13. Ebû Gâlib Ahmed b. El-İmâm Ebî Alî el-Hasan b. Ahmed b. Abdillâh b. el-Bennâ el-Bağdâdî el-Hanbelî (ö. 527/1132).⁵⁷

⁵⁶ Gürer, *Abdülkâdir Geylân-Hayâtı, Eserleri, Görüşleri*, 61.

⁵⁷ İbn Receb el-Hanbelî, *ez-Zeyl âlâ Tabakâti'l-Hanâbile*, Abdurrahmân b. Süleymân, Mektebetü'l-Abikan (Thk.), Riyad 1425/2005, II, 189; Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Hayâtı, Eserleri, Görüşleri*, 62-63.

Edebiyat hocası

Kaynaklar, Geylânî'nin edebiyatı sadece Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Alî b. Muhammed b. Hasan b. Bestâm eş-Şeybânî el-Hatîb et-Tebrizî'den (ö. 502/1108) okuduğunu kaydetmektedir.⁵⁸

1.3.2. Eserleri

Abdülkâdir Geylânî fûru' ve usûl-i fıkıh, tasavvuf, şiir, kaside ve daha pek çok alanda eser te'lif etmiştir.⁵⁹ Eserlerinde oldukça anlaşılır bir dil kullanan Geylânî'nin, kendisine nispet edilen eserlerinden burada yalnızca birkaçı ele alınacaktır:

1.3.2.1. Kitapları

a) *el-Gunye li-tâlibî târîkî'l-Hak*

Çalışmamızın ekseriyetini ilgilendiren bu kitap, muhteva olarak fıkıh, akaid ve tasavvufî konular içermektedir. Eser, klasik bir ilmihâl kitabı mahiyetindedir. İbadetlerin faziletine ve muamelatla ilgili tafsilatlı bilgilere yer veren eserde, akaid ile ilgili konular, "Fi Ma'rifeti's-Sânî" bölümünde işlenmiştir. Bu konular, Selef akidesi esas alınarak işlenmiş, bid'at fırkalar adı altında Şîa, Mu'tezile ve Cehmiyye gibi mezhepler ağır bir dille eleştirilmiştir.⁶⁰

Akaidle ilgili bazı fikirlerin, Ehl-i Sünnet'in görüşlerine aykırı olduğu; fakat aslında bu fikirlerin Geylânî'ye ait olmayıp başkaları tarafından esere sonradan dâhil edildiği, eserden istifade ederken bu hususun göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade edenler olmuştur. Ancak tasavvufî eserlere sonradan ilaveler yapıldığı görüşü pek tutarlı bulunmamıştır.⁶¹ Allah hakkında teşbih ve tecsimi andıran bazı izahlara yer verilen eserde, tasavvufî konular zühd ve takva ağırlıklı ele alınmıştır.

el-Gunye'de konular işlenirken ağırlıklı olarak ayet ve rivayetlerden istifade edilmiştir. Eserde kaynağına ulaşılamayan ve mevzu olan birçok rivayet bulunmaktadır. İbn Kesîr (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n Nihâye* adlı eserinde, *el-Gunye* ve *Fütuhu'l-*

⁵⁸ İbn Receb el-Hanbelî, *ez-Zeyl âlâ Tabakâti'l-Hanâbile*, II, 190; Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Hayâtı, Eserleri, Görüşleri*, 63.

⁵⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 57.

⁶⁰ Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Hayâtı, Eserleri, Görüşleri*, 110; Uludağ, "Abdülkâdir Geylânî", 234-239.

⁶¹ Süleyman Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı* (2. bs.), Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, 164-165.

Gayb'da güzel şeyler olduğunu belirtmekle beraber mevzû rivayetler bulunduğunu nakletmektedir.⁶² Çalışmamızın yekûnunu oluşturan *el-Gunye*'nin akaid bölümünde muhakkik'in tahricine göre; 74 sahih, 11 hasen, 8 zayıf, 6 şiddetli zayıf, 7 mevzu ve 2 tane de bulunmayan olmak üzere toplamda 108 rivayet kullanmıştır.⁶³

Birçok baskısı olan eserin ilk baskısı 1288/1871'de Kahire'de yapılmıştır. Diğer baskıları ise: Tunus 1304 h.; Kahire 1904, 1940, 1956; Beyrut 1976, Mekke ts. (el Matbaaatü'l-Mîrîyye) ; Bağdat ts. (Mektebetü's Şarkı'l-Cedîd Matbaası)

el-Gunye bazı dillere tercüme edilmiştir: Farsça tercümesi; Abdülhâkim-i Siyâlkûtî (ö. 1067/1656) : *Umdet'üs- sâlihîn fî tercemati Gunyeti't-tâlibîn*, (Lahor 1282 h., Delhi 1300 h.) Türkçe tercüme: Süleyman Hasbî: *Umdetü's-sâlihîn fî tercemeti Gunyeti't tâlibîn*, (İstanbul 1303 h.) ; A. Faruk Meyan: *Gunyetü't-tâlibîn-İlim Esrar Hazinesi*, (ilk baskısı: İstanbul 1971) ; Abdülkadir Akçiçek: *Gunyetü't-tâlibîn* (İstanbul 1980).⁶⁴

b) el-Fethu'r-rabbânî ve'l-feyzu'r-rahmânî

1150-1152 yılları arasında medrese ve ribatta vermiş olduğu vaazlarının müritleri tarafından kayıt altına alınmasıyla oluşmuş altmış iki bölümlük bir eserdir. Sonunda vefatını anlatan bir zeyil vardır. Tasavvufî anlamda en önemli eseri budur. Eser Abdülkadir Akçiçek tarafından *İlahi Armağan* (İstanbul 1961) ve Yaman Arıkan tarafından *Abdülkâdir Geylânî'nin Sohbetleri* (İstanbul 1986) ve Sıtkı Güllü tarafından *Huzur Sohbetleri* adıyla farklı zamanlarda Türkçeye tercüme edilmiştir. Eser Fransızca'ya *Enseignemets Soufis (al- Fath al-Rabbani wa'l-faydh al-Rahmani)* adıyla tercüme edilmiştir.⁶⁵

⁶²İbn Kesir, *el-Bîdaye ve'n-Nihâye*, XII, 456; Muhammed Labip Syauqi, *Abdülkâdir Geylânî'nin el-Fevâtihul-İlahiyye Adlı Tefsirinde Kehf Süresinin İşâri Yönü*, (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014, 35.

⁶³ Konuyla ilgili yapılan çalışmalar için bkz. Abdullah Doğan, *Abdülkâdir Geylânî'nin Hadis Anlayışı-El Gunye Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016; Sâliha Kobak, *Gunyet'üt Tâlibîn'de Delil Olarak Kullanılan Hadislerin Tahric ve Değerlendirilmesi* (Edeb Bölümü Bağlamında), (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2013.

⁶⁴ Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Hayati, Eserleri, Görüşleri*, 110.

⁶⁵ Uludağ, "Abdülkâdir Geylânî" 236; Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Hayati, Eserleri, Görüşleri*, 112.

c) *Fütûhu'l-gayb*

Oğlu Abdurrezzak'ın, babasının meclislerinde topladığı yetmiş sekiz vaaz, sohbet ve hutbesinden derlediği kitaptır. Eserin sonunda Abdülkâdir Geylânî'nin vasiyeti ile bir soy şeceresi yer alır. Eser İbn Teymiyye (ö. 728/1328) tarafından *Şerhu kelimât min Fütûhi'l-gayb* adıyla şerh edilmiştir. Bu şerh Muhammed Sâlim el-Bevvâb tarafından neşredilmiş (Beyrut 1986) ve İyâd Abdüllatîf İbrâhim tarafından tahkik edilerek basılmıştır (Bağdat 1987). T. Michel tarafından *Ibn Teymiyye's Sharh on the Futuh al-ghayb of Abd al-Qâdir al-Jilânî* adıyla bu şerh üzerine bir çalışma yapılmıştır. Walter Braune tarafından *Die Fütûh al-Gaib des 'Abdal-Qâdir* adıyla Almanca'ya, Abdülkâdir Akçiçek tarafından *Fütûhu'l-Gayb-Gizliden Sesler* (ilk baskısı: Ankara 1991), İlyas Aslan ve Derya Çakır tarafından *Abdülkâdir Geylânî-Fütûhu'l-Gayb-Âlemlerin Kapısı* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.⁶⁶

d) *Cilâü'l-hâtır min kelâmi's-şeyh Abdülkâdir fî'z-zâhiri ve'l-bâtın*

el-Fethu'r-Rabbânî'nin 57. ve 59. bölümlerinin devamı niteliğinde olan bu eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Bağdatlı Vehbi Efendi. nr 685) bulunmaktadır.

e) *Mektubat*

Aslı Farsça olduğu belirtilen bu eser Ali b. Hüsameddin tarafından Arapça'ya tercüme edilmiş on beş mektuptan oluşmaktadır. Kime ve hangi tarihte yazıldığı belli değildir. Muhtevası yüksek tasavvufî konulardır. Edebî sanatların bolca işlendiği bir eserdir. Türkçe'ye tercümelerinden bazıları şu şekildedir: Refet Süleyman Paşa (*Mektubat-ı Şeyh Abdülkâdir Geylânî Tercümesi*, İstanbul 1276) ve Abdülkadir Akçiçek tarafından *Onların Mektupları* şeklinde tercümeleri mevcuttur.⁶⁷

f) *Sırru'l-Esrâr ve Mazharu'l-Envâr fî mâ Yahtâcu İleyhi'l-Ebrâr*

Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Celalettin Ökten. nr. 239) bulunan eser Abdülkadir Akçiçek tarafından Türkçe'ye *Ötelerden Haber* adıyla tercüme edilmiştir.

⁶⁶ Güner, *Abdülkâdir Geylânî-Hayati, Eserleri, Görüşleri*, 114-115.

⁶⁷ Dilaver Güner, *Abdülkâdir Geylânî-Risaleler (2. bs)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2010, 17-18.

g) *es-Sirac'l-vehhâc fî leyleti'l-mi'râc*

Hiz. Peygamberin yüceliğini konu edinen küçük bir risaledir. Mustafa Güner (*Üç Aylar Ve Faziletleri*, Ankara 1975) ve Hasırcızâde (*Üç Aylar ve Mübarek Geceler*, İstanbul 1984) tarafından tercüme edilmiştir.

h) *ed-Dürerü's-seniyye fî'l-mevâtı'l-Geylâniyye*

Eser Geylânî'nin eserlerinden seçilmiş 19 konu, iki vasiyeti, nefsin yedi mertebesine ait makale ile altmış özdeyişinden oluşur. Celal Yıldırım tarafından *Gönül İncileri* (İstanbul 1971) adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

ı) *Tenbîhü'l-gabî fî rû'yeti'n- Nebî*

Tasavvufî-ahlakî bir risaledir.

j) *el-Muhtasar fî ilmi'd-dîn*

Ahlakî, tasavvufî bir risaleciktir⁶⁸

k) *Usûlü's-seb'a*

Ariflerin yedi makamından bahseder. Tasavvufî bir risaleciktir.

l) *Usûlü'd-dîn*

Abdülkâdir Geylânî'nin kelâmî ve itikadî görüşlerini ihtiva eder.

m) *Risale fî'tevhîd*

Akaidî-tasavvufî bir risaledir.

n) *Akâide*

Muhtemelen Geylânî'nin *el-Gunye*'deki akaid ile ilgili görüşlerinden bir derlemedir.⁶⁹

⁶⁸ Güner, *Abdülkâdir Geylânî-Hayâtı, Eserleri, Görüşleri*, 116-117.

⁶⁹ Güner, *Abdülkâdir Geylânî-Hayâtı, Eserleri, Görüşleri*, 117-118.

1.3.2.2. Şiirleri

a) *Dîvân*

Aslının Farsça olup daha sonra Arapça ve diğer dillere çevrildiği bilinmektedir. Kendisinden intikal eden şiir ve kasideleri dünya kütüphanelerindeki yazma nüshalardan derleyerek neşreden Yusuf Zeydan'dır.⁷⁰

b) *el-Kasîdetü 'l-ayniyye*

c) *Reşfü 'l-müntehilîn*

d) *Esmâü 'l-hüsnâ*

e) *Hamriyye, Ümmiyye, Tâiyye, Lâmiyye, Tasavvufiyye*

f) *Hamse-i Geylânî*

g) *Vesîle*⁷¹

1.3.2.3. Duâlar, Virdler, Hizbler

a) *Salavat*

b) *el-Kibrîtü 'l-ahmer fî 'salâti ale 'n-Nebî (s.a.v)*

c) *Da 'vetü 'l-celâle*

d) *Kenzü 'l-a 'zam*

e) *Fethi 'l-basâir*

f) *ed-Delâil*

g) *Evrâd*

h) *Hızbü beşâiri 'l-hayrât*

ı) *Hızbu 't-tazarru' ve 'l-ibtihâl*

j) *Hızbu 's-süryâniyye*

k) *Hızbü 's-sağîr*

l) *Hızbü 'n-nasr*

n) *Duâü Hızbi 'n-nasr*⁷²

⁷⁰ Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Hayati, Eserleri, Görüşleri*, 118-119

⁷¹ Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Hayati, Eserleri, Görüşleri*, 119-120.

⁷² Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Hayati, Eserleri, Görüşleri*, 120-123.

1.3.3. Vaaz ve Hitabet Yönü

Abdülkâdir Geylânî, 521/1127 yılında hocası Ebû Sa'd el-Muharrimî'nden (ö.513/1119) kendisine tevârûs eden Bâbülezc'deki medresede ilk defa vaaz vermeye başlamıştır.⁷³ Geylânî başlarda halka vaaz u nasihat etme konusunda kendini yeterli görmemiş bu sebeple vaaz kürsüsüne çıkmaktan bir müddet imtina etmiştir. Onun vaaza başlamasıyla ilgili nakledilen bir rivayete göre; bir gün devrin büyük sufisi Yusuf el-Hemedanî (ö.535/1140), Geylânî'ye halka neden va'z-u nasihat etmediğini sorar. Geylânî, bu soruya kendisinin âcemî olduğunu ve Bağdat'ın fasihleri gibi belîğ konuşamayacağı cevabını verir. Bunun üzerine el-Hemedanî: *"Sen fikhî, fıkıh usulünü, hilafî, nahvî, lügatî ve Kur'ân'ın tefsirini iyice öğrendin. O halde, konuşma sana neden uygun düşmeyecekmiş! Kürsüye çık ve konuş! Ben sende hurma olacak bir tohum, bir kök görüyorum!"* diyerek Geylânî'yi kürsülere çıkması konusunda cesaretlendirir ve onun va'z-u nasihate başlamasını sağlar.⁷⁴ Konuyla ilgili nakledilen diğer bir rivayete göre ise Abdülkâdir Geylânî, Hz. Peygamber ve Hz. Ali (ö. 40/661) 'den aldığı manevî emir doğrultusunda vaaz ve irşada başlamıştır.⁷⁵

Başlangıçta az kişiye hitap ederken ilmî ve tasavvufî dirayeti sebebiyle hüsn-ü kabul görmeye başlayan Geylânî'nin dinleyicileri zaman içerisinde hızla artmış ve hatta cemaatinin 70.000 kişiyi bulduğu zikredilmiştir. Bir kerameti olarak mecliste en uzakta bulunan kişinin en yakındaki gibi onun sesini işittiği rivayet edilir. Vaaza başladıktan (528/1133) 7 yıl sonra medresesi gördüğü rağbet sebebiyle genişletilmek zorunda kalmıştır. Sohbet ve zikir meclislerine halkın yanı sıra ulemâ, fukahâ ve meşâyihin önde gelenleri ile devlet ricalinden pek çok insan katılmıştır.⁷⁶

Yukarıda bahsettiğimiz üzere belli bir müddet vaaz verdikten sonra her şeyi bırakmış ve inzivaya çekilmiştir. İnziva döneminin ardından yeniden vaazlarına başlayan Geylani, bu süreci kendi dilinden şöyle anlatmaktadır:

⁷³ Camî, *Nefahâtü'l Üns-Evliya Menkıbeleri*, 681; Çakır, "Kadirilik",162, Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 88.

⁷⁴ Dilaver Güler, "Klasiklerimiz, VII: "el-Fethu'r-Rabbânî ve'l Feyzu'r Rahmânî", *Tasavvuf İlmî ve Akâdemik Araştırma Dergisi*, 3 (8), 2002, 165.

⁷⁵ Çakır, "Kadirilik",162.

⁷⁶Güler, "Klasiklerimiz/VII: "el-Fethu'r-Rabbânî ve'l Feyzu'r-Rahmânî", 165-166; Nureddin Ebû'l Hasan, *Behcet'ül Esrar*, 107.

“İsterdim ki her geceyi başka bir yerde geçireyim, şehirden şehre, köyden köye yolculuk edeyim ve ölünceye dek gurbette ve insanlardan saklı olarak kalayım. Benim arzuladığım şey buydu ama Allah bunun tersini diledi, böylece kaçtığım şeyin tam ortasında buldum kendimi. Ben kuyulardaydım ama kader beni çıkarttı ve kürsüye oturttu.”⁷⁷

Abdülkâdir Geylânî, sohbet meclislerinde Kur’ân-ı Kerîm tilavetinden sonra İslâm ilim geleneği içerisinde teamül olduğu üzere dua ile vaaza başlar, daha sonra işleyeceği konu ile ilgili ayet-hadis bağlamında konuşmasını sürdürürdü. Konuşmaları belli bir metne bağlı kalmadan zûhurat nev’inden olurdu. Konuşmanın akışına göre konudan konuya geçilir ve muhteva kendiliğinden şekillenirdi. Bu sebeple konular arasında belli bir bütünlük olduğunu söylemek zordur. Meclislerin sonunu genellikle *“Ey Rabbimiz! Bize dünyada da güzellik ahirette de güzellik ver ve bizi cehennem azabından koru”⁷⁸* âyetini okuyarak bitirirdi.⁷⁹

Vaazları son derece tesirli, kolay anlaşılır, akıcı ve samimidir. Konuşmalarında tema olarak daima cennet-cehennem, mükâfat-ceza, iyi-kötü, hayır-şer gibi zıt unsurlara yer vermiştir. Ayrıca insanları uyarmaya ve müjdelemeye oldukça ihtimam göstermiş; konuşma aralarını bol bol âyet, hadis, menkıbe, rivayet, kıssa, kelâm-ı kibar ve vecizelerle işlemiştir.⁸⁰

Söz arasında sık sık “ey azîz, ey oğul, ey insanoğlu” gibi nidalarla muhatabın zihni uyanık tutulmuş; kimi zaman tatlı yumuşak sözler sarf edilirken, kimi zamansa “sen ey münafık!”, “a dinini bilmez!”, “seni gidi rezil” gibi oldukça sert uyarılara yer verilmiştir. Sohbetlerinde meşhur sûfilerden nakiller yaparken konuları halkın anlayacağı seviyeye indirmek için örneklerle açıklamış, kimi zaman kendisinden sık sık örnekler vererek dinleyici ile kendi arasında sıkı bir irtibat oluşturmuştur.⁸¹

Vaazları sadece Müslümanlar üzerinde değil gayrimüslimler üzerinde de tesirli olmuştur. Hemen her toplantıda Yahudi ve Hristiyanlardan birkaçının İslâm’ı seçmesi veya bir kısım günahkâr Müslümanın onun eliyle tövbe ettiği vaki’ olmuştur.⁸²

⁷⁷ Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî* (97. bs.), (Çev: Osman Güman), Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2018, 352.

⁷⁸ Bakara: 2/201.

⁷⁹ Gürer, “Klasiklerimiz/VII: “el-Fethu’r-Rabbânî ve’l Feyzu’r-Rahmânî”, 169-170.

⁸⁰ Gürer, “Klasiklerimiz/VII: “el-Fethu’r-Rabbânî ve’l Feyzu’r-Rahmânî”, 169.

⁸¹ Gürer, “Klasiklerimiz/VII: “el-Fethu’r-Rabbânî ve’l Feyzu’r-Rahmânî”, 170.

⁸² Vîcdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, 103.

Ne var ki, onun sohbetini dinleyip, ilk anda pek bir şey anlamayanlar da olmuştur. Abdülkâdir Geylânî'nin bunlardan meşhur nahivci Ebû Muhammed Abdullah el-Haşşab'a (ö. 567/1172): *"Yazıklar olsun sana! Bizim zikir meclisimize karşı nahiv ile uğraşmayı tercih ediyorsun. Halbuki, bizim sohbetimize devam etsen biz seni Sibeveyh (ö. 180/796)⁸³ yaparız"* şeklinde sitem ettiği zikredilmiştir.⁸⁴

1.3.4. Medresesi ve Ribatı

Abdülkâdir Geylânî'nin medresesinin ilk sahibi, hocası, Ebû Sa'd el-Muharrîmî'dir (ö.513/1119). Yedi yıl sonra medrese ihtiyaçları karşılamada yeterli olmadığı gerekçesiyle genişletilmiş,⁸⁵ 528/1133 yılında bir mektep ve tarikat mensupları için de bir ribat eklenerek hizmetleri çeşitlendirilmiştir. Hem âlim hem de sufi olan Geylânî bu tarihten itibaren ilmî tedrisatı medresede, tasavvufî eğitimi ise ribatta sürdürmüştür.⁸⁶

İçerisinde farklı farklı kısımların inşa edildiği medresesinin her bir kısmı, farklı bir faaliyete tahsis edilmiştir. Şer'î ve dünyevî ilimlerin tedrisatının yapıldığı bölümde on üçten fazla alanın dersi okutulmuştur. Dinî ilimler olarak: tefsir, hadis, mezhep, usul, nahiv ve hilâf dersleri görülmüştür. Talebeler öğlene dek tefsir, hadis, mezhep, hilâf, usul ve nahiv dersleri ile öğleden sonra ise daha ziyade kıraat dersi ile meşgul olmuştur.⁸⁷ Dünyevî ilimler olarak ise uzay bilimleri, madenler, kaynaklar gibi dersler okutulmuştur.⁸⁸

Geylânî'nin medresesinin önemli özelliklerinden birisi de içerisinde kütüphanenin olmasıdır. Nitekim o dönem içerisinde medresenin içerisinde büyük bir kütüphane inşa edildiği bilinmektedir. Kütüphane olarak kullanılan bu yapı günümüze ulaşmıştır.

⁸³ Arap dili gramerine dair zamanımıza ulaşan ilk hacimli eserin yazarı ve Basra nahiv mektebinin en önemli temsilcisi. Detay için bkz. Mehmet Reşit Özbalkıç, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 130-134.

⁸⁴ Gürer, "Klasiklerimiz/VII: "el-Fethu'r-Rabbânî ve'l Feyzu'r-Rahmânî", 166.

⁸⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk-i ve'l-Umem*, Muhammed Abdülkâdir Ata (Thk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1416/1996, XVIII, 173.

⁸⁶ Aynî, *İslâmın Büyük Velisi Abdülkâdir Geylânî*, 75-79.

⁸⁷ Şa'ranî, *Tabakat'ül-Kübrâ*, 568.

⁸⁸ el-Cimzerkî, *Nehru'l-Kâdiriyye*, 174.

Burada Geylânî'nin kendi el yazısıyla te'lif ettiği tefsirinin⁸⁹ yanı sıra bazı nadir eserler de bulunmaktadır.⁹⁰

Abdülkâdir Geylânî, medresesine ilaveten bir de cami inşa ettirmiştir. Geylânî, vaktinin çoğunu medrese ve ribatta geçirmiş, ömrünün kırk senesini vaaz u nasihate, otuz üç senesini ise eğitim ve öğretime hasretmiştir.⁹¹

Geylânî, 561 yılında vefat edince medrese hücrelerinden birine defnedilmiş ve üzerine türbe yapılmıştır. Türbe, medrese ve müstemilâtından oluşan külliyesi günümüze ulaşana dek çeşitli istilalara maruz kalmış ve defalarca restore edilmiştir. Bunlara kısaca değinecek olursak:

Külliye, 1508'den sonra, Safevî istilası ile kısmen harap olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman, 941/1534 Irakeyn Seferi sırasında Geylânî'nin türbe ve imaretinin yeniden ihyasını emretmiştir. Bunun üzerine, Mimar Sinan tarafından cami, türbe, tekke ile imareten oluşan yeni bir külliye inşasına başlanmıştır. Kesin olmamakla birlikte, çeşitli kaynakların verdiği bilgilere göre külliye son şeklini 982/1574'de Elvendzade Ali Paşa'nın Bağdad valiliği sırasında almıştır. Yeni bir Safevi istilasından zarar gören külliye, bu kez 1048/1638'de Sultan IV. Murad tarafından esaslı bir şekilde tamir ettirilmiştir. Bundan sonra, sırasıyla 1085/1674'te Bağdad valisi Silahtar Hüseyin Paşa, 1123/1708'de; Sultan III. Ahmet, 1281/1865'de; Sultan Abdülaziz, 1318-1322/1900-1904'te; Sultan II. Abdülhamid, 1970-1974 yılları arasında da Irak Vakıflar Bakanlığı'nın nezaretinde mütevellilerinden Yusuf bin Abdullah Geylânî ile Burhaneddin b. Abdurrahman Geylânî tarafından tamir ettirilmiştir. Bu tarihten sonra külliye bazı ufak tefek ilave ve onarımlarla günümüze kadar gelmeyi başarmıştır.⁹²

1.3.5. Meşhur Talebeleri

Mutasavvıf ve vaiz kimliğiyle şöhret bulan Abdülkâdir Geylânî, hem medrese hem de ribatta eğitim vermiştir. Bu sebeple kendisinden sayısız talebe ve mürit

⁸⁹ Geylânî'nin kayıp kitapları üzerinde arama çalışmaları yapan Muhammed Fâdıl Ceylânî tarafından bulunan ve 2009 yılında İstanbul'da tahkikli olarak neşredilen tefsirin kime ait olduğu hâlâ tartışmalıdır. Konuyla ilgili bilgi için bkz. Syauqi, "Abdülkâdir Geylânî'nin el-Fevâtihu'l-İlahiyye Adlı Tefsirinde Kehf Sûresinin İşâri Yönü", (Yüksek Lisans Tezi), 6-7.

⁹⁰ el-Cimzerkî, *Nehru'l-Kâdiriyye*, 177.

⁹¹ Nureddin Ebû'l Hasan, *Behcet'ül Esrar*, 111; el-Cimzerkî, *Nehru'l-Kâdiriyye*, 177.

⁹² Abdüsselâm Uluçam, "Bağdad'da Abdülkâdir Geylânî Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, 20(20), 1988, 63.

yetiştir. Feyz ve irşad zamanlarında doğrudan doğruya kendisine intisab edenlerin ve dünyanın dört bir tarafına yayılan halifelerinden irşad vazifesine nail olanların sayısı 100 binlere ulaşmıştır. Devrin en önde gelen ulemâ ve fukahânın kendisinden ilim tahsil ettiği, bunların bir kısmının Geylânî'den inabe aldığı ve tarikat hırkası giydiği bilinmektedir.⁹³ Bunlar arasında isimleri en önemli olanlardan bazıları şunlardır:

1. Tâcü'l-İslâm Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'anî (ö. 506-562/1112-1157).
2. El-Kadî Ebû'l-Mehâsin Ömer b. Alî el-Kureşî (ö. 575/1179).
3. Ebû'l-Maâlî Ahmed b. Abdilganî (Mutî) el-Bâcîsrâî (ö. 563/1168).
4. El-Hafız Takiyyeddîn Ebû Muhammed Abdülganî b. Abdilvâhid el-Makdisî (ö. 600/1203).
5. Vâsile b. El-Eska' el-Hemedânî (Ebû Hureyre) (ö. 605/1209).
6. Abdürrezzâk b. Abdilkâdir Geylânî (ö. 603/1207).
7. Musâ b. Abdilkâdir Geylânî (ö. 616/1219).⁹⁴
8. Ebû Ya'la Muhammed b. Muhammed b. Ebî Ya'la b. El-Ferrâ (ö. 494-560/1100-1164).
9. Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim b. Sâbit el-Mısrî el-Kîzânî (ö. 562/1166-1167).
10. Ebû Amr Osman b. Merzuk b. Hâmîd b. Selâme el-Kureşî (ö. 564/1168-1169).
11. Ebû'l Fazl Ahmed b. Sâlih b. Şâfi' b. Sâlih b. Hâtîm el-Cîlî (ö. 520-565/1126-1169).
12. Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Ahmed b. Ahmed b. Abdillâh b. Nasr (ö. 492-567/1095-1177).
13. Ebû Bekr Atîk b. Ebi'l Fazl Abdilaziz b. Ali b. Sîlâ el-hârbî el-Habbaz (ö. 488-573/1095-1171).
14. Ebû'l Feth Nasr b. Fityan b. Matar el-Münney en-Nehrevanî el-Hanbelî (ö. 501-583/1107-1187) vb.⁹⁵

⁹³ Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, 106.

⁹⁴ Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Hayâtı, Eserleri, Görüşleri*, 77.

⁹⁵ Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Hayâtı, Eserleri, Görüşleri*, 78-81.

İmam Şa'ranî (ö. 973/1565), Abdülkâdir Geylânî'nin müritlerine yapmış olduğu nasihatlerden birini şu şekilde kaydeder:

*“Tabi olunuz; bid’at yoluna sapmayınız,
İtaat ediniz; muhalif olmayınız,
Sabrediniz; sızlanmayınız,
Bekleyiniz; ümit kesmeyiniz,
Zikir halkasında toplanınız; ayrılmayınız,
Özünüzü günahattan temizleyiniz; kirlletmeyiniz,
Hele Mevlânızın kapısından hiç ayrılmayınız.”⁹⁶*

Abdülkâdir Geylânî, kendisinden çokça kerametın zuhur olmasıyla nam salmış tasavvuf tarihinin en renkli simalarından birisidir. “Öküzün kendisiyle konuşması”, “tavuğun canlanması”, “şu ayağım her Allah velisinin boynu üzerindedir sözü” gibi kendisine nispet edilen birtakım menkabevî rivayetler, bahsi edilen kerametlerinden yalnızca birkaçıdır. Her ne kadar İbn Teymiyye (ö.728/1328) gibi bir münekkıt bile onun kerametlerinin tevatüren sabit olduğuna dikkat çekmiş⁹⁷ ve kendisinin tasavvufî fikirlerine bütünüyle katılmış⁹⁸ olsa da daha sağlığından itibaren kendisinden birçok kerametın sadır olduğunu, tasarruf ve kerametlerinin ölümünden sonra da devam ettiğini söyleyen bu mitolojik anlatılar ne yazık ki Geylânî'nin gerçek kimliğinin önüne geçmiş ve onun kişiliğini tamamen menkıbeleştirmiştir.

⁹⁶ Şa'ranî, *Tabakat'ül-KübrâI-II*, 579.

⁹⁷ Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, 89.

⁹⁸ Mustafa Kara, “İbn Teymiyye'nin İlk Sûfilere Ve Tasavvuf Klasiklerine Bakışı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1986, 67; İbn Teymiyye şahsında ifade edilen sözde tasavvuf düşmanlığının aksine o, tevhid prensibine aykırılıklar barındıran tasavvufa karşı çıkmıştır. İbn Teymiyye'nin tasavvuf anlayışı, insanın dindarlığına katkı sağlayan, ibahîliğe karşı çıkan ılımlı bir tasavvuftur. Bazı araştırmacılar İbn Teymiyye'nin birden fazla tarikatla bağlantısı olduğunu ve Kâdirîliği tarikatların en büyüğü olarak övdüğünü belirtmektedir. Dolayısıyla bu durum İbn Teymiyye hakkında şüyu' bulmuş “tasavvuf karşıtı” tezini temelden çürütmektedir. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Hanifi Şahin, *Olgu ile Algı Arasında İbn Teymiyye*, Mana Yayınları, İstanbul 2021, 18-21, 39-42.

İKİNCİBÖLÜM

ABDÜLKÂDİR GEYLÂNÎ'YE GÖRE EHL-İ SÜNNET'İN İNANÇ ESASLARI

Abdülkâdir Geylânî meşhur yetmiş üç fırka hadisinden hareketle *Gunyet'üt Tâlibîn* adlı eserinde mezhepleri Ehl-i sünnet ve Ehl-i Bid'at fırkaları olarak iki ana kısma ayırmıştır. Geylânî, bu bölümde Ehl-i Sünnet'in inanç esaslarını savunmacı bir yaklaşım içerisinde ele almakta; diğer mezhepleri ise zaman zaman eleştirmektedir. Biz de burada ilgili eser başta olmak üzere Geylânî'nin diğer eserlerinde akaidle ilgili tespit edebildiğimiz meseleleri ele alacağız.

2.1. İMAN

Geylânî'ye göre iman sözlükte; “*kalbin bir şeyi doğrulanmasıdır ki, bundan o şeyi bilme meydana gelir.*” Terim olarak ise “*Allah'ı ve sıfatlarını bilmek (ilim), vacip ve nafile taatleri yapmak, zelle ve isyandan uzak durmak.*”⁹⁹ anlamındadır. Bu tariftan yola çıkarak Geylânî'nin, Ehl-i Hadis denilen Selef ulemasının görüşünü benimsediği görülmektedir. Zira Ehl-i Hadise göre iman; kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organların amellerinden müteşekkildir.

Ehl-i kibleyi tekfir etmemeyi bir ilke olarak benimseyen Ehl-i Sünnet ulemâsı ile fukahânın büyük çoğunluğu, muhaliflerini yalnızca hataya nisbet edip tekfirden uzak tuttuklarını belirtmiştir.¹⁰⁰ Bu husus “Ehl-i kible tekfir edilemez” şeklinde formüle edilerek, Müslümanların tamamını kuşatan bir çatı söylem olarak ortaya konmuş ve Ebû Hanîfe'den itibaren Ehl-i Sünnet'in genel prensipleri arasında yer almıştır.¹⁰¹

Ancak Sünnî âlimlerinin kabulleriyle uygulamanın örtüştüğünü söylemek oldukça güçtür. Nitekim Ebû'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 429/1037-38), el-Kalânîsî (ö. IV./X. yüzyıl başları [?]) ve Bâkılânî (ö. 403/1013) Nazzâm'ı (ö. 231/845) tekfir için kitaplar

⁹⁹ Abdülkâdir Geylânî, *Gunyet'üt Tâlibîn*, (Çev: Osman Güman), Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2017, 183.

¹⁰⁰ Ebû Hanîfe, *Risâletü Ebî Hanîfe* (İmâm-ı Azâm'ın Beş Eseri içinde) (12. bs.), (Çev. Mustafa Öz), İFAV Yayınları, İstanbul 2016, 62; et-Tâhâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacri el-Mısri, *İslâm Akaid Metinleri (el-Akaidetü't Tahaviyye)*, (Çev: Hüsamettin Vanlıoğlu, Fatih Kalender, Emin Ali Yüksel, Abdullah Hiçdönmez), Muallim Neşriyat, İstanbul 2017, 104.

¹⁰¹ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ebsat* (İmâm-ı Azâm'ın Beş Eseri içinde) (12. bs.), (Çev. Mustafa Öz), İFAV Yayınları, İstanbul 2016, 32; Metin Yurdagür, “Ehl-i Kible”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 516.

yazmıştır.¹⁰² Aynı şekilde özellikle muhafazakâr Selefîyenin bunu ihmal eden tutumlar sergilediği görülmüştür.¹⁰³ Muhafazakâr Selefîyye dışındaki Selef uleması, ameli imanın rûknü ve parçası olarak görse bile kalbinde imanı bulunan ve bunu dili ile ikrar eden, kibleye yönelen kişiyi iman dairesinde kabul etmiştir. Kişi, işlediği günahlar sebebiyle yalnızca günahkâr mü'min olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁴ Geylânî de bu minvalde "Kible ehlinden birisi hakkında; şirk, küfür veya nifak içinde olduğuna dair şehadet etmemek"¹⁰⁵ gerektiğini salık vererek hem Selef hem de Ehl-i Sünnet ekolüne muvafık bir dil geliştirmiştir.

2.1.1. İman Artar ve Eksilir

Geylânî'ye göre iman; farz ve nafil olan ibadetleri yerine getirme, küçük ve büyük günahlardan uzak durma, Allah'ı ve onun sıfatlarını bilmekle gerçekleşir. İman, itaat edildiğinde artar, isyan edildiğinde azalır, bilgi (ilim) ile güçlenir ve kemale erer, bilgisizlikle zayıf düşer.¹⁰⁶ İmanın gerçek manada artması, emirlere uyup yasaklardan kaçınmaya ilaveten kadere itaat etmek, her türlü mevzuda Allah'ın vaadi hakkında şüphe duymayı terk etmek, sıkıntılara sabretmek, nimetlere şükretmek, yarattığı bütün varlıklar üzerindeki tasarrufundan dolayı O'na itiraz etmeyi bırakmak, tevekkül etmek, koşulsuz şartsız asla O'nu suçlamamak ve Allah'ı her türlü noksanlıktan tenzih etmekle gerçekleşir. O, bu bağlamda sırf namaz, oruç gibi feraizi yerine getirmekle iman artmış olmayacağını belirtmek istemektedir.¹⁰⁷ Bu fikrini desteklemek için birtakım âyetleri naklî delil olarak öne sürmektedir:

¹⁰² Abdülkahir el-Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (7. bs.), (Çev: Ethem Ruhi Fıglalı), TDV Yayınları, Ankara 2014, 97.

¹⁰³ Gazzâlî, *Fayşalü't-Tefrika Beyne'l İslâm Ve'z-Zendaka* (4. bs.), Dergâh Yayınları (Çev. Süleyman Uludağ), İstanbul 2018, 56; İbn Hazm, *el-Fasl-Dinler ve Mezhepler Tarihi*, (Çev. Halil İbrahim Bulut) Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2017, II, 842-844; Yusuf Şevki Yavuz, "Tekfir", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 350-356.

¹⁰⁴ A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş* (18.bs), Ensar Yayıncılık, İstanbul 2012, 43.

¹⁰⁵ Geylânî, *Fütuhu'l-Gayb*, 174.

¹⁰⁶ Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî* (97. bs.), (Çev: Osman Güman), Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2018, 166; Ebû Muaz, Seyfullah el-Çubukâbâdî, *Akidetu'l Geylânîye-Abdülkadir el Geylânî'nin Akidesi*, Mercan Kitap, İstanbul 2015, 63.

¹⁰⁷ Geylânî, *Gunyet'üt Tâlibîn*, 185.

“Hâlbuki Allah tarafından indirilen her âyet Müslümanların imanına iman katar.”¹⁰⁸

“Kendilerine Allah’ın ayetleri tebliğ edildiğinde imanları artar. Onlar yalnız Allah’a güvenirler.”¹⁰⁹

“Yine onların sayısını insaf sahibi Yahudiler ve Hıristiyanların Peygamber’e kesinkes inanmasına, mü’minlerin de imanlarının pekişmesine vesile kıldık.”¹¹⁰

Dikkat edilirse Geylânî’nin bu düşüncesi, Selef ulemâsının imanın artıp azalacağına dair olan görüşüyle mütenasiptir. Bu konu ile ilgili olarak İbn Abbas (ö.68/687-88), Ebû Hureyre (ö. 58/678) ve Ebû Derda’nın (ö.32/652 [?]) “İman artar ve eksilir.” dedikleri nakledilmiştir.¹¹¹Kaynaklar bu sözün Selef’in icmâsına göre sahih bir söz olduğunu, ancak Hz. Peygamber’e isnad edilmesinin uygun olmadığını ifade etmiştir.¹¹²

Geylânî, imanın artıp azalması konusunda kendi mezhebinin yaklaşımını ortaya koymakla beraberdiğer kelâm ekollerinden Eş’arîlerin konuyla ilgili görüşünü de belirtmiştir. Bu minvalde o, Eş’arîler’in imanın artıp azaldığını kabul etmediklerin idile getirerek kendilerini eleştirmektedir. Onun bu söylemleri dikkate alındığında Eş’arîleri, Ehl-i Sünnet’e dâhil etmediği dolayısıyla Ehl-i Sünnet diye nitelendirdiği kesimin aslında dar çerçevede Selefîyye olduğu görülmektedir. Ehl-i Sünnet ekolü içerisinde kabul gören Eş’arî gelenek içerisinde imanın tanımı dolayısıyla imanın artması ve eksilmesi meselesinin ihtilafı olduğu görülmektedir. Buna göre ameli imanın parçası ve rûknü sayanlar, imanda artma ve eksilmeyi kabul etmiş; imanın yalnızca ikrar olduğunu ileri sürenler buna karşı çıkmış; imanı tasdik olarak kabul edenler ise eksilmeye karşı çıkarken imanın artması konusunda görüş ayrılığına düşmüştür.¹¹³ Geylânî’nin Eş’arîlere olan eleştirilerinden yola çıkarak, ekol içerisindeki bilhassa imanın yalnızca ikrar olduğunu söyleyen ikinci gruba yönelik eleştiri de bulunduğu söylenebilir.

¹⁰⁸ Tevbe: 10/ 124.

¹⁰⁹ Enfal: 8/ 2.

¹¹⁰ Müddessir: 29/ 31.

¹¹¹ Geylânî, *Gunyet’üt Tâlibîn*, 183.

¹¹² İbn Kayyım el-Cevziyye, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî, *el Menâru’l-Münîf fi’s-Sahîhi ve’d-Dâif* (2. bs.), (Çev: Enbiya Yıldırım), Takdim Yayınları, Ankara 2019, 134.

¹¹³ Mehmet Kalaycı, “Eş’arîlik”, Sönmez Kutlu-Hasan Onat (Ed), *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2014, 414.

2.1.2. İman-İslâm İlişkisi

Geylânî, iman ve İslâm'ın sözlük ve terim manalarına değinmiş, iman ile İslâm arasında anlamsal bir fark olup olmadığını inceleyerek her iki kavramın anlam yelpazesini ortaya koymaya çalışmıştır. İman ile ilgili belirttiği lugavî manalara yukarıda değindiğimizden dolayı burada yalnızca İslâm kavramıyla ilgili yaptığı tanımlamalara yer verilecektir.

Geylânî'ye göre İslâm, sözlükte “teslim olmak ve boyun eğmek” demektir.¹¹⁴ Terim olarak ise “gönül huzuruyla ve beş ibadeti yerine getirmekle birlikte kelime-i şehadeti söylemekten ibarettir.” Bu tanımlamalardan hareketle Geylânî, her iki kavram arasında fark olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre İslâm, imanı da kapsayan daha geniş bir kavramdır. Bu manada, iman eden herkes Allah'a hakkıyla boyun eğmiş ve teslim olmuştur; ama İslâm olan, yani bir diğer deyişle teslim olan herkes Allah'a inanmamış olabilir. Zira bazıları can korkusuyla öyleymiş gibi davranabilir. Geylânî “her iman İslâm'dır; lâkin her İslâm iman değildir”¹¹⁵ çıkarımından hareketle “her Müslüman inanmış sayılmaz, her inananın da imanı gerçek olmaz” demektedir.¹¹⁶ Bu mevzuda delil olarak şu âyeti gösterir:

*“De ki: Sizler gerçek anlamda iman etmediniz. Siz iyisi mi [güçlü olduğunuzu gördük ve yanınızda yer almak üzere size] boyun eğdik’ deyin. Çünkü iman, gönüllerinize henüz nüfuz etmedi”*¹¹⁷

Geylânî'nin delil olarak getirdiği bir diğer nass ise Cebrâîl'in Hz. Muhammed'e gelerek kendisine İslâm, iman ve ihsan hakkında sorduğu “Cibril hadisi” olarak bilinen rivayettir.¹¹⁸ Keza ona göre bu hadiste Cebrâîl, iman ile İslâm'ı ayrı ayrı sorarak iki kavramı birbirinden ayırmış ve aralarında fark gözetmiştir. Hz. Peygamber de soruyu iman ile İslâm'ı ayıracak şekilde ayrı ayrı cevaplamıştır.

Onun iman ve İslâm tanımlamalarından hareketle görüşlerinin hem Selef hem de Eş'arîlerle uyduğu görülmektedir. Geylânî, Ahmet b. Hanbel'in de iman ile İslâm'ı kavramsal olarak birbirinden ayırdığını, bu görüşünü desteklemek için yukarıda

¹¹⁴ Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 305.

¹¹⁵ Geylânî, *Gunyet'üt Tâlibîn*, 183.

¹¹⁶ Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 206.

¹¹⁷ Hucurât: 26/14.

¹¹⁸ Buhârî, İmân: 37; Müslim, İmân: 1; Nesâî, İmân: 6; Ebû Dâvud, Sünnet: 16.

zikredilen Cibril hadisini öne sürdüğünü nakleder.¹¹⁹ Eş'arîlere göre de iki kavram arasında anlamsal olarak fark bulunmaktadır.¹²⁰

2.1.3. İmanın Mahiyeti (Halku'l-İman Bağlamında)

Halku'l-iman ekseninde tartışılan imanın yaratılmış olup olmadığı meselesi İslâm kelâmı içerisindeki ihtilaflı konulardan biridir. İslâm kelâmında bu hususta meydana gelmiş üç farklı temayülden bahsetmemiz mümkündür. Bunlardan ilki; imanı Allah'ın sıfatlarından biri olarak kabul eden; “iman mahlûk değildir” anlayışıdır. Bu görüşü savunanlar içerisinde Ebû Hanîfe,¹²¹ Ahmed b. Hanbel¹²² ve Ebu'l-Hasan el-Eş'arî,¹²³ Buhara Hanefîleri¹²⁴ ve Ehl-i hadis âlimlerinden¹²⁵ pek çok kişinin ismi zikredilmektedir. İkincisi, imanı kulun sıfatı ve fiili olarak kabul eden Mâtürîdî gibi bazı kelâmcılara göre “iman kadîm değil, hâdistir” görüşüdür.¹²⁶ Üçüncüsü, konuyla ilgili eklektik bir yaklaşım geliştirerek daha uzlaştırmacı bir tavır sergileyen bazı Eş'arî ve Mâtürîdîlere göre, detayda ayrılmakla beraber, imanın insana nispetle mahlûk, Allah'a nispetle kadîm olduğu anlayışıdır. Burada, Mâtürîdîler imanı Allah'ın “hidâyet” fiiline

¹¹⁹ Geylânî, *Gunyet'üt Tâlibîn*, 183.

¹²⁰ İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan, *el-Mücerred fî Makâlât-ı Ebî Hasan el-Eş'arî*, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kâhire 2005, 157; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 54.

¹²¹ Kaynaklarda Ebû Hanîfe'nin imanı mahlûk kabul etmediği şeklindeki görüşün Nuh b. Ebi Meryem tarafından zikredildiği belirtilmektedir. Ali el-Ka'ri (ö.1014/1605), *Fıkh-ı Ekber Şerhi* adlı eserde Nuh b. Ebi Meryem'in hadis ehline mutemed bir kimse olmadığını zikretmektedir. Ali el-Ka'ri kaynaklarda bu görüşün aksine İbnü'l-Hümâm'ın (ö.861/1457) *el-Müsâyere* adlı eserinde Ebû Hanîfe'nin *el-Vasiyye* adlı risâlesindeki “Kullar amelleri, ikrarları ve marifetleri ile mahlûkturlar” cümlesinden hareketle, bu sözün açıkça imanın mahlûk olduğuna delâlet ettiğini belirttiğini zikretmektedir. Konuyla ilgili bir başka örnekte de Beyâzîzâde Ahmed Efendi'nin, (ö.1098/1687) *İşarâtü'l-merâm* adlı eserinde Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkh-ı Ekber*'inde geçen “Allah, kullarının hiçbirini iman veya küfre zorlamamış, onları mü'min veya kâfir olarak yaratmamıştır. Fakat onları şahıslar olarak yaratmıştır.” sözünden hareketle İbnü'l-Hümâm gibi tercihinin Ebû Hanîfe'nin imanı yaratılmış kabul ettiğinden yana kullandığı görülmektedir. Konu hakkında detay için bkz: Ali el Ka'ri, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, (Trc: Hüseyin S. Doğan), Hisar Yayınevi, İstanbul 2014, 364-365; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşarâtü'l-merâm*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971, 252-253; Hikmet Yağlı Mavil, “Ehl-i Sünnet Kelâmında Halku'l-İmân Tartışması”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (14), 2019.

¹²² Ali el Ka'ri, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 365.

¹²³ Ebû'l-Hasan el- Eş'arî, “Risâle fî'l-İmân”, Dârü'l-Hadisi'l-Kettâniyye, Beyrut 2017, 72-77.

¹²⁴ Pezdevî, Ebû'l Yûsr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi* (3. bs.), (Çev: Şerafeddin Gölcük), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1988, 221-222; Ali el Ka'ri, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 365.

¹²⁵ Ali el Ka'ri, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 365.

¹²⁶ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 222.

nispetle kadîm kabul ederken;¹²⁷ Eş'arîler imanı Allah'ın sıfatlarından biri olarak ezeli saymaktadır.¹²⁸

Geylânî ise imanın mahlûk olup olmadığı konusunda mezhep imamının görüşünden hareket etmiştir. Ona göre Ahmet b. Hanbel, “iman, mahlûk mudur yoksa değil midir?” şeklinde gelen soruya, “iman, mahlûktur” diyen kişi kâfir olur şeklinde cevap vermiştir. Zira İbn Hanbel'e göre imanın mahlûk olduğu anlayışı bizâtîhi Kur'ân'ın da yaratılmış olduğu fikrini doğuracaktır ki, bu da küfürdür. Dolayısıyla bu iddia, insanlara eziyet veren bir şeyi yoldan kaldırmanın ve rükünleri yerine getirme esnasında yapılan fiillerin mahlûk olmadığı şeklinde bir ima taşır. Yine İbn Hanbel'e göre kişi imanın mahlûk olmadığını iddia ederse bu kez debid'atçı hüviyetindedir. Geylânî burada her iki yaklaşımında reddedildiğinden bahsederek, Ahmet b. Hanbel'in konuyla ilgili görüşünü “hakkında Kur'ân'da sarîh bir ifade bulunmayan, Hz. Peygamber'in sünnet ve hadislerinde vârid olmamış ve aynı zamanda sahabeden de nakledilmemiş bir sözü ortaya koymak türedi bir şey olup bid'at olarak kabul edilir” şeklinde özetlemektedir.¹²⁹

2.1.4. İmanda İstisna

Bir kimsenin ben “gerçekten mü'minim” yerine “inşallah mü'minim” veya “ümit ederim mü'minim” diyerek imanına şek ve şüphe katması imanda istisna yapmak diye bilinir. Klasik eserlere bakıldığında imanda istisna meselesinde üç farklı görüşün öne çıktığı görülmektedir. İlki; imanda istisna yapmanın câiz olduğu görüşüdür. Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652-53), Kûfe ekolünün çoğu, Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778), Ahmet b. Hanbel gibi birçok meşhur şahsiyetin bu görüşte olduğu nakledilmiştir.¹³⁰ İkincisi, imanda istisna yapmayı vâcip olarak kabul eden görüştür. Kadı Ebû Ya'la (ö. 458/1066)¹³¹ bu görüştedir. Bu konudaki bir diğer görüş ise imanda istisna yapmayı câiz bulmayan görüştür. Ebû Hanife (ö. 150/767), Mu'tezililer ve Mâturîdîler imanda istisnayı câiz

¹²⁷ Şeyhzade, Abdürrahim b. Ali Amasi, *Nazmü'l-Feraid ve Cem'i'l-Fevaid*, Matbaatü'l Edebiyye, Mısır 1317, 44

¹²⁸ Mavil, “Ehl-i Sünnet Kelâmında Halku'l-Îmân Tartışması”, 443-447.

¹²⁹ Geylânî, *Gunyet'üt Tâlibîn*, 185-186.

¹³⁰ İbn Ebû Ya'lâ, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Hanabile I-II*, Ebû Hazım Üsâme b. Hasan-Ebû'z-Zehral, Hazım Ali Behcet (Thk.), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997, I, 267; Ebû Muaz, *Akidesu'l Geylânîye-Abdülkadir el Geylânî'nin Akidesi*, 67-69.

¹³¹ Kadı Ebû Ya'la: Tanınmış Hanbelî hukukçusu, kelâm âlimi, muhaddis ve müfessir. Geniş bilgi için bkz: Cengiz Kallek, “Ebû Ya'lâ el Ferrâ”, *DİA*, TDV, İstanbul 1944, X, 253-255.

görmemiştir. Mürcie ve Cehmiyye de bu görüştedir. Onlara göre mü'min istisna edati olmadan kendisini doğrudan mü'min olarak ifade etmelidir. İstisnanın ise zânn ve ihtimal gibi manalara geldiği açıktır.¹³²Eş'arî gelenek içerisinde bu konu her ne kadar ihtilafli olmuş olsa da muvâfât¹³³ nazariyesinin tabii bir sonucu olarak imanda istisnayı caiz gören yaklaşımın¹³⁴ yanı sıra imanda istisnayı kabul etmeyen bir yaklaşım da söz konusudur.¹³⁵

Geylânî'ye gelince onun bu konuda yukarıda zikredilen ikinci yaklaşımı tercih ettiği görülmektedir. Nitekim ona göre bir mü'minin istisna olmaksızın iman ettiğini söylemesi câiz değildir. Bilakis, istisna ile imanını beyan etmesi vâciptir. Daha açık bir ifadeyle, ona göre bir mü'minin, Mu'tezile'nin savunduğu gibi "ben gerçekten mü'minim" demesi câiz değildir. Bunun yerine Mu'tezile'nin aksine "Allah'ın izniyle mü'minim" demesi gerekir. O, bu düşüncesini Hz. Ömer (ö. 23/644), Abdullah b. Mes'ud gibi bazı sahabîlerin söylemlerine dayandırmıştır. Geylânî, konuyla bağlantılı olarak *el-Gunye* eserinde Hz Ömer'in "*Her kim iman sahibi olduğunu iddia ederse o inançsızdır.*"¹³⁶ dediğini nakletmektedir.

İmanda istisna konusundaki Geylânî'nin yaklaşımına bakıldığında, onun imanda istisnayı câiz gören Ahmet b. Hanbel'le aynı fikirde olmadığı görülmektedir. Geylânî'nin mezhep imamının aksine bir görüş belirtmiş olması bu manada dikkat çekicidir.

Geylânî'ye göre gerçek mü'min, Allah katında mü'min olup cennetlik olandır. Bu da ancak son demde imanlı bir şekilde ölmekle mümkündür. Dolayısıyla mü'min son

¹³² Ebû Hanîfe, en-Numan b. Sabit, *el-Vasiyye*, (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde) (12. bs.), (Çev. Mustafa Öz), İFAV Yay., İstanbul 2016, 64; Ebû'l-Berekât Nesefî, *el-'Umde*, (Çev. Temel Yeşilyurt), Kubbealtı Yayıncılık, Malatya 2000, 61; İbn Hazm, *el-Fasl-Dinler ve Mezhepler Tarihi I-VI*, II, 840.

¹³³ Muvâfât sözlükte "sözünde durmak, birine hakkını tam ödemek; benzetmek, misli olmak" mânalarına gelir. Terim olarak Allah'ın ilmiyle kulun ölüm anında iman-küfür açısından durumu arasındaki ilişkiyi, bunun dünya hayatında ilâhî rıza ve gazapla münasebetini ifade eder. Muvâfât terimi İslâm coğrafyasının hızlı bir şekilde genişlemeye başladığı III. (IX.) yüzyılın başlarındaki kelâm tartışmaları sırasında ortaya çıkmıştır. Ehl-i sünnet kelâmcıları içinde ilk defa İbn Küllâb el-Basrî'nin muvâfât görüşünü benimsediği zikredilir. Muvâfât, kişinin son haliyle ilgili olduğunu ifade eden "hâtime" tabiriyle benzerlik arz etmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Muvâfât", *DİA*, Ankara 2020, XXXI, 409.

¹³⁴ Fahreddin Er-Râzî, *Me'âlimü Usûli'd-Dîn*, TYEKBY, İstanbul 2019, 244; Gazzali, *Kavaidu'l-Akâid*, b.y.y, Beyrut 1985, 236.

¹³⁵ Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed, *el-İnsâf*, Muhammed Zâhid Kevserî (Thk.), Mektebetü'l-Ezheriyye, Kahire 1993, 91; Mehmet Kalaycı, "Eş'arîlik", Sönmez Kutlu-Hasan Onat (Ed), *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2014, 414.

¹³⁶ Halid er-Rabbât, Muhammed Ahmet Abdüttevâb, *el' Câmî'u li-Ulûmi'l İmam Ahmed*, Dâr'ul Felah, Mısır 2009, III, 200.

kerteye kadar havf ve recâ dengesini gözetmeli, salih ameller işlemeli ve bu hal üzere ölmeyi dilemelidir.¹³⁷

2.1.5. İman Amel İlişkisi

İslâm kültür geleneğinde, büyük günah tartışmaları iman-amel ilişkisi ile bağlantılı teolojik bir tartışma alanıdır. Mezheplerin mürtebib-i kebîreyi farklı kategorilerde ele alırlarının temel sebebi iman tanımlarının farklı oluşundan kaynaklanır. Ameli, imanın bir cüz’ü olarak kabul etme noktasında temerküz eden anlayış neticesinde, Hâricîler, büyük günah işleyene kâfir diyerek, kâfire uygulanan hükümleri onlara da uygulamıştır. Büyük günah sahibini kâfir olarak niteleyen Haricî zihniyete karşı fikir olarak doğan Mürcie, kişiyi fâsık olarak kabul etmekle birlikte mü’min sıfatının devam ettiğini söylemiştir. Bu konuda “ya o, ya öteki” şeklindeki düalist algılara karşılık bir seçenek olarak teşekkül eden Mu’tezile ise kişiyi ne kâfir olarak görmüş ne de mü’min kabul etmiştir. Konuyu başka bir perspektiften ele alma ihtiyacı hisseden Mu’tezile bu kategoriyi “fâsık” olarak belirlemiştir.¹³⁸

Taat ve ameli imanın bileşenleri olarak gören Hâricîlik gibi fırkaların tekfir anlayışı geliştirmeleri tesadüfî değildir. Lâkin Hâricîlik’e nazaran, oldukça farklı bir yapı arz eden Mu’tezile’nin böyle bir yaklaşım sergilemesinin idrâkleri zorladığını itiraf etmek gerekir. Zira özellikle gelişim seyri içerisinde nass karşısında aklı önceleyen tavrı, tercüme hareketlerinde aktif davranması, felsefî düşüncelere açık olması hasebiyle farklı bir vizyon ortaya koyan Mu’tezile’nin, Hâricîlik karşısında daha mâkul bir tavır alması beklenirdi. Oysa kebîre ve iman anlayışları açısından gösterdikleri bu benzerlik, her iki fırkanın yakınlaşmasının bir uzantısı gibi durmaktadır.¹³⁹ Öte taraftan imanı amelden ayrı düşünen ekollerin ise mevzuya daha mesafeli yaklaştığı söylenebilir. Bu konuda Selef ve Ehl-i Sünnet; mürtebib-i kebîreyi mü’min kabul etmekle Hâricî ve

¹³⁷ Geylânî, *Gunyet’üt Tâlibîn*, 186.

¹³⁸ Bayram Çınar, “Kelâm’da Büyük Günah Tartışmaları”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(20), 2021, 621.

¹³⁹ Muharrem Akoğlu, “Kebîre ve İman Bağlamında Hâricîlik- Mu’tezile İlişkisi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(23), 2007, 336.

Mu'tezile ekolünden; masiyetin imana zarar vermediği kanaatiyle de Mürcie'den ayrılmaktadır.¹⁴⁰

Her iki görüşün de (Mu'tezili-Hâricî) eleştirilecek tarafları olmakla beraber ehl-i kıbleden mürtekib-i kebîreyi Müslüman olarak kabul etmenin, aksini kabul etmekten daha isabetli bir görüş olduğu açıktır.

Geylânî'nin konuya dair yaklaşımına geldiğimizde ise onun eserlerinden hareketle iman-amel ilişkisini iki yönden ele aldığı söylenebilir. Birincisi, imanın yansımasının görüldüğü pratik ve somut boyutu, ikincisi klasik kelâm kaynaklarında üzerinde ihtilafların yaşandığı mürtekib-i kebîrenin durumunun teorik felsefesi hakkındadır.

İman-amel ilişkisinin pratik boyutuna değinen Geylânî'ye göre iman söz ve amelden ibarettir. Kişi "Lâ ilâhe illallah" dediğinde bir iddiada bulunmuş olur. Onun bu sözüne dair delil ya da alâmet olacak bir şey istenir. Bu sözün delili; emre uymak, nehiylerden kaçınmak, musibetlere sabretmek ve kadere teslim olmaktır. Eğer kişi Allah'a muhalefet edip günah işlerse ya da bunda ısrar ederek namaz, oruç ve zekât gibi amelleri terk ederse imanının ona fayda vermeyeceğini dile getirmektedir.¹⁴¹ O, bu meyanda darb-ı mesel olan "Ya katıksız Yahudi ol ya da Tevrat'a elini sürme" sözünden yola çıkarak, kişinin ya İslâm'ın emirlerini yerine getirmesini ya da kendisine "Ben Müslüman'ım" dememesi gerektiğini belirtmektedir.¹⁴² Geylânî, iman amel ilişkisini deniz, gemi ve kaptan metaforunu kullanarak şöyle ifade etmeye çalışmıştır:

*"Dünya bir deniz, iman o denizdeki gemi, ibadetler ise o geminin kaptanı, ahiret de o denizin kıyısıdır."*¹⁴³

Konunun teorik boyutuna gelince, ameli imanın bir cüz'ü olarak kabul eden Geylânî, iman eden birinin büyük ve küçük günahlarından dolayı kâfir olmayacağını belirtir. O, kişinin günahı nispetinde cehennemde cezasını çektikten sonra cennete gireceğini kabul etmektedir. O'nun bu bağlamda Mu'tezile ve Hâricî ekollerinin konuyla ilgili görüşlerine reddiye yönelttiği görülmektedir. Geylânî'nin mürtekib-i kebîrenin ahiretteki durumuna yönelik bu yaklaşımı, hem Selef ulemasının hem de Ehl-i

¹⁴⁰ Selim Gülverdi, "Kâdî Abdülcebâr ve Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin Büyük Günah Hakkındaki Görüşlerinin Karşılaştırılması", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 2021, 214.

¹⁴¹ Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 18.

¹⁴² Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 100.

¹⁴³ Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 419.

Sünnet kelâmcılarının konuyla ilgili düşüncelerine uygun düşmektedir. Tevbe etmeden vefat etse bile durumunun değişmeyeceğini belirten Geylânî'ye göre, tevbe etmeden tevhid ve ihlâs üzere vefat eden kişinin işi Allah'a kalmıştır. O isterse affeder ve cennetine koyar; dilerse onu cehenneme atar ve ona azap eder.

İman üzere vefat ettiği halde cehenneme giren kişinin ebedî olarak orada kalmayacağını ve cehennemden çıkarılacağını beyan eden Geylânî, cehennemde kaldığı müddetçe kişinin yüzünün ve secde uzuvlarının yanmayacağını nakleder. Zira bunları yakmak cehenneme yasaklanmıştır. Kişi, cehennemden çıkıp cennete girdiğinde ise dünyada işlediği güzel ameller derecesinde mükâfatlandırılacaktır.¹⁴⁴

2.2. ULÛHİYYET

Bu başlık altında Allah'ı bilmeye taalluk eden meselelere dair; Allah'ın zâtı, sıfat ve isimleri, halku'l-Kur'ân gibi Geylânî'nin eserlerinden tespit edebildiğimiz meseleler ortaya konulacaktır.

2.2.1. Allah'ın Zâtı

Geylânî tevhid hususunda ilkin; nefsin fitrî olarak yaratıcısını bilişinden ve ona kulluğu kabullenişinden bahsetmiş daha sonra fitrî marifetten ikinci marifete geçmeye yani kevnîâyete nazar etmeye işaret eden bir metot takip ederek Allah tasavvurunu inşa etmeye çalışmıştır. Geylânî bu manayı te'kid etmek maksadıyla *“Allah'ın sanatı ile istidlâl eder, yarattıkları üzerinde düşünür böylece yaratıcıyı bulur. Yakın ile iman eder, iki zahir gözüyle ve iki batın gözüyle O'nu tanır. Zahir gözleriyle Allah'ın yeryüzünde yarattıklarını görür, batın gözleriyle de Allah'ın göklerde yarattıklarını görür”*¹⁴⁵ demektedir. Geylânî'ye nispet edilen başka bir nakle göre *“Akıl sahibi önce nefsinin sıfatını ve onun terkiğini düşünür. Sonra bütün mahlûkatı ve muhdesatı değerlendirir. Ve bunlardan onların yaratıcısına ve mucidine ulaşır. Zira muhkem kudrette Hâkim'e bir delâlet olduğu gibi mahlûkatta da yaratıcıya ait bir delalet vardır.”*¹⁴⁶ şeklinde bir istidlâl yolu benimseyerek Allah'ın zâtına akıl yoluyla erişilebileceğini söyleyen Ehl-i Sünnet'in Mâtürîdîyye ekolü gibi düşünmektedir. Bu

¹⁴⁴ Geylânî, *Gunyet'üt Tâlibîn*, 190.

¹⁴⁵ Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 27-28.

¹⁴⁶ Geylânî, *Fütuhu'l-Gayb*, 165.

noktada Geylani'nin, Allah'ın varlığına ulaşmak için nakli esas alan Selef'ten ayrıldığı görülmektedir.

Allah hakkındaki düşüncelerini “Allah birdir, tektir, hiçbir varlığa ihtiyaç duymaz, herkes ona muhtaçtır, doğmamış ve doğurmamıştır, O'nun hiçbir dengi yoktur”¹⁴⁷ ile “Hiçbir şey O'na benzemez; O işiten ve görendir.”¹⁴⁸ âyetleriyle temellendirmektedir. Allah'ın zâtıyla ilgili; cisim, cevher, mürekkebi olmadığını, hakkında herhangi bir sınırlamanın olmadığı, göğü kaldırıp yeri yerleştirdiği, ilmiyle her yerde bulunduğu, var olan her şeyi ve onların yaptıklarını yaratanın kendisi olduğunu, yarattıklarının rızkını ve ecelini belirlediğini, O'nun sonraya bıraktığını öne alacak, öne aldığını sonraya bırakacak hiçbir gücün olmadığını, yarattığı herhangi bir şeye benzemekten berî olduğunu, hareket ettiren ve durduranın O, olduğunu belirterek Allah tasavvurunu inşa etmektedir.¹⁴⁹

Geylânî Akide adlı risalesinde Allah'ın zâtıyla ilgili şunları belirtir:

“Mekânı yaratan O'dur fakat kendisi mekândan münezzehtir. O, her şeyin içerisinde; fakat zarfıyyetten uzaktır. Eğer “O, nerededir?” dersen O'nu keyfiyet ile talep etmiş olursun. O'nun hakkında “ne zaman” dersen O'nu zamanla kayıtlamış olursun. O'nun hakkında “değil” dersen O'nu kevnîyetten soyutlamış olursun, O'nun için “şâyet” tabirini kullanırsan O'na noksanlıkla mukabelede bulunmuş olursun. O'nun için “niçin” dersen, O'nun hükümlanlığı konusunda O'nunla muarazaya girmiş olursun.”¹⁵⁰

Geylânî akabinde Allah'ın zâtıyla ilgili çeşitli mezheplerin görüşlerini serdederek, onlara eleştiriler yöneltilmiş ve Allah tasavvuruna dair görüşlerine şöyle devam etmiştir;

“Biz O Vahid'dir” diyerek Beneviyye'yi (Beyaniyye) redderiz.”O, Samed'dir” diyerek Veseniyye'yi (Seneviyye) reddederiz. Haşeviyye'ye karşı “O'nun benzeri yoktur deriz. O'nun dengi yoktur diyerek Vaşfiyye'den mülhid olanları reddederiz. Hiçbir şey yoktur ki O'nun iradesiyle olmasın diyerek Kaderiyye'yi reddederiz. Kudreti taklit edilemez, hikmetinin sonu yoktur diyerek Hüzeyliyye'yi redderiz. Hiç kimsenin onun üzerinde hak talep etme iddiası olamaz diyerek Nazzamiyye'yi tekzip ederiz. O,

¹⁴⁷ İhlâs: 112/3-4.

¹⁴⁸ Şûrâ: 42/11.

¹⁴⁹ Geylânî, *Günyet'üt Tâlibîn*, 163-165.

¹⁵⁰ Güner, *Abdülkâdir Geylânî-Risaleler*, 75.

hükümlerinde adildir kimseye zulmetmez, kadîm ve ezeli kelâmı olan Kur'ân ile en güzel kelâm edenleri dahi aciz bırakmıştır diyerek Muradiyye'nin iddialarına cevap verimiz. Mü'minlerin kalplerine ünsiyet koyup kâfirleri saptırdığına inanınız böylece Hişamiyye'yi reddederiz. Bu ümmetin fâsıklarının Yahudi, Hristiyan ve Mecusilerden daha hayırlı olduğunu söyleyerek Caferiyye'yi tekzip ederiz. O'nun her gizli saklıyı gördüğünü ve bildiğini ikrar ederek Ka'biyye'yi reddederiz. Öldükten sonra tekrar aynı şekilde yaratılacağımıza inanarak Dehriyye'yi reddederiz. O, hesap günü sevdikleri için tecelli edecek ve onlar da O'nu temaşa edeceklerdir diyerek Mu'tezile'nin rü'yetullahı inkâr etmelerini reddederiz.”¹⁵¹

Her şey zıddıyla kâimdir sözü sırrınca; Geylânî, çeşitli eserlerinde diyalektik bir tarzda uluhiyyet tevhidinin karşıtı olan şirke de değinmektedir. Geylânî “İhlâslı olun şirk koşmayın, Hakk'ı birleyin, yalnız O'ndan isteyin, O'ndan başkasından istemeyin! Yalnız O'na tevekkül edin başkasına tevekkül etmeyin”¹⁵² diyerek şirki bilinen en saf haliyle ele almakla kalmamış, “güvendiğin her şey senin tanrındır, korktuğun ve bir şeyler beklediğin her şey senin tanrındır”¹⁵³ şeklinde ifrata varacak bir hassasiyetle konuya yaklaşmıştır. Geylânî'nin şirk anlayışına yönelik şu örnekleri vermemiz mümkündür. Ona göre şirk, sadece putlara tapmaktan ibaret olmayıp kişinin hevasına tabi olmasıdır ya da Allah'ın zatı dışında dünya ve içindekilerden yahut ahiret ve içindekilerden her hangi bir şeyi tercih etmesidir. Nitekim kişi, Allah dışında, yani mâsivâdan herhangi bir şeye meylederse O'na şirk koşmuş olur.¹⁵⁴ Aynı şekilde Geylânî'nin “fayda ve zararın kimden geldiğini düşünüyorsan tanrın odur”¹⁵⁵ söyleminin yanı sıra Allah'ın lütfunu unutmanın ve Allah'tan başka bir şeyle iştigal etmenin de şirke gireceğini belirten katı söylemleri mevcuttur.¹⁵⁶ Tüm bunlardan hareketle; Geylânî'nin tevhid otoritesini zedeleyebilecek her türlü olumsuzluğa karşı son derece titiz bir tutum sergilediği ve tevhide hâlel gelmesini önlemek adına çok dikkat ettiği söylenebilir. Zira o, şirk konusunda her daim teyakkuzda olunması gerektiğini vurgulayarak, çoğu yerde “Ey sebepleri Allah'a şirk koşanlar!”, “Ah

¹⁵¹ Güner, *Abdülkâdir Geylânî-Risaleler*, 75-77.

¹⁵² Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 232.

¹⁵³ Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 109, 118.

¹⁵⁴ Geylânî, *Fütuhu'l-Gayb*, 26.

¹⁵⁵ Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 109.

¹⁵⁶ Geylânî, *Fütuhu'l-Gayb*, 45, 124.

*çevresindeki putlara, kendi güç ve kuvvetlerine, sermayelerine ve ülkelerini yöneten hükümdarlara tapanlar!”*¹⁵⁷ şeklinde tavizsiz ve keskin söylemlerde bulunmuştur.

2.2.2. Allah’ın Sıfatları

Allah hakkında bilgi sahibi olmak ancak onun isim ve sıfatlarının mahiyetini öğrenmekle mümkün olur. Bu bağlamda Allah’ın ne olduğu sorusu, ancak onun mevsuf olduğu sıfatları ifade etmekle cevabını bulur. Zatiyla kâim olan sıfatlarının olması onu yaratılmış şeylere benzetmek gibi bir zanna yol açsa da işin hakikati böyle değildir. Zira sıfatlarla vasıflandırılma meselesi, mahlûkatla bir benzerlik kurulamayacak kadar aşkın bir varlığa ait olup, yaratanla yaratılan arasında bir mukayeseyi gerekli kılmamaktadır.¹⁵⁸

Geylânî’nin sıfatlarla ilgili görüşlerine değinmeden önce kendisinin de menhec olarak takip ettiği Selef ekolünün görüşlerinden bahsetmemiz faydalı olacaktır. Selef; inanç konularında, Kur’ân ve Sünnetin lafzına sıkı sıkıya bağlı olup teşbih ve tecsime düşmemek için te’vil yapmaktan uzak durur. Nassların çizdiği saha ve sınırları kendisine ölçü olarak kabul eden Selef, Allah’a nispet edilen *yed*, *vech*, *ayn* gibi haberî sıfatların beşeri özelliklerle benzeşmediğini bunların nefs-ül emirde hakiki manalarının ancak Allah tarafından bilinebileceğini dolayısıyla tavsif ve te’vile kaçmadan ayet ve hadislerde geçen ifadeleri mevcut lafızlarıyla ele alıp, işin hakikatini Allah’a bırakmanın doğru olacağını savunur. Buna göre zâtı, sıfatları ve fiilleri bakımından bir ve tek olan Allah’ın sıfatları, sadece Kur’ân ve Sünnet’te bildirildiği şekliyle nitelendirilmesi mümkün olduğundan tevkifidir. Bu bağlamda aklın kendiliğinden ona herhangi bir sıfat nispet etmesi veya nassları dikkate almadan açıklaması mümkün değildir. Zira zanni bilgilerle, mahiyet ve keyfiyeti bilenemeyen sıfat ve fiiller hakkında hataya düşmemek mümkün değildir.¹⁵⁹

Özetle, Allah’ın sıfatlarının mahiyet ve keyfiyetinin akılla kavranamayacağını düşünüp müteşâbih nassları olduğu gibi kabul eden Selef âlimleri, bu sıfatlarla ne kastedildiğini Allah’a havale etmiştir. Onların sıfatlar konusundaki temel eğiliminin

¹⁵⁷ Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, 126.

¹⁵⁸ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi* (3. bs.), Ensar Yayınları, İstanbul 2014, 433.

¹⁵⁹ Şehristânî, Ebü’l-Feth Tacüddin Muhammed b. Abdülkerim, *Milel ve Nihal-Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*, (Çev: Mustafa Öz), Litera Yayıncılık, İstanbul 2008, 89-90.

“tefvîz”¹⁶⁰ ve “tevakkuf”¹⁶¹ olduğu görülmektedir. Her ne kadar ilâhî sıfatlara dair nasslara, “şekil ve mahiyet belirlememe” ilkesi ışığında yaklaşmış olsalar da bu tutumları onları teşbihe kapı aralamaktan kurtaramamıştır.¹⁶² Ehl-i Sünnet içerisinde değerlendirilen Eş’arî ve Mâtürîdîlerin ekserisi ise, haberi sıfatlar gibi müteşâbihattan olan meseleleri Selef’in aksine tecsim ve teşbihe düşmemek adına te’vil etmek gerektiğine inanmıştır.¹⁶³

Aynı şekilde Geylânî’nin ilahi sıfatlar hakkındaki düşüncesi Selef’in düşüncesiyle paralellik arz etmektedir. O’na göre Kitap ve Sünnet’te geçen tüm isim ve sıfatları tahrif¹⁶⁴, ta’til,¹⁶⁵ tekyif¹⁶⁶ ve temsile gitmeden Allah’a yakışır şekilde ispat etmek gerekir ki bu sebeple hakkında vârid olan şeyleri nasslarda bildirildiği şekliyle kabul etmek gerekir. Bu bağlamda, o, Ahmed İbn Hanbel’in (ö. 241/855) “*Allah’ın sıfatları ile ilgili haberler geldiği gibi kabul edilir. Sıfatlar herhangi bir şeye benzetilemeyeceği gibi, yok da sayılamazlar.*”¹⁶⁷ rivayetini delil olarak getirir. Böylece onun, Selef ulemasından özellikle Ahmed b. Hanbel’in görüşü doğrultusunda hareket ettiği görülmektedir.

Geylânî ayrıca Allah’ın zatını, kendisinden nefyettiği ya da Hz. Peygamber’in O’nu tenzih ettiği sıfatlardan da nefyetmek gerektiğini düşünür. Bunu şu sözlerinden çıkarmak mümkündür:

“*Nefyediniz sonra ispat ediniz, Allah’tan O’na yakışmayan sıfatları nefyediniz ve O’na layık olan sıfatları ispat ediniz. Bunlar Allah’ın kendisi için razı olduğu ve*

¹⁶⁰ Tefvîz: Sözlükte “bir işi başkasına havale etme” anlamına gelirken, fıkıhta; kişinin kendine ait hukukî bir yetkiyi başkasının kullanmasına izin vermesi anlamına gelir. Abdussamet Bakkaloğlu, “Tefvîz”, *DİA*, İstanbul 2011, XL, 310-311.

¹⁶¹ Tevakkuf: Aralarındaki teâruzun giderilemediği iki hadisle de amel etmeyip bir çözüm bulununcaya kadar bekleme. Osman Demir, “Tevakkuf”, *DİA*, İstanbul 2011, XL, 579.

¹⁶² Yusuf Şevki Yavuz, “Müşebbihe”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 156-158.

¹⁶³ Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, 298, 318-319.

¹⁶⁴ Tahrif: Bir şeyin aslını bozma, kalem oynatma, değiştirme. Muhammet Tarakçı, “Tahrif”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 424-424.

¹⁶⁵ Ta’til: Allah’ın zâtını sıfatlarından tecrit etme; tabiatın onu yaratan ve yöneten yüce bir varlıktan berî olduğu düşüncesi. Mustafa Sinanoğlu, “Muattıla”, *DİA*, Ankara 2020, XXX, 329-330.

¹⁶⁶ Tekyif: Sözlükte “k-y-f” köklerinden türemiş olup, “bir nesnenin yapısını ve nasıl olduğunu belirleyen özellik. Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., İstanbul 2013, 185.

¹⁶⁷ Cemâleddin Muhammed b. Muhammed Saîd Cemâleddin el-Kasımî, *Tefsirü'l-Kâsımî*, Muhammed Basil Uyun es-Sud (Thk.), Darü'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut 1418, V, 72.

*Rasûlû'nün O'nun zâtı hakkında razı olduğu sıfatlardır. İşte bunu yaptığınız zaman kalplerinizden teşbih ve ta'til vehimleri kaybolacaktır.”*¹⁶⁸

Geylânî'nin eserlerinden hareketle Allah'ın sıfatlarını ele alış biçimini zâtî/sübûtî, selbî ve haberî olarak üç başlıkta tasnif edebiliriz.

2.2.2.1. Zâtî/Sübûtî Sıfatlar

Ezeli olarak Cenab-ı Hakk'ın zatıyla kâim olan sıfatlarıdır.¹⁶⁹İslâm tarihi boyunca Müslümanlar arasında bazı fikrî münakaşalara sebep olan ilahî sıfatlar hakkında Geylânî bilgi vermemiş ancak satır aralarında bazı işaretlerde bulunmuştur. Bu manada o, Allah'ın sıfatlarına bazen doğrudan bazen de dolaylı bir şekilde işaret etmiştir. *Gunyetü't Tâlibîn* eserinde “Allah, hayat sıfatıyla diridir, ilmiyle âlim, kudretiyle kâdir, iradesiyle mürîd, işitmesiyle semî', görmesiyle basîr, idrakiyle müdrik, kelâmıyla mütekellim, haberiyle mühbirdir” diyerek Allah'ın zatî sıfatlarını doğrudan zikrettiği;¹⁷⁰*el-Fethu'r-Rabbânî* gibi birtakım eserlerinde “Allah verdiği hükümle adil, verdiği nimetlerle latif, ilkin yaratan ve öldürüp yeniden yaratacak olan, mükâfat veren, hilm sahibi olan, cezalandıran ve bunda acele etmeyen, her şeyi kaydeden ve hiçbir şeyi unutmayan, uyumayan, gözetleyen, verdiği rızkı bazen daraltan bazense genişletendir” diyerek O'nun zatî sıfatlarını dolaylı biçimde zikrettiği görülmektedir.¹⁷¹Böylece onun, tenzih düşüncesinde aşırı giderek ilâhî sıfatları nefyeden Mu'tezilî yaklaşımı reddetmeye çalıştığı söylenebilir. Bu sıfatlar Ehl-i Sünnet' göre, Allah'ın zatı üzerine zaidir ve zatıyla kaim olan ezeli manalardır.¹⁷²Ehl-i Sünnet bu anlayış neticesinde “sıfatlar Allah'ın ne aynıdır, ne de gayrıdır” şeklinde bir formül geliştirerek muhaliflerinin, kadîmlerin çoğalacağı (taaddüdü'l-kudemâ) fikirlerini bertaraf etmek istemiştir.¹⁷³Keza onlara göre sıfatların zata zâid olduğunu kabul etmek zatta çokluğu ve kadimlerin çoğalmasını gerektirmediği gibi zatın sıfatlarla tamamlanması gibi bir

¹⁶⁸ Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 93.

¹⁶⁹ Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Matürîdî Kelâmı (Bahru'l-Kelâm)*, (Çev: Yusuf Arıkaner), Endülüs Yayınları, İstanbul 2019, 50-52; Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, 133; Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 262.

¹⁷⁰ Geylânî, *Gunyet'üt Tâlibîn*, 165-166.

¹⁷¹ Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 61; Gürer, *Abdülkadir Geylânî-Risaleler*, 99-102.

¹⁷² Şehristânî, *Nihayetu'l-İkdam Fi İlmi'l-Kelam*, Ahmed Ferid el-Mezidî (Thk.), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, 105; Gazzalî, *el-İktisad ve'l-İ'tikad*, Daru'l-Minhac, Beyrut 2012, 195.

¹⁷³ Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tebsiratu'l-Edille Fi Usuli'd-Din*, Hüseyin Atay (Thk.), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, I, 261; Taftazânî, *Şerhu'l Akâid* (6. bs.), Süleyman Uludağ (Haz.), Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, 122, 134.

sonuca da yol açmaz. Zira sıfatların zattan bağımsız harici varlıkları yoktur ki kadimlerin çokluğu meydana gelsin. Yanı sıra sıfatlar zatın gayrı da değildirler. Çünkü bunlar biri olmadan diğerinin varlığı düşünülemeyen; varlıkta ayrılan ve anlamları birbirinden farklı olan şeylerdir.¹⁷⁴

2.2.2.2. Selbî Sıfatlar

Allah'ın zâtına layık olmayan manaları O'ndan nefyeden sıfatlardır. Bunlara tenzihî sıfatlar da denmektedir.¹⁷⁵ Geylânî'nin eserlerinde nefy üslubunu kullanmak suretiyle Allah'ın ne olmadığını belirterek, isim ve sıfatları konusunda selbi sıfatlardan bahsettiğini söylemek mümkündür. Buna göre; O, cisim değildir, cismanî değildir, cevher değildir. Araz değildir. Bir şeylerden mürekkebe değildir. Bir mekâna bağlı değildir. Bir zamana bağlı değildir. O, alet değildir ve bir benzeri yoktur. O herhangi bir tabiat değildir. O, herhangi bir tâlî' (güneş vs. gibi doğan bir şey) veya karanlık değildir. O, sınırlı değildir. O, sonlu değildir. Onun için cihet yoktur. Onun için bir başka şeye nispet yoktur. Onun için denklik, benzerlik ve zıtlık gibi mefhumlar da söz konusu değildir. O, her şeyden münezzehtir vb.¹⁷⁶

2.2.2.3. Haberî Sıfatlar

Allah'ın zâtî ve selbi sıfatlarının yanı sıra, “ayn”, “yed”, “vech” ve “kâdem” gibi Allah'a izafe edildiğinde anlamadaki zorluğundan dolayı “müteşâbih” denilen, âyet ve hadislerle haber verildiğinden dolayı da “haberî sıfatlar” olarak bilinen sıfatlarıdır. Selef'in bu konudaki tavrı; Kur'ân'da ve hadislerde geçen haberî sıfatlara iman edip te'vîl etmeden, onları keyfiyetsiz olarak zahirî manalarına hamledip, bu hal üzere yorumlamak şeklindedir.¹⁷⁷ Mâlik b. Enes'in (ö.179 h.) istivâ hakkındaki “*İstivâ bilinir, şekli ise bilinmez, ona inanmak vacib, onu sormak bid'attir*”¹⁷⁸ görüşü, bu tavrın açık bir örneğidir. Geylânî'de haberî sıfatlar konusunda Selef metodunu benimsemiş, bu

¹⁷⁴ Hasan Hüseyin Tunçbilek, “Allah'ın Sıfatlarının Mahiyetinin Problemi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 2001, 83.

¹⁷⁵ Adudüddin el-Îcî, Ebü'l-Fazl Adudüddin Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut b.t.y., 270; Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, 123.

¹⁷⁶ Gürer, *Abdülkadir Geylânî- Risaleler*, 99-102.

¹⁷⁷ Şehristânî, *Milel ve Nihal-Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*, 89; Ali Budak, “Haberî Sıfatlara Dâir Rivâyetlerin Te'vil Yoluyla Çözümü Bağlamında Râzî'nin Esâsu't-Takdîs Adlı Eseri”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(19), 2011, 42-43.

¹⁷⁸ Şehristânî, *Milel ve Nihal-Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*, 90.

sıfatları “mahiyeti meçhul, ancak Allah’ın sâbit olan sıfatları” şeklinde yorumlamıştır. Bu görüşe kâil olanlara göre haberî sıfatlardan muradın ne olduğu ancak Allah’a havale edilir. Geylânî’nin *Gunyetü’l Tâlibîn* eserinde bahsettiği haberî sıfatları kısaca şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

2.2.2.3.1. Allah’ın Yed’i (Eli)

Lugatta yed; el demektir. Lugat âlimleri yed kelimesinin ıstilahî olarak “kudret, güç¹⁷⁹ kuvvet, hâkimiyet, zenginlik ve nimet” gibi manalara geldiğini belirtmektedir.¹⁸⁰ Geylânî’ye göre Allah’ın iki eli vardır ve ikisi de sağ eldir. Geylani bu fikrini desteklemek için şu âyet ve hadisleri referans olarak gösterir:

“Gökler O’nun eliyle dürülüp bükülmüş bir hale gelecektir.”¹⁸¹

Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Hz. Peygamber’in şöyle dediğini nakletmiştir:

“Orta yolu tutanlar kıyamet günü Allah katında nurdan minberler üzerinde Rahman’ın sağında duracaklardır. Allah’ın her iki eli de sağ eldir.”¹⁸²

Geylânî’ye göre Allah, Hz. Âdem’i eliyle kendi suretinde yaratmış; Adn cennetinin ağaçlarını kendi eliyle dikmiş; Tuba ağacını kendi eliyle toprağa koymuş ve onu kendi eliyle Hz. Musâ’nın eline uzatmıştır. Ayrıca Allah ayağını Cehennem üzerine koyacak ve cehennem bir tarafı öbür tarafına doğru kaçacaktır. Cehennemden bazı kimseleri de kendi eliyle çıkaracaktır.¹⁸³

Selef, “yed” konusunda, "Allah'ın buyurduğunu kabul ederiz fakat “el”in bir uzuv olmadığını, özel bir sıfat olduğunu söyleriz.”¹⁸⁴demektedir. Ehl-i Sünnet’in halef âlimleri ise âyetlerde geçen yed kelimesini istiare yaparak kudret, mülk, nimet anlamına hamletmiştir. Bu noktada Ehl-i Sünnet’in halef âlimlerinin, gerekli yerlerde te’viller

¹⁷⁹ Suad el- Hakîm, *İbnü’l Arabî Sözlüğü*, (Çev: Ekrem Demirli), Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2005, 701.

¹⁸⁰ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 342.

¹⁸¹ Zümer: 39/67.

¹⁸² Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani, *Müsnedü’l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Şuayb el-Arnâvut (Thk.), Müessesetü’r Risale, b.y.y 2001, XI, 32.

¹⁸³ Geylânî, *Gunyet’üt Tâlibîn*, 166-167.

¹⁸⁴ Pezdevî, Ebû’l Yüsr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi* (3. bs.), (Çev: Şerafeddin Gölcük), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1988, 41.

yaparak hem teşbih görüntüsüne son verdiği, hem de haberi sıfatlar meselesini Selefî tevakkuftan kurtardığı görülmektedir.¹⁸⁵

Geylânî'nin haberi sıfatlar ile ilgili görüşleri Selef'in görüşlerine muvafık düşmektedir. Bir tasavvuf ehli olan müellifin görüşleri, "Allah'ın eli" ile ilgili O'nun bir organı değil sıfatı olduğu konusunda ittifak halinde olan sûfilerin yaklaşımıyla uyuşmamaktadır.¹⁸⁶

2.2.2.3.2. Allah'ın Görülmesi

Geylânî'nin aktardığı ve Selef'in de üzerinde icmâ ettiği görüşe göre "*Cennet halkı ahirette Allah'ın yüzüne bakar ve O'nu görürler. Bakarlarken izdiham olmaz, birbirini ezmezler.*"¹⁸⁷ Geylânî konuyla ilgili şu âyetleri delil olarak getirmiştir:

"*Hakkıyla yerine getirenlere (ahirette) çok güzel bir mükâfat verilecektir; onlar için bir de ziyade vardır.*"¹⁸⁸ Kimi müfessirler bu âyetteki "çok güzel mükâfat"'ı Cennet olarak; "ziyade"'yi ise O'nun yüce cemâline bakmak şeklinde Allah'ın görülmesi olarak tefsir etmiştir.¹⁸⁹

"*O gün nice yüzler pırıl pırıl parlayacak. Rabblerine bakacaklar!*"¹⁹⁰ âyeti de konuyla ilgili verilmiş bir başka örnektir.

Ehl-i Sünnet'e göre mü'minler ahirette Allah'ı göreceklerdir. Fakat bu, şu anda bizde bulunan göz kuvvesi ile değil keyfiyetinin bizce meçhul olduğu bir kuvve ile olacaktır.¹⁹¹ Bu da zorunlu olarak Cenab-ı Hakk'ın bir yerde bulunmasını ve cisim olmasını gerektirmemektedir.¹⁹²

¹⁸⁵ Ali Budak, "Haberi Sıfatlara Dâir Rivâyetlerin Te'vil Yoluyla Çözümü Bağlamında Râzî'nin Esâsu't-Takdîs Adlı Eseri", 43.

¹⁸⁶ Mehmet Bilal Yamak, *Abdülkadir Geylânî'nin "El-Gunye Li-Talibi Tariki'l-Hakk" İsimli Eserinde Tasavvufi Unsurlar*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul 2015, 69.

¹⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, XXXI, 540.

¹⁸⁸ Yunus: 10/26.

¹⁸⁹ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l Kur'âni'l-Azîm*, Sâmi b. Muhammed (Thk.), Dâru Tayyibe, b.y.y. 1420/1999, IV, 262.

¹⁹⁰ Kıyamet: 75/22-23.

¹⁹¹ Cüveynî, Ebi'l-Meali Abdilmelik, *Kitâbü'l-İrşâd ilâ Kavâti'l-Edille fî Usûli'l-İ'tikâd*, Esad Temimî (Thk.), Beyrut 1413/1992, 163.

¹⁹² Eş'ari, Ebu'l-Hasan, *Kitâbü'l-Lüma' Fi'r-Red Ala Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida*, Hammude Gurabe (Thk), Mektebetü'l-Ezheriyyetü Li't-Tûras, Kahire, b.t.y., 61-62.

2.2.2.3.3. Allah'ın Arşı

Arş sözlükte “tavan, gölgelik, çardak”; mecaz olarak ise “hükümlerlik ve taht manalarına gelmektedir.”¹⁹³ Geylânî'ye göre Allah gökleri ve yerleri katmanlar halinde yaratmıştır. Yerin en üst tabakası ile göğün en alt tabakası arasındaki mesafe beş yüz yıllık bir yoldur. Her bir gök tabakasının arası da beş yüz yıllık bir yoldur. Su, yedinci gök tabakasının üstündedir. Arş da o suyun üzerindedir. Arş kırmızı yakuttandır, genişliği gökleri ve yer kadardır. Kürsü, Arş'ın üzerinde, ıssız bir yere atılmış halka gibidir. Allah Arş'ın üzerindedir. Önünde ateş, ışık ve karanlıktan oluşan bir perde vardır. Perdenin mahiyeti yalnızca Allah'a tevdi edilir. Bu konuda şu âyetleri delil olarak getirir:

*“Gerek Arş'ı taşıyan gerekse onun çevresini donatan melekler, her daim övgüyle Rablerini anarlar.”*¹⁹⁴

*“O gün meleklerin de Arş'ın çevresini donatarak övgüyle Rablerini andıklarına tanık olacaksınız.”*¹⁹⁵

Geylânî konuyla alakadar olarak; Hz. Peygamber'in bir cariyeyle *“Allah nerede?”* diye sorduğu, onun da semayı işaret etmesine müteallik Hz. Peygamberin o cariye'nin Müslüman olduğuna hükmettiği¹⁹⁶ hadisini de nakletmektedir.¹⁹⁷

2.2.2.3.4. İstivâ Etmek

“İstiva” kelimesi *svy* kökünden türemiş olup “mutedil, düzgün ve eşit olmak; karar kılmak, oturup yerleşmek; yönelmek, yukarı çıkmak; hâkim olmak; tahta oturmak” gibi manalara gelmektedir.¹⁹⁸ Geylânî Kur'ân'ın yedi âyetinde¹⁹⁹ ve Sünnet'te Cenab-ı Hakk'ın “Arş'a istiva ettiğinin zikredildiğinden bahsetmektedir. “İstivâ etmek” sözcüğünü te'vil etmeden zahiri manalarına hamleden Selef gibi düşünen Geylânî burada bazı mezhepleri tenkit etmektedir.

¹⁹³Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 29-30; Selami Şimşek, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2017, 41; Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul 2006, 124.

¹⁹⁴ Gâfir: 40/7.

¹⁹⁵ Zümer: 39/75.

¹⁹⁶ Müslim, *Kitabu'l Mescid*: 537.

¹⁹⁷ Geylânî, *Günayut Tâlibîn*, 167-168.

¹⁹⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, 194; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 168; Suad el-Hâkim, *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, 393-395.

¹⁹⁹Örn. Bkz: “Rahman Arş'a istiva etti.” (Ta-ha:20/5); “Görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükselten, sonra Arş'a istiva eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah'tır.” (Ra'd:13/2).

Geylânî'ye göre “Allah, arşın üstündedir”²⁰⁰ âyetinden mülhemle Allah için her yerdedir demek câiz değildir. Ancak bu;

Mücessime ve Kerramiye fırkalarının dedikleri gibi, Arş’a oturmak ve temas etmek manasında değildir.

Eş’arîlerin dediği gibi yücelik ve yükseklik anlamında değildir.

Mu’tezile fırkasının dediği gibi üstün gelmek ve ele geçirmek anlamında da değildir. Zira bu hususta şer’i bir kayıt vaki’ olmamıştır. Hadis rivayet eden sahabe ve tâbiînden de bir söz vârid olmamıştır.²⁰¹

Geylânî’nin konuyla ilgili naklettiği rivayetlerden biri deHz. Peygamber’in hanımlarından Ümmü Seleme’nin (ö. 62/681) naklettiği “*Bunun nasıl olduğu akılla bilinemez; ‘istiva etmek’ ne anlama geldiği bilinmeyen bir şey değildir. Bunu böyle kabul etmek gerekir. İnkâr etmek ise küfürdür.*”²⁰² rivayetidir.²⁰³

İstivayı Allah’ın zâtî sıfatı olarak ele alan Geylânî’ye göre Allah’ın arşın üzerinde olduğu hususu peygamberlere indirilen her kitapta keyfiyeti bildirilmeksizin zikredilmiş ve bunun mahiyetinin nasıl olduğu açıklanmamıştır. Bu bakımdan Geylânî, istivâ gibi mütevatir haber ile gelen fiilleri, te’vîl etmeksizin Allah’a izafe etmiştir. Ehl-i Sünnet’in diğer iki kolu olan Eş’arî ve Mâtürîdîlerin ekserisi ise ispatla tenzih yolunu benimseyerek istivayı “istila ve mani olmak”²⁰⁴, kastetmek ve yönelmek²⁰⁵, tam ve kâmil olmak”²⁰⁶ manalarında anlamışlardır.

2.2.2.3.5. Allah’ın Yakın Göğes Nüzûlü

Nüzûl sıfatına gelince Geylânî, bu konuda “Allah, her gece, gecenin son üçte biri kaldığında yakın göğes inerek ‘İsteyen yok mu? Ona istediğini vereyim. Affını dileyen yok mu? Onu affedeyim. Sıkıntısı olan yok mu? Onun sıkıntısını gidereyim’ buyurur.

²⁰⁰ Tâhâ 20/5; Furkan 25/59.

²⁰¹ Geylânî, *Günyet’üt Tâlibîn*, 169.

²⁰² Taberânî, Ebû’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu‘cemü’l-Evsat*, Dar’ul Haremeyn, Kahire 1415, 6/159.

²⁰³ Geylânî, *Günyet’üt Tâlibîn*, 169.

²⁰⁴ Nûreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi (el-Bidâye fî Usûli’l-Din)* (16. bs.), (Çev. Bekir Topaloğlu), İFAV Yayınları, İstanbul 2016, 62.

²⁰⁵ Seyyid Şerif Cürcânî, *Şerhu’l-Mevakıf*, (Çev. Ömer Türker), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015, 3/176.

²⁰⁶ Nûreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi (el-Bidâye fî Usûli’l-Din)*, 62.

Sabah oluncaya kadar böyle demeye devam eder. Sonra Rabbimiz, kürsüsüne yükselir."²⁰⁷ rivayetini nakletmiştir. Bu bağlamda Allah'ın, her gece dünya semasına nasıl dilerse ve isterse öyle indiğini ve günahkâr kullarından dilediğini bağışlayacağını ifade etmiştir. Geylânî yukarıdaki mezkûr hadisın Ebû Hureyre (ö. 58/678), Cabir b. Abdullah (ö. 78/697), Hz. Ali (ö. 40/661), Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652-53), Ebû'd-Derda (ö. 32/652 [?]), İbn Abbas (ö. 68/687-88) ve Hz. Aîşe (ö. 58/678) gibi sahabeden gelen varyantlarının olduğunu da belirtir. Geylânî'ye göre "Allah'ın inmesi", Mu'tezile ve Eş'arîlerin iddia ettiği gibi rahmetinin ve sevabının inmesi manasında değildir.

Bununla beraber Geylânî, Fudayl b. İyâz'ın (ö. 187/803) "Ben Allah'ın ineceğini inkâr ediyorum." diyen Cemhiyye'ye mensup olan birine, "Ben, dilediğini yapan Allah'a inanıyorum." şeklinde cevap vereceğine dair söylemini öne sürerek Cemhiyye'yi eleştirdiği görülmektedir.²⁰⁸

Tüm bunlardan hareketle özetlersek; Geylânî, müteşâbih nassları te'vil etmeye yanaşmamış, diğer Hanbelîler gibi bu hususta te'vili tahrif saydığı için zorunlu olarak Kitap ve Sünnet'te mevsuf olduğu gibi Allah'ı vasfetmiştir diyebiliriz.

2.2.3. Allah'ın İsimleri

Geylânî, Allah'ın isimlerinin sayısı hakkında sadece konuyla ilgili rivâyetleri nakletmekle yetinmiştir. Bu bağlamda o, Ebû Hureyre'den "*Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Kim bunları sayarsa cennete girer.*"²⁰⁹ şeklinde vârid olan bir rivayeti nakletmektedir. O, bu isimlerin hepsinin Kur'ân'da farklı farklı surelerde geçtiğini belirtmiştir. Mesela; Fatiha sûresinde Allah, Rab, Rahman, Rahîm ve Mâlik gibi beş isminin; Nisa sûresinde Rakîb, Hasîb, Şehîd, Ğafûr, Mukît ve Vekîl gibi altı isminin geçtiğini beyan etmiştir. Diğer isimleri de geçtiği sureleriyle beraber teker teker sayarak tespit etmiş ve nakletmiştir.²¹⁰

Öte yandan o, Allah'ın isimlerini 114'e hatta 360'a kadar çıkaranların olduğunu da zikretmektedir. Tüm bu sayı farklılıklarının, isimlerin Kur'an'da mükerrer olarak

²⁰⁷ Buhârî, Tevhîd: 35; Müslim, Salâtu'l-Müsafirîn: 168; Ebû Dâvûd, Salât: 311; Tirmizî, De'âvât: 78.

²⁰⁸ Geylânî, *Gunyet'üt Tâlibîn*, 170-171.

²⁰⁹ Buhârî, Deavat: 76; Müslim, Zikir: 5,6.

²¹⁰ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 180-182.

geçmesi dolayısıyla olduğunu belirtir. Ancak doğrusunun yukarıda zikredildiği üzere Ebû Hureyre'nin naklettiği hadiste geçen sayı olduğunu belirtmektedir.²¹¹

2.2.4. Halku'l-Kur'ân

Geylânî'ye göre Kur'ân, Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e indirdiği, “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et.*”²¹² hitabını yerine getirmek amacıyla ümmetine ulaştırdığı Allah'ın kelâmı, hitabı, kitabı ve vahyidir. Zira Allah dilsiz değil kelâm sahibidir.²¹³ Geylânî'nin halku'l-Kur'ân konusundaki yaklaşımının Selefî çizgiyle örtüştüğü görülmektedir. Selef'e göre; Kur'ân, Allah kelâmıdır, yani bizâtihi Allah'la kâim olup mahlûk değildir. Ayrıca Kur'ân yalnız lafız ve harflerden veya manadan ibaret değildir bilakis hem lafız ve harflerden hem de manadan teşekkül etmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'la beraber onun lafzı ve manası da yaratılmamıştır. Bu meyanda Geylânî'nin bu fikrî yapıya sadık kalarak “*Kur'ân'ın mushafta okunan, yazılan ve işitilen Allah'ın kelâmından ibaret olduğunu*”²¹⁴ belirttiği, bilâhare bu düşüncesini “*Kur'ân'ın okunuşu da yazılışı da yaratılmamıştır. Telaffuz eden onu nasıl telaffuz ederse etsin, okuyan onu nasıl okursa okusun, ezberleyen nasıl ezberlerse ezberlesin O, yaratılmamıştır. Sonradan olmuş, parçalardan mürekkebe değildir*”²¹⁵ sözleriyle devam ettirdiğini görmekteyiz.

Geylânî, Kur'ân'a mahlûk denilmesine yol açacak en ufak ihtimale bile kapı aralamamış, böyle bir iddiada bulunanları ciddi bir biçimde eleştirmiştir. Bu doğrultuda “*Her kim Kur'ân'ın veya sözleri ve tilavetinin yaratılmış olduğunu iddia ederse veya Kur'ân'ı okurken telaffuz ettiğim harfler yaratılmıştır derse Allah'ı inkâr etmiş olur. Onunla bir arada bulunulmaz, yemek yenmez, evlenilmez, komşu olunmaz. Tanıklığı kabul edilmez. Nikâhta birisinin velisi olamaz. Öldüğünde cenaze namazı kılınmaz. Yakalanırsa mürted olanlara yapıldığı gibi üç defa tövbe etmesi istenir. Tövbe ederse kurtulur, yoksa öldürülür.*” diyerek bu husustaki katı anlayışını sürdürmeye devam etmiştir.²¹⁶

²¹¹ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 182.

²¹² Mâide: 5/67.

²¹³ Abdülkâdir Geylânî, *Cilâu'l-Hâtır*, (Çev: Osman Güman), Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2020, 36.

²¹⁴ Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 62.

²¹⁵ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 172.

²¹⁶ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 173.

Ayrıca Hz. Peygamber'in "Kur'ân'dan söz edildiğinde 'O Allah'ın sözü olup yaratılmamıştır. Her kim Kur'ân'ın yaratıldığını söylerse kâfir olur" şeklinde nakledilen rivayetini getirerek konuyla ilgili delillendirmesini sürdürdüğü görülür.²¹⁷ Ancak Ali el-Kârî²¹⁸ (ö. 1014/1605), akaid şerhinde vârid olan bu ve bu minval üzere geçen hadislerin uydurma olduğunu söylemektedir.²¹⁹

Geylânî, namazda Fatiha Suresi'ni okuyan kimsenin Kur'ân okumuş olacağını ve konuşmamaya yemin eden birisinin Kur'ân okuduğu zaman yemininin bozulmayacağı hususlarında Müslümanların icmâ ettiğini ve bu görüş birliğinin Kur'ân'ın mahlûk olmadığına işaret ettiğini beyan etmektedir.²²⁰

Geylânî'nin konuyla ilgili öne sürdüğü diğer bir argüman ise Kur'ân'ın algılanan harfler ve işitilen seslerden müteşekkil olduğu mevzusudur. Zira Rabbimiz işitilen ve anlaşılan bir kelâm ile konuşmaktadır.²²¹ Allah, Hz. Mûsâ hakkında şöyle buyurmuştur:

"Ey Peygamber! Senin Rabbin vaktiyle Mûsâ'ya şöyle seslenmişti: ..." ²²²

"Vaktiyle biz ona Tur dağının sağ yamacından seslendik ve böylece onu doğrudan doğruya vahyimize muhatap kılmış olduk." ²²³

Geylânî'ye göre bütün bu hitaplar sestten başka bir şey olamaz. Bu sesleniş, bu isim ve bu sıfat ancak Allah'a ait olabilir. Geylânî konunun devamında Allah'ın sesinin mahiyeti hakkında da birtakım rivayetler nakletmektedir. Buna göre Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Allah'ın sesini duyan gökyüzü halkının, demirin sert bir taşın üzerine düştüğünde çıkardığı sese benzer bir sesi duyarak secdeye kapandığını zikreder. Muhammed b. Ka'b da (ö. 108/726 [?]), İsrailoğullarının Hz. Mûsâ'ya Allah ile olan muhaveresinde Allah'ın sesini neye benzettiğini sorduklarında, Hz. Mûsâ'nın onun sesini kesilmek nedir bilmeyen gök gürültüsüne benzettiğini söylemektedir.²²⁴

Geylânî'ye göre bunca âyet ve hadis Allah'ın kelâmının insanların sesine benzemediğini göstermektedir. Geylânî burada Eş'arîlerin yalnızca kelim-ı nefsinin

²¹⁷ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 173.

²¹⁸ Ali el-Kârî: Tanınmış Hanefî fakihî, muhaddis, müfessir ve kıraat âlimi. Geniş bilgi için bkz: Ahmet Özel, "Ali el-Kârî", *DİA*, TDV, İstanbul 1989, II, 403-405.

²¹⁹ Ali el-Kârî, *Şerhu'l Fikhi'l Ekber*, 74.

²²⁰ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 175.

²²¹ Geylânî, *Cilâu'l-Hâtır*, 59.

²²² Şuara:26/10.

²²³ Meryem:19/52.

²²⁴ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 177.

varlığına işaret ettiklerini dolayısıyla sadece kelam-ı nefsînin mahlûk olmadığını imâ ettiklerini belirterek onları eleştirmektedir.²²⁵ Buradan hareketle Geylânî, tıpkı Kur’ân gibi, gerek Allah kelâmında olsun gerek insanların mükâlemesinde olsun alfabe harflerinin de mahlûk olmadığını dile getirmektedir. Buna karşın kimi Ehl-i Sünnet âlimlerinin, kadîm olanın yalnız Kur’ân olduğu, diğer harflerin ise muhdes olduğu görüşünü ileri sürerek yanlışla düştüklerini belirtmektedir. Ona göre doğrusu, Ehl-i Sünnet’in fark gözetmeksizin tüm harflerin kadîm olduğu fikri üzerinde birleşmeleri gerektiğidir.²²⁶

O, hece harflerinin kadîm olduğuna dair iddiasını birtakım rivâyetler öne sürerek temellendirmeye çalışmıştır. Buna göre rivayetlerde geçen “elif, Allah; ‘be’ el-Bârî; ‘se’ el-Bâis; ‘ve’ el-Vâris; ‘cim’ el-Celîl isminden geldiğini iddia edip bütün hece harflerinin Allah’ın isimlerinden oluştuğunu ileri sürmüştür. Bir diğer rivayet de İmam Şâfiî’nin konuyla ilgili olan “*harflerin hâdis olduğunun dile getirilmemesi gerektiği, Zira Yahudilerin helak olmalarının ilk sebebinin bu olduğu*” şeklindeki görüşüdür. İmam Şâfiî’ye göre harflerin hâdis olma düşüncesi dolaylı olarak Kur’an’ın da hâdis olduğu neticesini doğuracaktır. Böyle bir düşünce ise Allah hakkında muhaldir.²²⁷

Geylânî’ye göre Kur’ân harfleri ya kadîmdir ya da muhdestir. Eğer kadîm ise diğer mahlûklarda da kadîm olması gerekir. Çünkü bir şeyin aynı anda hem kadîm hem de muhdes olması mümkün değildir.²²⁸ Kur’ân harflerinin muhdes olduğu söylenilirse bununla ilgili deliller önceden getirilmiştir denilir. Eğer “Kur’ân harflerinin kadîm kabul edilmesi “bütün kelâmların kadîm olmasını gerektirir” denilirse “Kur’ân, böyle bir şey dememiştir.” şeklinde pek de tatmin edici olmayan bir cevap vereceğini söylemiştir.²²⁹

Geylânî’nin karşıtlıkları kullanmayı öngören akıl yürütme yöntemiyle meseleye yaklaştığını söylesek de harfleri kâdim kabul ettiği fikrine katılmamız mümkün değildir. Zira harflerin kadîm olma düşüncesi bizi bilâ istisna bütün kelâmların kadîm olması fikrine götürecektir. Bu anlayış şekli beraberinde şu soruların cevaplarının aranmasını

²²⁵ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlîbîn*, 177.

²²⁶ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlîbîn*, 178.

²²⁷ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlîbîn*, 179.

²²⁸ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlîbîn*, 179.

²²⁹ Abdülkâdir Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlîbîn I-II*, (Çev: Abdülvehhab Öztürk), Saadet Yayınevi, İstanbul 2008, I, 179.

zorunlu kılmaktadır. Eğer insanın bilfiil konuştuğu harfler kadîm olursa bu durum insanı kadîmin mahalli yapmaz mı? Şâyet insan kadîmin mahalli ise bu defa kadîm olma vasfını kazanmış olmaz mı? Kadîm olma vasfını kazanan insanın böylelikle kendisi gibi kelâmı da kadîm olmaz mı? İşte bu gibi cevaplanması zor gözüken sorulardan dolayı Geylânî'nin iddiasının pek ikna edici olmadığını söylememiz gerekecektir.²³⁰

Ayrıca Geylânî'nin, Kur'ân'ı mahlûk kabul edenleri itikadî anlamda tekfir ettiği görüşüne de katılmamız mümkün değildir. Zira yukarıda bahsedilen “Kur'ân mahlûktur” görüşüne karşı geliştirilen “Kur'ân mahlûk değildir” görüşlerine ilaveten hicri III. (IX.) asrın başlarında üçüncü bir görüş olarak İbn Küllâb'ın²³¹ (ö. 240/854[?]) ortaya attığı ve bilâhare Sünnî (Eş'arî-Mâtürîdî) ulemâ tarafından benimsenip geliştirilen; kelâmı, nefsi ve lafzî olmak üzere ikiye ayırıp, nefsikelâmın asıl ve kadîm olduğu,²³² lafzî kelâmın ise hâdis olup asıl kelâma delalet ettiği şeklindeki uzlaştırma yoluna giden görüş bizce daha isabetli durmaktadır.²³³

2.3. NÜBÜVVET

Geylânî, risalet müessesesine direkt ya da dolaylı şekilde taalluk eden meseleleri ele alarak nübüvvet tasavvurunu tesis etmeye çalışmıştır. Bu bölümde peygamberlik kurumuna dair ele aldığı konular ortaya konulmaya çalışılmış ve birtakım değerlendirmeler yapılmıştır. Onun eserlerinden tespit edebildiğimiz ve dolaylı da olsa nübüvvetle ilişkili olduğu düşünülen meseleler şunlardır:

²³⁰ Mehmet Şaşa, *Abdülkâdir Geylânî'nin Kelâmî Görüşleri*, Sonçağ Akâdemi Yayıncılık, Ankara 2020, 63.

²³¹ Mu'tezile karşısında zayıf kalan Selef akaidini kelâmî delillerle teyit etmeye başlayan ilk Sünnî kelâmcı olarak bilinen âlim. Geniş bilgi için bkz: Yusuf Şevki Yavuz, “İbn Küllâb”, *DİA*, İstanbul 1999, XX, 156-157.

²³² Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 264-265; Taftazanî, *Şerhu'l-Akâid*, 141-146; Şehristani, *Milel ve Nihal-Dinler*, *Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*, 92.

²³³ Mustafa Altundağ, “Kelâmulah- Halku'l-Kur'ân Tartışmaları Çerçevesinde "Kelâm-ı Nefsi-Kelâm-ı Lafzî" Ayrımı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 2000, 149; Ayrıca “ezeli kelim” ve “yaratılmış Kur'ân” anlayışları hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Zeki İşcan, “Halku'l-Kur'ân Teorisi ve Dini Düşüncede Yenilik”, *Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslâm Algıları (Uluslararası Sempozyum)*, 1, 2011, 163-174.

2.3.1. Mucize

Geylânî diğer peygamberlere verilen mucizelerin, fazlasıyla Hz. Peygamber'e de verildiğini beyan etmektedir. Bazı âlimlerin Hz. Peygamber'in mu'cizelerini tek tek saydıklarını ve bin tane olduğunu söylediklerini belirtir. Bu mucizelerden en önemlisi özel bir söz dizimine sahip olan Kur'ân'dır. Zira o, belağatı, fesahatı, nazmı ve tertibi açısından mu'cizdir. Bunun içindir ki Araplar, onun tamamını değil, tek bir suresinin bile benzerini ortaya koymaktan aciz kalmıştır. Allah, *“Eğer bu iddianızda samimiyseniz Kur'ân'ın özelliklerine sahip on sûre ortaya koyun da görelim”*²³⁴ buyurarak Araplara meydan okumuş ama onlar bu ilahî hitap karşısında tutulup kalmışlardır.²³⁵ Geylânî zikredilen bu sebeplerden dolayı Kur'ân'ı, Hz. Peygamber'in mucizesi olarak kabul etmektedir. O'na göre Hz. Peygamber'in, Hz. Mûsâ'nın asası ve beyaz eli; Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi, anadan doğma körlüğü ve alaca hastalığını iyileştirmesi; Sâlih Peygamber'in devesi gibi diğer mucizelerinin bir benzerini göstermemiş olmasının başlıca iki nedeni vardır. Bunlar:

1. Mucizeleri inkâr eden diğer kavimler gibi kendi ümmetinin de helâk olmasını istememesi,
2. Hz. Peygamber öteki peygamberler gibi bir mucize göstermiş olsaydı Mekkeli müşrikler: “Sen, bu mucizeleri kendinden öncekilerden öğrendin bize öncekilerin göstermediği türden farklı bir mucize getirmediğin sürece sana inanmayız” diyebilirdi.²³⁶

İşte bu sebeplerden dolayı Allah, peygamberlerinden birine verdiği mucizeyi diğerlerine vermemiş, her birine öncekilerden tamamen farklı olacak şekilde mucizeler vermiştir. Hz. Mûsâ zamanında sihrin, Hz. İsa zamanında tıp ilminin revaçta olması sebebiyle gelen mucizelerin ekserisinin zamanın ihtiyacına uygun olarak gelmesi bunun bir örneğidir. Hz. Peygamber döneminde de belağatın revaçta olması sebebiyle Kur'ân'ın indirilmiş olması başlı başına bir mucizedir. Dolayısıyla Kur'ân, üstün belağat ve fesahatı açısından benzerinin ortaya konulamayacak bir dil düzeyine sahip olması yönüyle en az diğer mezkûr mucizeler derekesindedir. Geylani'ye göre bunun haricinde parmaklarından suyun akması, az yiyecek ile çok kişinin doyması, kütüğün

²³⁴ Hud: 11/13.

²³⁵ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 210.

²³⁶ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 212.

ağlaması, zehirli bir koyun butunun, Hz. Peygamber’e “beni yeme, çünkü ben zehirliyim” şeklinde haber vermesi, şakk-ı kamer hadisesi, devenin Hz. Peygamber ile konuşması kabilinden mucizeleri de vardır.²³⁷

2.3.2. Hz. Muhammed’in Evrensel Bir Peygamber Oluşu ve Diğer Peygamberlere Üstünlüğü

Yeryüzünde gelip geçmiş insanların en mümtaz ve müstesna fertleri peygamberler silsilesidir. Bu silsilenin en büyük halkası da hiç şüphesiz Hz. Muhammed’tir. Bütün Ehl-i Sünnet, Muhammed b. Abdullah b. Abdülmüttalib’in, mürsellerin efendisi ve peygamberlerin sonuncusu olduğuna, tüm ins ve cinlere gönderildiğine itikat eder.²³⁸ Geylânî bu hususta şu âyetleri delil olarak zikreder:

*“Ey Peygamber! Biz seni sırf rahmetimizin müjdecisi, azabımızın da uyarıcı olarak bütün insanlara gönderdik.”*²³⁹

*“Biz seni sırf cümle âleme şefkat ve merhametimizden dolayı gönderdik.”*²⁴⁰

Konunun devamında Ebû Ümame’nin (ö. 86/705), Hz. Peygamber’den naklettiği *“Allah beni dört açıdan diğer peygamberlere üstün kıldı. Beni bütün insanlığa gönderdi.”*²⁴¹ hadisini getirerek Hz. Peygamber’in ulvî ve ekmel zâtına işaret etmektedir.

Geylânî, Ehl-i Sünnet itikadına göre Allah’ın, kıyamet gününde diğer peygamberlerden üstün kıldığı Hz. Muhammed’i Arş’a oturtacağını ifade etmiştir. Konuyu izah sadedinde faydalandığı nasslardan bazıları şunlardır:

*“Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Mâkam-ı mahmûd’a ulaştırsın”*²⁴² âyeti ile Hz. Aîşe’den (ö. 58/678) nakledilen *“Allah Rasûlü’ne övgüye ve imrenmeye medar*

²³⁷ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlîbîn*, 211.

²³⁸ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlîbîn*, 210.

²³⁹ Sebe: 34/27.

²⁴⁰ Enbiya: 21/107.

²⁴¹ Müslim, Fedâil: 3; İbn Mâce, Zühd: 37; Tirmizî, Menâkıb: 1-3.

²⁴² İsrâ: 17/79.

makamın (Makam-ı Mahmûd) ne olduğunu sordum. “Rabbim beni Arş’ına oturtmayı vaad etti” şeklindeki rivayettir.²⁴³

Tüm bu rivayetlerden hareketle genelde Ehl-i Sünnet’in özelde de Geylânî’nin Mâkam-ı mahmûd terkiibinden hareketle bu hükme varmış olabileceğini söylemek mümkündür.²⁴⁴

2.3.3. Hz. Peygamber’in Ümmetinin Fazileti

Geylânî, bu meselede Ehl-i Sünnet’e nispet ettiği şu görüşü beyan eder: Hz. Muhammed’in ümmeti, diğer bütün ümmetlerin en hayırlısıdır. Onların en üstünü ise O’nu görüp tasdik eden, O’na iman eden, biat eden, tâbi olan, O’nun yanında bulunup savaşan, cihat eden, O’nun uğruna canlarını ve mallarını feda eden, emrine tazim eden, her işinde O’na yardım eden sahabesidir. Sahabesinin en hayırlıları ise Hudeybiye olayında Rıdvân biatı ile Hz. Peygamber’e biat edenlerdir ki bunlar, bin dört yüz kişidir. Bunların da en faziletlieleri, Bedir savaşına katılanlardır ki bunlar, Tâlût’un ordusunda bulunan 310 kişidir.²⁴⁵ Bunların da en faziletlieleri, Dâru’l Erkam ehlidir ki sayıları Hz. Ömer ile kırkı bulmuştur. Bunların da en üstünü, Hz. Peygamber’in kendilerini cennetle müjdelediği aşere-i mübeşşere denilen on kişidir. Bunların da en faziletlieleri, hulefâ-i râşidîndir. Dört halifenin fazilet sıralaması ise Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Osman (ö. 35/656) ve Hz. Ali (ö. 40/661) şeklindedir.²⁴⁶

²⁴³ Ebû Ya’lâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ, *İbtâlû’t-Te’vîlât*, Muhammed b. Hamdu’l-Hamud en- Necdî (Thk.), Dar’u İlfâf’-d- Devlet, Kuveyt, 2/476.

²⁴⁴ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlibîn*, 203.

²⁴⁵ Geylânî burada Bedir muhariplerinin sayısı ile Tâlût’un askerlerinin sayısı arasında bir ilişki kurmuştur. Kaynaklarda bu anlatımla paralellik gösteren birtakım rivayetlere rastlamaktayız. Nitekim eserlerde Tâlût-Câlût kıssasıyla Bedir Savaşı’ı arasında bir bağlantı kurulduğu görülmektedir. Bu konudaki rivayetlerde, Bedir Savaşı’na katılan Müslüman askerlerin sayısı ile bütün sıkıntıları aşarak Tâlût’un yanında kalan ve Câlût’un ordusunu yenen askerlerin sayısının aynı olduğu ifade edilmektedir. Bedir’e katılan asker sayısı ile ilgili rivayetlerde “...Tâlût’la birlikte nehri geçen 310 kûsur kişi kadardı” ifadesi kullanılmıştır. Örneğin Zemahşerî (ö. 538/1144), “*onlardan az bir kısmı dışındakiler, nehrin suyundan içtiler.*” (Bakara: 2/29) ayetindeki “az bir kısmı” ifadesinin, Tâlût’un ordusundaki savaşan kısma işaret ettiğini belirtmiş ve bu topluluğun sayısının da Bedir muharipleri gibi 313 kişi olduğunu zikretmiştir. Aynı şekilde Râzî (ö. 606/1210) de âyetteki “onlardan ancak az bir kısmı” ifadesinden hareketle bu sayının Bedir mücahitlerinin sayısı olan 313 kadar olduğu şeklinde bir açıklamaya yer vermiştir. Ayrıntı için bkz. Adnan Adıgüzel, “Tâlût-Câlût Kıssası Örneğinde Kur’ân’ın Anlaşılmasında Siyer Bilgisinin Önemi”, *Siyer Araştırmaları Dergisi*, (5), 2019, 118-119.

²⁴⁶ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlibîn*, 212.

2.3.4. Nübüvve Taalluk Eden Diğer Meseleler

2.3.4.1. Rasûl-Nebi İlişkisi

Geylânî'nin görüşlerine bakıldığında, onun rasûl ile nebi arasındaki farkı dikkate aldığı görülmektedir. Zira o, rasûllerin imanının nebilerin imanından daha büyük ve kuvvetli olduğunu, rasûllerin nebilerden daha ağır imtihanlara tâbi tutulduklarını beyan etmiştir. Bir başka ifadeyle Geylânî, başa gelen belalar ile imanın büyüklüğü arasında doğru orantı kurarak rasûllerin imtihanının, nebilerin imtihanından daha büyük ve ağır olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla ona göre rasûllerin imanı keyfiyet itibariyle daha büyüktür. Nebilerin imtihanı da abdâlların imtihanından; abdâlların imtihanı ise velilerin imtihanından daha büyük ve ağırdır. Bunların her biri imanı ve yakîni ölçüsünde imtihan edilirler.²⁴⁷

Geylânî, bu yaklaşımını desteklemek amacıyla “*Biz nebiler topluluğu, belâsı insanlar arasında en şiddetli olanız. Sonra sırasıyla faziletli ve daha az faziletli...*”²⁴⁸ rivayetini nakletmektedir.²⁴⁹ Dikkat edilirse bu hususta Geylânî, Eş’arîlerin genel kabulüne uygun bir tutum sergilemiş ve rasûl-nebi ayırımına gitmiştir.²⁵⁰

2.3.4.2. Kur’ân ve Sünnet’e İttiba

Geylânî’ye göre sünnet, Hz. Peygamber’den sâdır olduğu sâbit olan söz, fiil ve takrirlerdir. Cemaat ise râşid halifeler döneminde sahabenin ittifak ettiği konular üzerinde birleşmesidir.²⁵¹ Geylânî Kur’ân ve sünnete temessük etmeyi zaruret derecesinde görmüş ve eserlerinde sıklıkla bundan bahsetmiştir. Kendisi de bir mutasavvıf olan Geylânî’ye göre Allah’ın Kitabı’na ve Resûl’ün sünnetine tâbi olmak, sufi olmanın şartlarındanıdır.²⁵²

²⁴⁷ Geylânî, *Fütuhu’l-Gayb*, 58.

²⁴⁸ Tirmizî, *fi’Zühd*: 2398.

²⁴⁹ Geylânî, *Fütuhu’l-Gayb*, 58.

²⁵⁰ Gazzâlî, *er-Risaletü’l-Ledüniyye*, (Çev. Serkan Özburun-Y. Özkan Özburun), Furkan Yay, İstanbul 1995, 95.

²⁵¹ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlibîn*, 222.

²⁵² Geylânî, *Cilâu’l-Hatır*, 24; Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, 316.

Geylânî'ye göre kalp, Kitap ve sünnetle amel edince yakînî artar bir diğer ifadeyle hak ve batıl olan her şeyi derk edecek merhaleye erişir.²⁵³ Kalbin Kur'ân ve sünnetle teçhizi kadar organların teçhizini de önemseyen Geylânî, küpün içinde ne varsa dışarı o sızar metaforundan hareketle, kalp ile kesb arasında bir bağlantı kurmuştur.²⁵⁴

O, dinin ihtiva ettiği ruha aykırı olarak, yeni hususlar çıkarmak suretiyle bid'at ihdas etmemek gerektiğini özellikle vurgulamıştır. O, bid'atı sünnete uymanın zıddı olarak te'vil eder. Ona göre akıllı mü'min için evla olan şey, sünnete ittiba etmek vebid'atten kaçınmaktır.²⁵⁵ Geylânî bu noktada şu rivayetleri getirerek bu düşüncesini te'kid etmeye çalışmaktadır:

Hz Peygamber'in *"Her kim dinde türedi bir şey ortaya koyar veya böyle birini hanesinde barındırırsa Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların laneti onun üzerine olur ve Allah onun ne farzını ne de nafilisini kabul eder"*²⁵⁶ şeklindeki hadisi ile bid'atçının lanetlenesi bir kişi olduğunu ifade etmiştir.

Fudayl b. İyaz (ö. 187/803) ise şöyle demiştir: *"Her kim bir bid'atçıyı sever ve yaptıklarından memnuniyet duyarsa Allah onun hayır ve hasenatını boşa çıkarır ve iman nurunu onun kalbinden çıkarır. Buna karşın bir kimsenin bid'atçıya kin tuttuğunu bildiğinde ise umarım ki hayır ve hasenatı az bile olsa onun günahlarını bağışlayacaktır. Bir bid'atçının yolda yürüdüğünü görsen hemen yolunu değiştir."*²⁵⁷

Geylânî'nin naklettiği bir diğer rivâyet ise şöyledir: *"Birine Sünnet'te yer alan bir uygulamadan söz ettiğinde 'Hele bırak sen bunları da Kur'ân'da ne var ne yok, ondan haber ver' karşılığını verirse bil ki o, yolunu şaşırmıştır."*²⁵⁸

Geylânî bu ve bunun gibi rivayetlerin muvacehesinde *"mü'min bid'atçılarla senli benli olmamalı, onlara yalakalık etmemeli hatta onlara selam dahi vermemelidir. Bununla da yetinmeyerek onlarla oturmamalı, diyaloga girmemeli, bayram ve mutluluk zamanlarında onları tebrik etmemeli, onların cenaze namazını kılmamalı, onlardan söz*

²⁵³ Geylânî, *Cilâu'l-Hatır*, 19.

²⁵⁴ Geylânî, *Cilâu'l-Hatır*, 28; Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 318.

²⁵⁵ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 221.

²⁵⁶ İbrahim bin İsmail el-Ebyârî, *el-Mevsûatü'l-Kur'âniyye*, Müessesetü Sicillil-Arab, Kahire 1431, IV, 31.

²⁵⁷ Ebû Bekir el-Cezâirî, *Eyseru't Tefasir li-l Cezairî* (5. bs.), Mektebetü'l Ulum ve'l Hikem, Medine 2003, II, 75.

²⁵⁸ Zehebi, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebi, *Tarihü'l İslâm* (2. bs.), Dâru'l Kitâbul Arabî, Beyrut 1993, 7/298; Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 223.

edildiğinde “Allah rahmet etsin” dememeli; aksine onlardan uzak durmalı, Allah rızası için onlara kin gütmeli ve bu haliyle büyük ecir alacağına inanmalı ve bunu ummamalıdır” diyerek onlar hakkındaki sert tutumunu devam ettirmektedir.²⁵⁹

O, selamet ve esenliğin ancak Kur’ân ve sünnette olduğunu, helâkin de bunun dışındaki şeylerde olduğunu belirtmiştir. Kur’ân ve Sünnet doğrultusunda şeriatın sınırlarını muhafaza ederek yaşamak gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Geylânî, Kur’ân ve sünnetin çizdiği bu sınırları, kişi için bir mikyas kabul etmektedir. Zira bunun için *“Oğul! Bütün tasarruflarında fetvayı Kitap ve Sünnet’ten al! Dininde herhangi bir konunun içinden çıkamayınca ‘Ey kitap! Bu konuda ne diyorsun? Ey Sünnet! Bu konuda senin hükmün nedir diye sor. Bunu yaptığın zaman problemin çözüme kavuşur ve seni kuşatan karanlık dağılır”* demektedir.²⁶⁰ Geylânî bir başka rivayette ise; bir şeyin veya bir hükmün doğru ya da yanlış olduğunu ayırt edebilmek için üç mihenk taşı olduğunu bunların ise Kur’ân, sünnet ve kişinin kendi kalbi olduğunu belirtmiştir.²⁶¹ Ancak bu tasnife göre kalp; Kur’ân ve sünnet ile gerçek anlamda amel ettiği sürece ölçü olarak kabul görmektedir.

Geylânî’ye göre Kur’ân ve sünnet kişinin dünyasını da ukbasını da doğru düzlem üzerinde tesis eden bir fonksiyona sahiptir. Bir başka ifadeyle; kişinin hayatının her safhasını düzenleyen bir öneme haizdir. Öyle ki insanlar arasındaki bağların daha sağlam kurulabilmesi gibi alelâde bir meselede bile bir kılavuz niteliği taşımaktadır. Örneğin kişi birine karşı kin ve nefret duyduğunda bile bu iki kaynağa yönelmeli yani sevgi ve nefretinin ölçüsünü dahi Kur’ân ve sünnete göre belirlemelidir. O halde eğer kişinin amelleri Kur’ân ve sünnete uygun ise o sevilmeli, uygun değilse ona buğz edilmelidir. Kişi, nitekim hevasına tâbi olup da birisine buğz ederse Allah ve Rasûlüne muhalefet etme tehlikesi vardır. Dolayısıyla sevgi ve buğz etmede dahi asıl ölçü, heva değil Kur’ân ve sünnet olmalıdır.²⁶²

²⁵⁹ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlîbîn*, 222.

²⁶⁰ Geylânî, *Cilâu’l-Hatır*, 197.

²⁶¹ Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, 385.

²⁶² Geylânî, *Fütuhu’l-Gayb*, 79.

O, Kur'ân ve sünnete ittiba etmeyi, birtakım manevî makamlara erişmenin mühim basamakları olarak görmüştür. Nitekim ona göre kişi velâyet, bedeliyyet²⁶³ ve gavsiiyyet²⁶⁴ gibi makamlara ancak Kur'ân ve sünnete tabi olmakla ulaşabilecektir.²⁶⁵

Geylânî, Kur'ân ve sünnet merkezli yaşayıp onlara göre amel etmek gerektiğini “*Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin*”²⁶⁶ âyetiyle beyan etmiştir. Geylânî'ye göre “*Kimin Hz. Peygamber'e uyması sağlam olursa Hz. Peygamber zırhını, miğferini ona giydirir, kılıcını kuşandırır, edebiyle ve güzel huyuyla onu bezendirir, ona hilat giydirir ve ümmetinden böyle biri çıktığı için sevinir ve Rabbine şükreder sonra da onu ümmeti için sözcü, yol gösterici ve Hak yolunun davetçisi yapar.*”²⁶⁷

Ayrıca Geylânî, “*(Kur'ân ve sünnete) ittiba edin, bid'ate kaçmayın. Onlara itaat edin, muhalefet etmeyin, onların sınırlarından çıkmayın. Nefisleriniz için yeni amel ve ibadet icat etmeyin*” diyerek, bid'atten kaçınmaya dikkatleri çekmiştir.²⁶⁸ Ona göre şeriatın şahitlik etmediği her hakikat zındıklıktır.²⁶⁹ Dinde yeni bir şey ihdas etmek yahut söylemek kişiyi helâkete götürür, kalbini karartır, imanını ve marifetini alır.²⁷⁰

Kur'ân ve sünnetin ilkeleri doğrultusunda yaşamanın gerekliliğini bu şekilde ortaya koyan Geylânî, bazı sûfilerin “şeyhi olmayanın şeyhi İblis'tir.” sözünde geçen “şeyh” ibaresini, “Kur'ân ve sünneti bilenler” şeklinde açıklamıştır. O, Kur'ân ve sünneti bilen âlimlere ittiba edilmesi, onlardan ilim tahsil edilmesi gerektiğini de salık vermiştir.²⁷¹

Kanaatimizce dinin ilke ve amacına aykırılık içeren, onun emir ve yasakları sınırına giren yeni şeyler ihdas etmek dışında dinin ruhuna aykırı olmayan, Müslümanların yolunu daraltmayan ve onların uhrevi hayatına zarar vermeyen yeni şeylerin uygulanmasında bir sakınca yoktur. Nitekim insanlık her geçen gün ilerlemekte, toplum gelişen şartlara ayak uydurmak zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla

²⁶³ Bedeliyyet: Abdâllık, nebî bedeli olma makâmı.

²⁶⁴ Gavsiiyyet: Gavs makâmı, bütûn manevî makâmı aşarak evliyaların başı olma, kendisinden mânevî yardım istendiğinde kutba verilen unvan.

²⁶⁵ Geylânî, *Fütuhu'l-Gayb*, 93.

²⁶⁶ Haşr: 59/7.

²⁶⁷ Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 125.

²⁶⁸ Geylânî, *Fütuhu'l-Gayb*, 92.

²⁶⁹ Geylânî, *Fütuhu'l-Gayb*, 99.

²⁷⁰ Geylânî, *Fütuhu'l-Gayb*, 61.

²⁷¹ Geylânî, *Cilâu'l-Hatır*, 182-183; Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 198.

dinin asıl amacı; insanların ilerlemesine, yeniliklerden yararlanmasına mâni' olmak ve toplumsal yaşantıyı izale etmek değil bilakis insanların terakki etmesine imkân sağlamaktır.²⁷²

2.4. AHİRET

Geylânî bilginin kaynağı olarak kabul ettiği Kur'ân ve hadislerden hareketle ahiret tasavvurunu inşa etmeye çalışmıştır. Kelâm terminolojisinde sem'ıyyât bahsi altında işlenen ve ahirete taalluk eden meseleleri onun eserlerinden tespit edebildiğimiz ölçüde şöyle sıralayabiliriz:

2.4.1. Kabir Azâbı

Geylânî'ye göre ölü, kabre konduktan sonra ruhu yeniden üflenecek ve sorguya çekilecektir. Sorgusu bittikten sonra ruhu acısız bir şekilde çekilip alınacaktır. Peygamberler hariç kabrin herkesi sıkıştıracağına, kabir azabının vuku bulacağına inanmak farzdır. Ancak Allah'ın rahmetiyle mü'minlerin azabı hafifleyecektir. Aynı şekilde itaat ve iman ehli kimseler için nimetlerin verileceğine de iman etmek gerekir. Geylânî görüşüne delil teşkil eden şu âyet ve hadisleri nakletmektedir:²⁷³

*“Onlar, sabah akşam cehenneme arz edilirler. Kıyamet günü Firavun'un avaneleri en şiddetli şekilde azaba duçar olacaklardır.”*²⁷⁴

İslâm âlimlerinin kahir ekseriyeti, bu âyeti kabir azabının varlığının en önemli delillerinden biri olarak kabul etmiştir.²⁷⁵ Geylânî ise âyetten hareketle kâfirlerin ruhlarının sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez azaba uğrayacağını ve bu halin kıyamete kadar böylece devam edeceğini belirtmiştir.²⁷⁶

²⁷² Kadir Gürler, “Bid'at Kavramı üzerine”, *Din Bilimleri Akâdemik Araştırma Dergisi*, 3 (1), 2003, 78.

²⁷³ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 193.

²⁷⁴ Ğafir: 40/46.

²⁷⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, VII, 146; Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, Celâlüddin, *el-İklîl fî İstinbâti't-Tenzîl*, Seyfüddîn Abdülkâdir el-Kâtîp (Thk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1401/1981, 226; Âlûsî, Şihabüddin Seyyid Mahmûd b. Abdullah el-Huseynî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Se'b'il-Mesânî*, Ali Abdülbârî Atıyye (Thk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415, XV, 88; Beydâvî, el-Kâdî Nâsirüddîn Ebû Saïd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Muhammed Abdurrahman el-Mer'asîlî (Thk.), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1418, V, 59; Kirmânî, Mahmûd b. Hamza b. Nasr, Tâcu'l-Kurrâ, *Ġarâibu't-Tefsîr ve Acâibu't-Te'vîl*, Dâru'l-Kible, Cidde b.t.y., II, 1031;

²⁷⁶ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 197.

“Allah o sağlam söze bağlılıkları sebebiyle mü’minleri hem yakın hayatta hem de uzak hayatta sabit kâdem kılar.”²⁷⁷

Âyetteki “yakın hayat” ruhun bedenden çıkması; “uzak hayat” ise Münker ve Nekir’in sorgusu olarak tevil edilmiştir.

Bu hususta Allah Rasûlü’nün bir cenaze sebebiyle kabristana gittiği ve orada üç kez peş peşe “*kabir azâbından Allah’a sığınıyorum*”²⁷⁸ şeklinde dua ettiği nakledilmektedir.²⁷⁹ Aynı şekilde Berâ b. Âzib’in (ö. 71/690 [?]); mü’minin ve kâfirin ruhunun kabzedildikten sonra başına gelecek hadiseleri haber verdiği rivayeti de delil olarak getirilir.²⁸⁰

Geylânî, bazı rivayetlerden hareketle kabrin mü’minler için genişleyeceğini, kâfirler için de daralacağını bildirmiştir.²⁸¹ Yine kabir azabıyla ilişkili olarak zebani ve rahmet meleklerinden bahsederek, kabir azabı ve nimetine işaret etmiştir.²⁸²

Geylânî bu bağlamda “asılarak, yanarak, boğularak ya da yırtıcı hayvanlara yem olan kimselerin durumu” hakkında gelen itirazlar için; Hz. Peygamber’den tevarüs edilen bilginin normal ölüm için olduğu ancak söz konusu durumlar için de Allah’ın kişinin ruhunu yere göndereceğini ve orada sorgu-sualin gerçekleşeceği buna göre ya azaba düşer olacağı ya da mükâfata nail olacağını belirtmiştir. Ayrıca sorgu, azap ve nimetlerin bütün cesette olacağı gibi bedenin sadece bir bölümünde de olabileceğini, bu manada bir bölüme yapılan şeyin, tamamının yerine geçebileceğini de ifade etmiştir.²⁸³

Geylânî şehitlerin ve mü’minlerin ruhlarının, yeşil renkli kuşların kursaklarında, cennette dolaştırıldığını ve arşın altında bulunan nurdan kandiller içerisinde durduklarını ifade etmiştir. Sonra sûr’a ikinci defa üfürüldüğünde ruhların cesetlerine geri döneceklerini ve Allah’ın huzuruna çıkacaklarını belirtmiştir.²⁸⁴

Geylânî bu görüşler minvalinde Mu’tezile fırkasının kabir azabını inkâr ettiğini belirtmiştir. Ehl-i Sünnet’in ittifakla Mu’tezile’nin kabir azabını inkâr ettiklerine dair

²⁷⁷ İbrahim: 14/27.

²⁷⁸ Müslim, Cennet: 67.

²⁷⁹ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlibîn*, 194.

²⁸⁰ Müslim, Cennet, 1779.

²⁸¹ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlibîn*, 196.

²⁸² Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, 152.

²⁸³ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlibîn*, 196-197.

²⁸⁴ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlibîn*, 197.

ileri sürdükleri iddiaların aksine, her ne kadar kabir azabıyla ilgili öne sürülen âyetler kesin ve açık olmayıp konuyla ilgili bilgiler zann ifade etse de, Mu'tezili âlimlerin ekserisi bu ve bunun gibi âyet ve hadisleri kabir azabının mevcudiyeti açısından kabul etmişlerdir. Esasen Mu'tezile içerisinde kabir azabını kabul edenlerin inkâr edenlere nispetle çoğunluğu teşkil ettiği söylenebilir. Örneğin Mu'tezile'den Kâdî Abdülcebâr (ö. 415/1025), bu meselede ümmetin çoğunluğu ile kendileri arasında bir ihtilâfın bulunmadığını, Dırâr b. Amr²⁸⁵ (ö. 200/815 [?]) hâriç kimsenin buna muhalefet etmediğini zikreder. Kendilerinin kabir azabını kabul etmediklerine yönelik oluşan algnın ise, İbnü'r-Ravendî'nin (ö. 301/913-14 [?])²⁸⁶ töhmetleri sebebiyle olduğunu belirtir.²⁸⁷

Tüm bunlardan hareketle Geylânî'nin ve aynı zamanda, her ne kadar aksi şüyu' bulmuş olsa da, Mu'tezile ekolünün ekserisinin rivayetlerde vârid olan kabir azabının mevcudiyetini kabul ettiği görülmektedir.

2.4.2. Ba's (Yeniden Dirilme)

Geylânî'ye göre insanların dirilip kabirlerden kalkacaklarına inanmak farzdır. Zira Allah bazı ayetlerde²⁸⁸ insanları haşr edeceğini ve hepsini mahşerde toplayacağını açıkça beyan etmiştir. Ona göre baştan yaratmaya gücü yetenin, tekrar yaratmaya da elbet gücü yeter. Geylani, Allah'ın insanları öncelikle güzel fıtratta yarattığını, sonra onları ölüm ile kabir zulmetine atıp daha sonra onları ilk yarattığı hâle tekrar döndüreceğini ileri sürerek, ahireti ve dirilişi inkâr eden "Muattıla"²⁸⁹ olarak vassfettiği

²⁸⁵ Basra Mu'tezilesi'nin ilk âlimlerindenidir. Kaynaklarda hayatı hakkında, İmam Ebû Yûsuf'un çağdaşı ve Mu'tezile bid'atçılarından biri olarak gösterilmesi dışında fazla bilgi yoktur. Mu'tezile bünyesinde farklı fikirler ileri sürmesinden dolayı sonrakilerin çoğu onu Mu'tezili olarak görmemiş, fikirlerine iştirak etmemiştir. Geniş bilgi için bkz; Mustafa Öz, "Dırâr b. Amr", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 274-275.

²⁸⁶ Mühlidce fikirleri yansıtan eserleri ve müfrit Şiîliğiyle tanınan kelâm âlimi ve filozof. Geniş bilgi için bkz: İlhan Kutluer, "İbnü'r-Râvendî", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 179-184.

²⁸⁷ Kâdî Abdülcebâr, Ebü'l-Hasan Abdülcebâr b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse I-II*, (Çev: İlyas Çelebi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013, II, 662; Mehmet Kubat, "Mezheplerin Ana İhtilaf Konularından Biri Olarak Kabir Azâbı", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 2020, 14-15; Murat Akın, "Mu'tezile'ye Göre Kabir Azâbı", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53(4), 2017, 164-165.

²⁸⁸ Hacc: 22/7; A'raf: 7/29; Taha: 20/15, 55; Necm: 53/31; Rûm: 30/40.

²⁸⁹ Muattıla kelimesi, sözlükte "boş ve hâli olmak" anlamındaki atl (utûl) kökünün tef'îl kalıbından türeyen muattılın (boş ve hâli kılan) isim şeklidir. İlk dönemlerde Allah'ın zâtını sıfatlarından soyutlayanları ifade eden muattıla sonraları Allah'ın varlığını tanımayan, tabiatın yaratıcının tasarrufundan bağımsız varlığını sürdürdüğünü ileri sürenler için de kullanılmıştır. Kelime hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Sinanoğlu, "Muattıla" *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 330-331.

bir grubu eleştirmiştir.²⁹⁰ Geylânî'nin yeniden diriliş konusunu, çoğu muhakkik âlimin üzerinde ittifak ettiği şekliyle; yani, hem cismin hem de ruhun birlikte dirilmesi şeklinde²⁹¹ anladığı söylenebilir.

2.4.3. Hesap

Geylânî'ye göre hesap; “Allah'ın kuluna iyilik ve kötülüklerini, lehine ve aleyhine olan her şeyi bildirerek, yaptıkları karşılığında mazhar olacağı sevap veya göreceği azap konusunda onu bilgilendirmesidir.” Geylânî, Ehl-i Sünnet itikadı olarak öne sürdüğü görüş sadedinde; Allah'ın kıyamet gününde mü'min kulunu hesaba çekeceğini, onu kendine yaklaştırıp kusurlarını diğer insanlardan gizlemek için onun üzerine kol kanat gereceğini belirtir.²⁹² O, bu konuyla ilgili olarak Abdullah b. Ömer'den (ö. 73/693) gelen şu rivayeti nakletmektedir:

“Kıyamet günü gelince mü'min kul huzura getirilir. Allah onu kendine yaklaştırır ve onu insanlardan saklamak için üzerine kanat gererek iki kez ‘Kulum şu ve şu günahlarını hatırlıyor musun? buyurur. O da Evet Rabbim!’ der. Böylelikle ona bütün günahlarını itiraf ettirip nefsinin öldüğünü görünce ‘Sen hayattayken Ben onların üzerini örtmüştüm. Bugün de affediyorum.’ buyurur.”²⁹³

Geylânî bir grup Muattıla'nın²⁹⁴ hesap gününü inkâr etiklerini ileri sürmüştür. Hâlbuki ona göre Allah “Muhakkak onlar dönüp dolaşıp bize geleceklerdir. Onları hesaba çekmek de bize aittir.” âyeti ile bunları yalanlamaktadır.²⁹⁵

Geylânî, kâfirlerin hesapsız bir şekilde cehenneme gireceğini beyan etmiştir. Aynı zamanda “mukarrebler” olarak nitelenen mü'minler de hesapsız olarak cennete gireceklerdir. Zira ona göre “Cennete yetmiş bin kişi hesaba çekilmeden girecektir. Onların her birinin himayesinde de yetmiş bin kişi olacaktır.”²⁹⁶ rivayeti buna işaret etmektedir. Bazı mü'minlerin hesabı, kolay ve hafif görülecek, cennete girmeleri

²⁹⁰ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 198.

²⁹¹ Gazzâlî, *Tehâfütü'l-Felâsife*, (Çev. Mahmut Kaya, Hüseyin Sarioğlu), Klasik Yay., İstanbul 2012, 213; Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, 205; İbn Hazm, *el-Fasl-Dinler ve Mezhepler Tarihi*, 3/128.

²⁹² Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 203.

²⁹³ Buhârî, *Mezâlim*: 2; Müslim, *Tevbe*: 52.

²⁹⁴ Muattıla burada hesap gününü inkâr eden cahiliye müşrikleri için kullanılmıştır. (Ç.N.)

²⁹⁵ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 204.

²⁹⁶ Tirmizî, *Kıyamet*: 12/2437; İbn-i Mâce, *Zühd*: 34.

emredilecek. Bazılarının hesabı ise çok ince görülecektir. Sonra o kişinin durumu Allah'ın meşietine kalır. Yani O, fiilinde nasıl tasarruf etmek isterse öyle yapar.²⁹⁷

Geylânî, insanların hesaba çekilecekleri zaman konuşacakları dil hakkında da bilgi vermiş dolaylı olarak hesabın olacağını vurgulamıştır. O, Hz. Âdem'in konuştuğu dilin Süryanice olduğunu²⁹⁸ bu yüzden insanların kıyamet gününde Süryanice hesaba çekileceklerini, ancak cennete girdikten sonra Hz. Muhammed'in dili olan Arapça ile konuşacaklarını beyan etmiştir.²⁹⁹

2.4.4. Şefaât

Geylânî'nin şefaât konusunda hl-i Sünnet ekolü ile kendilerini eleştirdiği Mu'tezile fırkasına yönelik yaklaşımlarını esas alacak olursak; İslâm Tarihi içerisinde tartışılan şefaât meselesinin, Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile ekolü içerisinde önemli bir yer tuttuğu ve şefaatin her iki ekol tarafından da kabul edildiği bilgilerine rastlamaktayız. Bu sebeple Mu'tezile'nin şefaati inkâr ettiğine yönelik fikirlere ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir. Zira Mu'tezilî bilginlerin eserleri incelendiğinde hem onların genel anlamda şefaati inkâr etmedikleri hem de bu mevzuda hiç de azımsanmayacak derecede farklı fikirlere sahip oldukları görülmektedir. Burada şu değerlendirmeyi yapmak mümkün gözükmemektedir. Beş temel prensip ilkesine (usûl-i hamse) sahip olan Mu'tezililer, hemen hemen tüm konular hakkındaki görüşlerini bu formül çerçevesinde ele alıp değerlendirdikleri gibi şefaât hakkındaki fikirlerini de tevhid, adalet, el-menzile beyne'l-menziyleteyn, el-va'd ve'l-va'id ve emr-i bi'l-ma'ruf ve'n-nehyi ani'l münker ilkeleri etrafında şekillendirmiştir.³⁰⁰

²⁹⁷ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 207.

²⁹⁸ Peygamberlerin konuştuğu dillerin hangileri olduğu meselesi dilbilimciler başta olmak üzere müfessirler ve tarihçiler arasında da ihtilaf konusu olmuştur. Bu noktadaki görüşlerin ilkinde göre; Hz. Âdem, kapsamlı bir dil konuşmuştur. İkinci görüşe göre konuştuğu dil Arapçadır. Bu görüşe sahip kimi âlimler Hz. Âdem'in Cennet'ten çıkarılmadan önce Arapça konuştuğunu, daha sonra dilinin değiştiğini ve Süryanice olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden bazı kaynaklarda Süryanice'nin Arapça'ya benzer bir dil olduğu ve onun tahrif edilmiş Arapça olarak kabul edildiği bilgisine yer verilmiştir. Konuyla ilgili üçüncü görüşe göre ise Hz. Âdem'in konuştuğu dili Süryanice'dir. İbn Selam, Süryanice'nin Süryaniye olarak adlandırılmasının sebebini Allah tarafından Hz. Âdem'e isimlerin sıralanması şeklinde öğretildiğini belirtmiştir. Diğer peygamberlerin konuştuğu diller hakkında bkz. Luay Hatem Yaqoob, "İslâmî Kaynaklar Açısından Peygamberlerin Konuştuğu Diller", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25(1), 2021.

²⁹⁹ Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 386.

³⁰⁰ Mehmet Taşdelen, "Mu'tezile'de Şefaât Anlayışı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 2015, 82-97.

İki ekol arasındaki esas tartışma şefaatin varlığından ziyade ahirette yükleneceği misyonla alakalıdır. Ehl-i Sünnet, şefaatin Kur'an, sünnet ve icmaa dayanan kat'î delillerle sabit olduğunu ifade etmiştir.³⁰¹ Ehl-i Sünnete göre mü'min olan kişi ebedî cehennemle cezalandırılmaz, en fazla günahı nispetinde cezasını çeker. Nihâyetinde, şefaitle de olsa affa uğrar ve mutlaka cennete girer. Ehl-i Sünnet'e göre tövbe etmeden ölen büyük günah sahibi bir mü'min için şefaati, bir af aracı mesabesindedir.³⁰²

Mu'tezile'nin şefaati kabulü ise farklı bir perspektiften olmuştur. Mutezile'ye göre şefaati, günahı olmayan veya tevbe etmiş günahkâr kimselerin cennetteki makamlarının yükseltilmesi için olacaktır. Dolayısıyla büyük günah sahibinin şefaatten kesinlikle istifade edemeyeceğini benimseyen Mu'tezile, şefaatin kapsamı konusunda Ehl-i sünnetten farklı düşünmüştür. Bu düşüncelerinin arkasında yatan temel gerekçe, ameli imandan bir cüz saymaları ve bu manada amele aşırı derecede vurgu yapmalarıdır.³⁰³

Her iki ekol de bireysel ve toplumsal ahlâka katkı sunmak adına sahip oldukları hassasiyetlerden dolayı aynı mevzuda iki farklı yaklaşım geliştirmiştir. Mu'tezile, insanları dini emirlere karşı ilgisizliğe ve ahlakî gevşekliğe sevk edeceğini düşünerek Ehl-i Sünnet'e karşı çıkarken; Ehl-i Sünnet, cenneti garantiye alan bir tövbe anlayışının yanı sıra kişinin amellerdeki ihmalkârlığından dolayı ebedî cehennemle cezalandırılması gerektiği görüşünün mü'mini, ümitsizlik ve ye'se sürükleyeceği gerekçesiyle Mu'tezile'ye karşı çıkmaktadır.³⁰⁴ Mu'tezile'nin iman sahibinin ebedî cehennemle cezalandırılacağına yönelik görüşleri ile ipin ucunu kaçırdıklarını söylememiz yerinde olacaktır.

Geylânî'ye gelince, ona göre Hz. Peygamber'in büyük günah işleyenlere şefaati edeceğine ve şefaatinin Allah tarafından kabul edileceğine inanmak farzdır. Bu şefaati, cehenneme girmeden önce iman eden ümmetlerin hepsi için geçerli olacaktır. Cehennem hayatı başladıktan sonra ise Hz Peygamber yalnızca kendi ümmetinden

³⁰¹ Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, 218; et-Tahâvî, *el-Akîdetü't-Tahâviyye*, 90-91.

³⁰² Ebû Hanîfe, Numan b. Sâbit, *el-Fıkhu'l-Ekber* (12. Baskı) (İmam Azam'ın Beş Eseri içerisinde), (Çev. Mustafa Öz), İFAV Yayınları, İstanbul 2016, 57; Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed, *Şerhu Akîdeti Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a (Akîdetü't Tahâviyye)*, Arif Aytekin (Nşr.), Vizâratü'l-Evkâf, Kuveyt 1409, 81-82, 112.

³⁰³ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, II, 604-612; Taşdelen, "Mu'tezile'de Şefaati Anlayışı", 93-96.

³⁰⁴ Hacer Şahinalp, "Kadî Abdülcebbar ve Ebû'l- Muin en-Nesefî'de Şefaati", *Turkish Studies Comparative Religious Studies*, 13(25), 2018, 442-443.

olanlara şefaati edecek ve büyük günah işleyen kullar, O'nun ve diğer mü'minlerin şefaatiyle cehennemden çıkacaklardır. Sonunda, “kalbinde zerre kadar iman olan ve ömründe bir defa da olsa ihlaslı bir şekilde *“Lailahe illallah Muhammedün Resûlullah”* diyen (ve bu hal üzere ölen) hiç kimse cehennemde kalmayacaktır.”³⁰⁵

Geylânî, şefaati kabul etmeyen Kaderî (Mu'tezile) ekole mensup kişileri eleştirmekte ve bu konuda birçok nakli delile yer vererek şefaatin varlığını temellendirmeye çalışmaktadır. Şimdi sırasıyla bu âyetlerden birkaç örnek vereceğiz:

*“Şimdi artık ne bize şefaati edecek birileri var, ne de can dostumuz”*³⁰⁶

*“Acaba bugün burada bize şefaati edecek kimse bulunur mu?”*³⁰⁷

*“Ne var ki kimsenin şefaati onlara fayda vermez.”*³⁰⁸

Söz konusu bu âyetlerin yanı sıra şu hadislere yer vermektedir:

Cabir b. Abdullah'dan (ö. 78/697) nakledilen bir hadise göre Hz Peygamber şöyle buyumuştur:

*“Benim şefaetim esasen ümmetimden büyük günah işleyenler içindir.”*³⁰⁹

Bir diğeri Ebû Hureyre'nin (ö. 58/678) *“Her peygamberin makbul bir duası vardır; ama diğer bütün peygamberler acele davranarak bu dualarını dünyada etmişlerdir. Ben ise duamı ümmetime şefaati etmek için kıyamet gününe sakladım. Ümmetimden Allah'a ortak koşmadan ölenler benim bu şefaatime nail olacaklardır”* şeklinde naklettiği hadistir.³¹⁰

Üneys el-Ensari'nin (ö. 54/674) naklettiği hadiste ise Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Kıyamet gününde ben, yeryüzündeki taş ve kumların sayısından daha çok kişiye şefaati edeceğim.”*³¹¹

Geylânî naklolan âyet ve hadisler doğrultusunda şefaatin varlığını kabul etmektedir. O, şefaati yalnız Hz. Peygamber ile mukayyet tutmamış aynı zamanda diğer bütün peygamberlerin de şefaati edeceğini belirtmiştir. Ayrıca peygamberler haricinde

³⁰⁵ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 198.

³⁰⁶ Şuara: 26/100-101.

³⁰⁷ A'raf: 7/53.

³⁰⁸ Müddessir: 74/48.

³⁰⁹ Ebû Davûd, Sünnet: 20-21; Tirmizî, Kıyamet: 11/2435; İbn-i Mâce, Zühed: 37.

³¹⁰ Buhârî, Daavât: 1; Müslim, İman: 334-335.

³¹¹ Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah el'Acuriyyi, *Eş-Şeriatü lil'Acuriyyi* (2. bs.), Dar'ul-Vatan, Riyad 1999, 3/1254.

her ümmetin salih ve siddık kullarının da şefaet etme salahiyetine sahip olacağını belirterek şefaatin kapsamı hakkında bilgi vermiştir.³¹²

2.4.5. Havz

Geylânî'ye göre Ehl-i Sünnet kıyamet gününde Hz. Peygamber'in havzı olduğuna itikad eder. Mü'minlere o havzdan su verilir inanmayanlara ise verilmez. Bu, sırat köprüsünü geçtikten sonra Cennet'e girmeden önce olacaktır. Ondan bir kere su içen bir daha asla susamayacaktır.³¹³

Havz, bir aylık yürüyüş mesafesinde olup süttten daha beyaz, baldan daha tatlıdır. Çevresinde gökteki yıldızlar adedince ibrikler vardır. Hz. Peygamber'in havzına Kevser ırmağından dökülen iki oluk vardır. Havzın, kaynağı ve membaı cennette, kolu mahşerdedir. Geylani, ahirette havzın olacağını beyan eden birtakım rivayetler nakletmiştir. Bu minvalde, Abdullah b. Ömer'den (ö.73/693) nakledilen “Sizin *buluşma* yeriniz, benim havuzumdur. Onun eni ile boyu eşittir ve Eyleile Mekke arasındaki mesafeden yani bir aylık yolculuktan daha uzaktır....”³¹⁴ şeklindeki rivâyeti örnek olarak getirmiştir. Ona göre her peygamberin bir havzı vardır. Ancak Hz. Sâlih'inki müstesnadır. Onun havzı devesinin memesidir. Her ümmetin mü'minleri ondan içebilecek lâkin kâfirler içemeyecektir.³¹⁵

Geylânî'ye göre Mu'tezile fırkası havzın varlığını reddetmiştir. Bundan dolayı onun suyunu içmekten mahrum kalacaklardır. Zira Hz. Peygamber, “... *Havzu yalanlayanlar onun suyundan içemeyecektir.*”³¹⁶ şeklinde buyurmuştur. Dolayısıyla bunlar, bu görüşlerini terk etmedikleri sürece susamış bir vaziyette cehenneme gireceklerdir.³¹⁷

³¹² Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 200.

³¹³ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 201.

³¹⁴ Hâkim en-Nisabûrî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Dârü'l Küttübü'l İlmiyye, Beyrut 1990, 1/148.

³¹⁵ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 202.

³¹⁶ Muhammed Senâullah el-Osmânî el-Hanefî el-Mazharî, *et-Tefsirü'l-Mazharî*, Ğulam Nebi et- Tunusî (Thk.), Mektebetü'r Rüştîye, Pakistan 1412, 10/134.

³¹⁷ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 202.

2.4.6. Sırat Köprüsü

Geylânî, Cehennem üzerindeki sırata iman etmenin farz olduğunu dile getirir. Konuyla ilgili “*sırat köprüsü, kıldan ince, kor ateşten sıcak ve kılıçtan keskindir. Uzunluğu, ahiret yıllarına göre 300 yıllık mesafedir. İyiler onun üzerinden karşıya geçmeyi başarırlar; günahkârlar ise düşerler.*” şeklindeki rivayeti delil olarak getirip, sıratın özelliklerini tespit etmeye çalışmıştır. Ona göre sırat köprüsü Cehennem’in üzerinden geçen bir köprü olup; Allah, dilediğini onun üzerinden karşıya geçirecek dilediğini ise onun üzerinden geçerken Cehennem’e düşürecektir.

Karşıya geçebilmek, dünyadayken yapılan güzel işler sayesinde mümkün olacak; kimi yürüyerek, kimi koşarak, kimi binerek, kimi sırt üstü kimi de yüz üstü sürünerek geçecektir. Geylânî “*Kurbanlıklarınızı güçlü kuvvetli olanlardan seçiniz. Çünkü onlar, sizi sırat köprüsünden geçirecek bineklerinizdir.*”³¹⁸ şeklindeki hadisinden yola çıkarak kurbanlıkların sırat köprüsünde kişiye bir binek olacağını belirtmiştir.³¹⁹

2.4.7. Mizan

Geylânî, kıyamet gününde hasenât ve seyyiâtı tartacak, iki kefesi ve dili olan bir mizana inanmaktadır, bu görüşünü Ehl-i Sünnet’in yaklaşımı olarak öne sürmüştür. Mu’tezile, Hâricîler ve Mürcie’nin ise bunu inkâr ettiğini beyan ederek bu fıkre muarız olan üç cenahın da mîzânı, amelleri tartmak anlamında değil adalet şeklinde anladıklarını söylemiştir. Geylânî, onların bu düşüncesinin Kur’ân ve sünnet tarafından tekzip edildiğini ileri sürmüştür. Nitekim o, “*Haberiniz olsun ki Biz, kıyamet günü son derece hassas teraziler kuracağız. Hiç kimseye zerre kadar bile haksızlık yapılmayacaktır. Mükâfat ve ceza değeri bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, dünyada yapılan iyi-kötü her işi tartıya koyacağız. Hesap görmede bizim gibisi yoktur.*”³²⁰ âyeti ve benzeri âyetlerin yanı sıra birtakım rivayetleri mîzânın varlığına delil olarak getirmiştir.³²¹ Bu bağlamda Abdullah b. Ömer’den (ö. 73/693) gelen “*Kıyamet gününde terazi kurulur. Kişi getirilip terazinin bir kefesine konur, hesap edilmiş olan amelleri ise*

³¹⁸ Ebû Hayyân Ali b. Muhammed b. Abbâs et-Tevhîdî, *el-Besâir ve’z-Zehâir*, Vedat el- Kadî (Thk.), Dar’u Bâdir, Beyrut 1988, 7/75.

³¹⁹ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlibîn*, 201.

³²⁰ Enbiya: 21/47.

³²¹ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlibîn*, 204.

diğer kefesine konur....”³²² hadisi buna örnektir. O, bu mahalde başka hadisler daha naklederek, mîzânın vâki olacağını temellendirmeye çalışmıştır.

Öte yandan Geylânî, bir hadis rivayetine dayanarak tartılacak şeyin 99 amel defteri olacağını belirtmektedir. O, bu bilginin nakil yoluyla elde edildiğini bildirir. Geylânî bazı rivayetlere göre terazinin Allah’ın elinde olacağını bazı rivayetlere göre ise Cebrâil’in elinde olacağını nakletmektedir. Yine o, nakledilen rivayetlerden hareketle terazinin keyfiyeti hakkında da bilgi verir. Ona göre terazinin ağırlığı zerre ve hardal ağırlığında olacaktır. İyilikler güzel bir görünüme sahip olup aydınlık kefesine konacak ve Allah’ın rahmetiyle bu kefe ağır gelecektir. Kötülükler de çirkin bir görünüme sahip olup karanlık kefesine konacak ve Allah’ın adaletiyle bu kefe hafif gelecektir.³²³

Ona göre kıyamet gününde terazinin ağırlığının alameti; dünyadaki aksine, ağır kefenin yükseğe kalkması; hafif gelmesinin alameti ise o kefenin aşağı inmesidir. Ona göre mizanın ağır gelmesinin sebebi, iman etmek ve kelime-i şehadet getirmektir. Hafif gelmesinin sebebi ise Allah’a şirk koştur. Eğer terazi, yükselirse sahibi cennete girecektir. Zira cennet yüksektir. Eğer terazi aşağı inerse kişi, bir adı da haviye olan cehenneme girecektir. Geylani, amellerin tartılması neticesinde ahirette üç çeşit insan profilinin ortaya çıkacağını beyan etmiştir. Bu tasnife göre; kimilerinin sevabı günahına ağır basar. Bu sebeple cennete gitmesi emredilir. Kimisinin de günahı sevabına ağır basar. Bu sebeple cehenneme gitmesi emredilir. Bazılarının ise günah ve sevabı eşit gelir. Bunlar da A’rafta kalacaklardır. Kur’ân’da, “*A’rafta kimi adamlar vardır.*”³²⁴ âyetiyle buna göndermede bulunulmuştur. Sonra Allah, dilediği vakit onlara merhamet ederek onları da cennetine koyacaktır.³²⁵

2.4.8. Cennet ve Cehennemin Yaratılmışlığı Sorunu

İslâm literatüründe cennet ve cehennemin yaratılmışlığı mevzusu ihtilaflı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda üç farklı görüşün öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi; cennet ve cehennemin yaratıldığı ve hali hazırda var olduğu görüşüdür. Bu görüş genel olarak Ehl-i Sünnet tarafından savunulmuştur. Ehl-i Sünnet,

³²² Ebü'l-Fazl Celaledîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Dâru'l Fikr, Beyrut b.t.y, 6/327.

³²³ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 205.

³²⁴ A'raf:7/46.

³²⁵ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 206.

bu konuda, cennetten çıkarılan Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın Kur'ân'da yer alan kıssalarını,³²⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de cennet ve cehennemle ilgili kullanılan âyetlerdeki mâzi sîgalarını³²⁷ ve her iki yerin Hz. Peygamber'e gösterildiğini ifade eden bazı hadisleri³²⁸ delil olarak zikretmektedir.³²⁹

Bir diğeri; Dırariyye, Cehmiyye, Mu'tezile, Haricilerden bir grup ve bazıları tarafından savunulan; cennet ve cehennemin halen mevcut olmadığı ancak her ikisinin de kıyamet gününde yaratılacağı görüşüdür.³³⁰ Bu görüşe sahip olan İslâm bilginleri, ilgili âyetlerdeki cennet kelimesinin sözlük anlamındaki gibi "bahçe" demek olduğunu, bunun da yeryüzünde bir yer olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Aynı şekilde bu görüş kimi Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından da savunulmuştur. Bu isimlerden biri de İbn Hazm'ın (ö. 456/1064), *el-Fasl* adlı eserinde belirttiği Kadı Münzir b. Said el-Bellûtî'dir (ö. 355/966).³³¹ İbn Hazm, Kadı Münzir'in, her iki yerin de şuan mevcut olduğu görüşüne sahip olmakla beraber bu cennetin ebediyet cenneti olmadığını, yeryüzündeki herhangi bir yer olduğunu söylediğini nakletmektedir. Ardından Kadı Münzir'in konuya yönelik getirmiş olduğu birtakım istidlâlleri şöyle vermektedir: Kadı Münzir'e göre eğer orası asıl cennet olsaydı Hz. Âdem, ebedilerden olmayı umarak ölümsüzlük ağacından yemezdi. Yine o, İblis'in yalan söylediğini hâlbuki ebediyet cennetinde yalanın söz konusu olmayacağı delilini dile getirmektedir. Kadı Münzir'in konuyla ilgili ileri sürdüğü bir diğer delil de şudur: Cennet ebedîlik yurdu, oraya giren bir daha çıkarılmaz; oysa Hz. Âdem ile Hz. Havvâ oradan çıkarılmışlardır.³³²

Cennet ve cehennemin daha sonra yaratılacağı görüşüne sahip olan Mu'tezile mensuplarına göre, amacına hizmet etmeyen cennet ve cehennemin önceden yaratılması

³²⁶ Bakara: 2/35; A'râf: 7/20; Tâhâ: 20/120

³²⁷ İbn Hümam, Muhammed b. Abdi'l-Vahid b. Abdu'l-Hamid b. Mesud Kemalüddîn, *Kitabu'l-Musayere*, b.y.y, Bulak 1899, 248-249; Taftazânî, *Makâsıdu'l-Kelâm*, (Çev. İrfan Eyibil), TYEKBY, İstanbul 2019, 672; Ayrıca cennet ve cehennemin yaratılmışlığı ile ilgili bazı ayetler için bkz. Âl-i İmrân: 3/131; Bakara: 2/24; Nisa: 4/18; Ahzâb: 33/64; Hadîd, 57/21; Mülk, 67/5.

³²⁸ Konuyla ilgili hâdislerden bazıları şunlardır: Buhârî, *Kitabu's-Salâh*: 79; Müslîm, *Cennet*: 65; Tirmizî, *Sıfâtü'l-Cenne*: 21; İbn Mâce, *Zühd*: 32.

³²⁹ Bekir Topaloğlu, "Cehennem", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 228.

³³⁰ Hasan Hüseyin Tunçbilek, "Cennet ve Cehennem Hâlen Mevcut mu?", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 2005, 57.

³³¹ VIII. Abdurrahman zamanında Kurtuba kadılığı yapmış Endülüslü fakih ve ediplerindendir. Zâhirî mezhebine temayül gösteren Münzir b. Said, kadı olarak bulunduğu mahkemelerde davaları Mâlikî mezhebine göre karara bağlardı. Bilhassa son döneme ait bazı eserlerde onun Mâlikî fakihî olarak zikredilmesi bu sebepten kaynaklanmış olmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Çeker, "Bellûtî", *DİA*, İstanbul 1992, V, 170-190.

³³² İbn Hazm, *el-Fasl*, III, 138.

abes olup Allah'ın hikmetine mugayirdir.³³³ Aynı şekilde cennet ve cehennem şayet mevcut ise, kıyametin kopmasıyla yok edilecek, sonra tekrar yaratılacaktır. Bu ise yine O'nun hikmet ve maslahatına aykırıdır.³³⁴ Bunun gibi birtakım sebeplerden dolayı Mu'tezîle'nin ekserisi bazı ayet³³⁵ ve hadislerden³³⁶ getirdikleri delillerle cennet ve cehennemin yaratılmadığına dair iddialarını temellendirmeye çalışmışlardır.

Konuyla ilgili son görüş ise; büyük ölçüde iki görüşün ortası diyebileceğimiz, kendi içerisinde uyumlu olan ve bizce de isabetli duran cennet ve cehennemin inşa veya inbisat halinde olduğu görüştür. Nitekim Muhyiddin İbnü'l-Arabî başta olmak üzere bazı âlimlere göre cennet ile cehennem halen inşa halindedir ve bu kıyamete kadar devam edecektir; Zira bunların her ikisi de mükelleflerin iyi ve kötü amellerine göre inşa edilmektedir.³³⁷

Geylânî'nin konuyla ilgili görüşüne gelince; Geylânî, Ehl-i Sünnet'in "cennet ve cehennemin yaratıldığı ve hâl-i hazırda mevcut olduğu"³³⁸ görüşüne katılmış ve bunu biteviye savunmuştur. Bu doğrultuda Cennet'in muti' kulları için sevap ve nimet yurdu, Cehennem'in ise masiyette bulunanlar için azap ve ceza yurdu olduğunu ve her ikisinin de bâki olacağını ifade etmiştir.³³⁹ O, bu, görüşlerini şu âyet ve rivayetlerle delillendirmiştir:

*"Rabbimizin bağışına ve takva sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun!"*³⁴⁰ ve *"O ateşten sakının ki kâfirler için hazırlanmıştır."*³⁴¹ âyetleri cennet ve cehennemin şu anda yaratıldığına delildir. Zira Geylânî'ye göre hazırlanan bir şeyin mevcut olduğu herkesin malûmudur. Ayrıca Kur'ân'la mukayyet olan Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın cennetten çıkarılıp yeryüzüne

³³³ Ebî'l-İzz, Ali b. Ali b. Muhammed, *Şerhu'l-Akideti 't-Tahâviyye*, Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki-Şuayb el-Arnâvut (Thk.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1408, II/615.

³³⁴ Bağdâdî, *Usulü'd-Din*, 237-38.

³³⁵ Tahrîm: 66/11; Âl-i İmrân: 3/133.

³³⁶ İbn Mâce, Edep: 56.

³³⁷ Şa'rânî, Abdülvehhâb, *el-Yevâkit ve'l-Cevâhîr*, (Çev. Mahmut Çınar), TYEKB, İstanbul 2019, II, 1548.

³³⁸ Eş'arî, Ebû'l Hasan el-Basrî, *İlk Dönem İslâm Mezhepleri-Makâlâtü'l İslâmiyyîn ve İhtilafu'l Mûsallîn*, (Çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, 340; Bağdâdî, *Usulü 'd-Din*, Lîcne İhya et-Türas (Thk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1401/1981, 238; Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber* (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde), 57; Nureddin es-Sâbunî, *Mâturidiyye Akaidi(el-Bidâye fî Usulü'd-Din)*, 178.

³³⁹ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 207.

³⁴⁰ Âl-i İmrân:3/133.

³⁴¹ Âl-i İmrân:3/131.

indirilmesi hadisesi de çıkarıldıkları cennetin yaratılmış olduğuna delil teşkil etmektedir.

Geylânî öte yandan Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) tarikî, Hz. Peygamber, “*Cennete girdiğimde akan bir nehir gördüm. İki kıyısında da inci çadırlar vardı. Elimi suyuna değdirdim; misk akıyordu...*”³⁴² rivayetiyle beraber Ebû Hureyre’nin, Resulullah’tan cennetten haber vermesini talep etmesi üzerine Hz. Peygamber’in “*bir kerpici gümüşten bir kerpici altından zemini en güzel kokan miskten, çakılı yakut ve inciden, toprağı ala çehre ve safrandandır. Ona giren kişi ebedi yaşar, ölmez; sefa sürer, yokluk görmez; elbisesi eskimez, gençliği çürümez.*”³⁴³ şeklindeki cennetin özelliklerini zikrettiği rivayeti örnek vermektedir.³⁴⁴ Geylânî’nin delil olarak getirdiği rivayetlerden yola çıkarak, Hz. Peygamber’in, Mi’raç’ta cenneti müşahade ettiği ve böylelikle hali hazırda Cennet’in yaratılmış olduğu fikrine sahip olduğu görülmektedir.

Ayrıca ona göre “*Bitmek tükenmek bilmeyen, kesilmeyen ve yasak da edilmeyen bin bir çeşit meyveden yiyecektir.*”³⁴⁵ âyeti de cennet nimetlerinin ebedî olduğuna işaret etmektedir. Bununla beraber Huriler de cennet nimetlerinden olup; onlar Cennet’te sonsuza dek yaşayacaklardır. Şu halde cennet-cehennem ve bunların içindekiler asla yok olmayacaktır. Ayrıca Allah kimseyi cennetten çıkartmayacak ve cennet halkı için ölüm bir daha vuku’ bulmayacaktır.³⁴⁶

Geylânî, Mutezile’nin cennet ve cehennemin hâlihazırda mevcut olmadığı görüşlerini zikrederek, bu zümrenin cennete giremeyeceklerini beyan eder. Ayrıca Mutezilîlerin cennet ve cehennemin yaratılmış olduğunu inkâr ettikleri gibi muvahhid ve itaatkâr mü’minlerin işlemiş olduğu tek bir büyük günah yüzünden cehennemlik olacakları görüşlerini de öne sürerek kendilerini eleştirmektedir.

2.4.9. Rü’yetullah

“Gözle görmek” anlamına gelen rü’yet kelimesi ile Allah lafzından oluşan bir tamlama olan rü’yetullah, terim olarak “Allah’ın ahirette mü’minler tarafından

³⁴² Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, 19/66.

³⁴³ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Ahire*, Sadık bin Muhammed bin İbrahim (Thk.), Mektebet-ü Dâru'l Minhac, Riyad 1425, 937.

³⁴⁴ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 208.

³⁴⁵ Vakıa:56/33.

³⁴⁶ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 209.

görülmesi” anlamına gelmektedir.³⁴⁷Kelâm tarihine baktığımızda rü’yetullahın gerçekleşme imkânına ilişkin üç farklı yaklaşımın ortaya konulduğunu görmekteyiz:

1. Allah’ın hem dünyada hem de ahirette görülmesinin imkânsız olduğunu savunanlar.
2. Teşbih ve tecsimin bir sonucu olarak, aralarında bazı küçük görüş ayrılıkları olmakla birlikte, Allah’ın hem dünyada hem ahirette görülebileceğini savunanlar.
3. Allah’ın yalnızca ahirette görülebileceğini savunanlar.³⁴⁸

Ehl-i Sünnet, bir şeyin görülebilir olmasını onun var olmasına bağlamış ve bu sâik sebebiyle bu dünya kanunlarından farklı nizamlara bağlı bulunan ahiret hayatında Allah’ın görülmesinin aklen mümkün olduğunu savunmuştur.³⁴⁹

Bu çerçevede Mu’tezile, görmenin ancak maddî varlıkların bir kısmı için geçerli olabilecek bir duyum olması kabilinden Allah’ın görülemeyeceğini iddia etmiştir. Allah’ı bütün hâdis niteliklerden soyutlamak için tenzih temelli bir paradigma geliştiren Mu’tezile, Ehl-i Sünnet’in aksine, var olmanın rü’yet için yeterli sebep niteliği taşımadığını ve bunun yaratıcı için teşbih ve tecsim içerecek nitelikte bir formu gerektireceği sebebiyle rü’yeti inkar etmiştir.³⁵⁰

Nasslar üzerinden rü’yeti ispat etmeye çalışan Ehl-i Sünnet, Mu’tezile’nin Allah’a bir form ve yön isnat etmemek için geliştirdikleri doktrinler karşısında, rü’yetin keyfiyetsiz olarak gerçekleşeceği şeklinde bir sav geliştirmiş, böylelikle hem rü’yeti ispat etmeye hem de söz konusu ispatta tenzihe aykırı bir algı geliştirmekten kaçınmaya çalışmıştır.³⁵¹

Görüldüğü üzere hem Ehl-i Sünnet hem de Mu’tezile, tenzih vurgusu ve teşbih kaygısından kaynaklanan bir hassasiyet çerçevesinde olaya yaklaşmıştır. Her iki fırka

³⁴⁷ Mustafa Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yayıncılık, İstanbul 2012, 461; Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, (Çev: Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul 2004, 272-273, Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 265.

³⁴⁸ Hikmet Akdemir, “Taberi’ye Göre Rü’yetullah Meselesi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(3), 2002, 8.

³⁴⁹ Cüveynî, Ebi'l-Meali Abdilmelik, *Kitâbü'l-İrşâd ilâ Kavâtî'l-Edille fî Usûli'l-İ'tikâd*, 163; Bağdâdî, *Usulü'd-Din*, 99; Selim Özarslan, “Allah’ın Görülebilmesi, Rü’yetullah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 2001, 291.

³⁵⁰ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usûli'l Hamse* I-II, I, 374; Fatmanur Ceran, “Mu’tezile’nin Tenzih Doktrini Bağlamında Ru’yetullah Problemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (41), 2018, 106.

³⁵¹ Ceran, “Mu’tezile’nin Tenzih Doktrini Bağlamında Ru’yetullah Problemi”, 105.

kendi iddiasını naklin zahirine en uygun yorum olarak kabul etmiş ve muhalifinin delil olarak sunduğu nassı te'vil etme yoluna gitmiştir. Dolayısıyla her iki grub da aynı nasslardan farklı anlamlar çıkararak kendi fikrî yapılarını inşa etmiştir.

Kelâm ekolleri arasında tartışmalara sebep olan rü'yet meselesi ilk dönemlerden itibaren mutasavvıfların da gündemini meşgul etmiş, âyet ve hadisler çerçevesinde konuya dâir görüş belirttikleri görülmüştür. Bu bağlamda Geylânî'nin görüşlerine bakıldığında rü'yetullahı iki yönüyle ele aldığı görülmektedir. Birincisi, Hz. Peygamber'in daha dünyadayken mi'raçta Rabb'ini görüp görmediği meselesidir. İkincisi, ahirette mü'minlerin Allah'ı görmelerinin mümkün olup olmadığı mevzusudur.

Birinci meseleyle ilgili Geylânî, Hz. Peygamber'in mi'raçta Allah'ı kalp gözüyle veya rüyada değil beden gözüyle gördüğünü dile getirerek rü'yetullahın imkânını kabul etmiştir.³⁵² Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî* adlı eserinde ise bu görme eyleminin hem normal göz organıyla hem de kalp gözüyle olduğunu belirtmiştir.³⁵³ O, bu düşüncelerini sahabeden gelen şu rivayetlere dayandırmaktadır:

Cabir b. Abdullah'ın (ö.78/697) naklettiği rivayete göre Hz. Peygamber, *“Andolsun ki O'nu önceden bir defa daha görmüştü.”* âyetini okuduktan sonra *“Ben, Rabbimi tam karşımda gördüm, bunda en ufak kuşku yok”* buyurdu. Hemen devamındaki *“Sidretü'l-Müntehâ'da”* âyetini okuyunca ise *“Ben O'nu Sidretü'l-Müntehâ'da gördüm. Öyle ki, yüzünün nuru karşımda belirdi”* buyurmuştur.³⁵⁴

Bir diğeri İbn Abbas'ın (ö.68/687-88) *“Allah'ın halili olmak Hz. İbrahim'e; O'nunla konuşmak Hz. Mûsâ'ya; cemâlini görmek de Hz. Muhammed'e nasip oldu”*³⁵⁵ şeklindeki rivayetidir.

Geylânî ayrıca rü'yetullahın kaç defa gerçekleştiğini bildiren iki rivayet de nakletmiştir. Bunlardan biri İbn Abbas'tan gelen *“Hz. Muhammed Rabbini gözleri ile iki kez gördü”*³⁵⁶ dediği rivayet, öteki ise Ebû Bekir b. Süleyman'ın *“Hz. Peygamber, Rabbini 11 defa görmüştür. Bunların iki tanesi Kur'ân'la sabit olmuş diğer dokuz tanesi*

³⁵² Geylânî, *Cilâu'l-Hatır*, 32, 38.

³⁵³ Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 231.

³⁵⁴ Kadî Ebû Ya'la, *İbtalü't Te'vilât*, 122.

³⁵⁵ Tirmizî, *Tefsîru'l Kur'ân*: 53.

³⁵⁶ Buhârî, *Tefsîru'l Kur'ân*: 53.

ise Mi'raç gecesinde Hz. Peygamber ile Allah arasındaki namazı tahfif etmeye dair geçen mükâlemeden ibarettir"³⁵⁷ dediği rivâyettir.

Hz Aîşe'den (ö. 58/678) nakledilen “*Kim Muhammed'in Allah'ı gördüğünü iddia ederse, o Allah'a iftira atmıştır*”³⁵⁸ rivayeti bu düşüncelere muhalif durmaktadır. Geylani, birbiriyle çelişen bu rivayetler arasındaki tearuzu gidermek adına İbn Abbas'tan gelen rivayeti tercih etmektedir. Zira ona göre, iki nakil karşılaştırıldığı zaman vuku' bulduğu belli olan nakil tercih edilir. Çünkü Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin Allah'ı gördüğünü söylemiş olması rü'yetullahı kabul etmek için yeterli sebeptir.³⁵⁹

Rü'yetullah konusunda ikinci mesele olan mü'minlerin ahirette Allah'ı görmesinin mümkün olup olmadığı hususuna gelince; Geylânî, Allah'ın görülebilir olduğunu, bugün güneşi ve ayı görebildiğimiz gibi bir kat'iyetle yarın kıyamet günü gelince de O'nun cemâlini göreceğimizi, bu konuda hiçbir şüphenin olmadığını belirtir.³⁶⁰ Geylânî, konuyla ilgili olarak “*Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır.*”³⁶¹ve “*Kimi yüzler neşe ve mutluluk saçacak, Rablerine bakacaklardır.*”³⁶² âyetlerini delil olarak getirmektedir.³⁶³

2.5. DİĞER KELÂMÎ MESELELER

Geylânî'nin görüşleri incelendiğinde onun kelâmî tartışmaların yaşandığı sahaların önemli bir kısmıyla ilgili fikir belirttiği görülmektedir. Bu da o dönemde birtakım meselelerin tartışlageldiğini göstermesi sebebiyle önem arz etmektedir. Araştırmalar neticesinde Geylânî'nin değindiği diğer kelâmî meseleler şöyle sıralanabilir.

³⁵⁷ Kadî Ebû Ya'la, *İbtalü't Te'vilât*, 142.

³⁵⁸ Buhârî, Bedu'l-Halk: 7; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân: 7.

³⁵⁹ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 192.

³⁶⁰ Geylânî, *Cilâu'l-Hatır*, 59; Abdülkâdir Geylânî, *Sırru'l-Esrar*, (Trc: Mehmet Eren), Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2012, 52;

³⁶¹ Yunus:10/26.

³⁶² Kıyamet:75/23-24.

³⁶³ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 167.

2.5.1. Halk-u Ef'âli'l- İbâd

İslâm düşünce tarihinde üzerinde tartışmalar yapılan konulardan birisi de hiç şüphesiz insanın irade hürriyeti ve buna bağlı olarak insanın fiilleri konusu olmuştur. Bu konu üzerinde yapılan tartışmalarda üç temel görüşün ve tavrın meydana geldiği söylenebilir: Bunlardan birincisi; iradî fiili tamamen Allah'a ait kılan Cebrî görüş, ikincisi; Cebr görüşünün tamamen aksine insana tam bir özgürlük veren ve bundan dolayı eylemlerinden sorumlu olduğunu söyleyen Mu'tezilî anlayış ve üçüncüsü; insanın fiili kesb etmesi, Allah'ın da o fiili yaratması suretiyle fiilin meydana geldiğini beyan eden Sünnî tavidir.³⁶⁴

Mu'tezile'nin iradî ve ihtiyarî fiillerin meydana gelişi hususunda insanların fiillerinin yaratıcısı olduklarını ileri sürmesine mukâbil, Cebriyye insanların mücbir olduğunu, fiillerini seçme ve meydana getirmede hür olmadıklarını ifade etmiştir. Bu iki zıt düşünce arasında yer alan ve her ikisine de muhalif olan Eş'arî, orta yol tutarak "kesb" görüşünü ortaya atmıştır.³⁶⁵

Eş'arîlere göre kesb, kulun iradesini bir amele tevcih etmesidir ve fiil ile eş zamanlı olarak yaratılmaktadır.³⁶⁶ İnsan hayır veya şer bir işe yöneldiği zaman Allah o fiili yaratır. İnsan da bu kesbinden dolayı ceza ya da mükâfat görür.³⁶⁷ Eş'arî sisteminin buradaki temel açmazı, fiilin gerçekleşmesinde etkin olan irade, kudret ve yaratmanın bütünüyle Allah'a izafe edilmesi durumunda fiilin insana nispetinin nasıl bir arada düşünüleceği mevzusudur. Bu durumda insan, kendi dışından verilen zorunlu bir irade vasıtasıyla iradi bir fiili gerçekleştirmektedir. Bu sebepten Eş'arîlere 'cebr-i mutavassıt' denilmiştir.³⁶⁸

Mu'tezile ise insanın fiilleri konusundaki görüşlerini Allah'ın adaleti, insanın sorumluluğu ve tenzih anlayışı üzerine bina etmiştir. Onlara göre insanın fiilleri insana mütealliktir ve bu fiillerin Allah'a izafe edilmesi doğru değildir. Esasen irade özgürlüğü bulunmayan bir insanın Allah tarafından sorumlu tutulması adalet ve hikmetine

³⁶⁴ Cağfer Karadaş, "İnsan Fiileri", Şaban Ali Düzgün (Ed), *Kelâm El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, 404.

³⁶⁵ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 488.

³⁶⁶ Bakıllani, Ebu Bekir Muhammed b.Tayyib, *Kitabu't-Temhidi'l-Evail ve Telhisu'd-Delail*, İmaduddin Ahmed Haydar (Thk.), Beyrut, 1414/1993, 325.

³⁶⁷ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 489.

³⁶⁸ Karadaş, "İnsan Fiileri", 407.

mugayirdir. O'nun zulüm ve kötülükle vasıflandırılması ise muhaldir. Yanı sıra insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olması, yaptığı işlerin sorumluluğunu üstlenmesini sağlar.³⁶⁹ Kişi bunu Allah'ın insana önceden verdiği bir kudret ile (istitaat) gerçekleştirir.³⁷⁰

Mu'tezile'nin buradaki temel problemlerinden biri, Allah'a şer isnad etmemek için insanı, fiilinin yaratıcısı olarak kabul ederken öte taraftan istitaatı kabul ederek dolaylı da olsa insanın fiilinin vuku bulmasında yine Allah'ın kudretini devreye sokmuş olmalarıdır.³⁷¹

Hem Mu'tezile'nin hem de Eş'arîlerin yukarıda öne sürülen açmazlarını bertaraf etmeye çalışan Mâtürîdîler ise insanın fiillerinin oluşmasında hem Allah'ın hem de insanın eşzamanlı etkinliğini kabul etmişlerdir. Nitekim onlar, fiile iki kudretin tesir ettiğini, bunlardan yaratmayı gerçekleştiren kudretin Allah'a; eylemin oluşum zeminini temin eden güç yetirmenin (istitaat) ise insana ait olduğu sonucuna varmışlardır.³⁷² İstitaatı da iki kısımda ele alan Mâtürîdîler, sebeplerin selameti ve aletlerin sıhhati anlamına gelen kudreti fiilden önce kabul ederken; fiilin meydana gelmesini sağlayan ikinci tür kudretin ise fiilin oluşumu esnasında insana verilen kudret olduğunu belirtmişlerdir.³⁷³

Geylânî'ye gelince, o, kulların fiilleri konusunda özellikle kesb-halk ayırımına gitmiş; kesb fiilini kula, halk fiilini de Allah'a nispet etmiştir. Keza, ona göre kulların fiilleri, güzel-çirkin; iyi-kötü; masiyet-taat kabilinden nasıl olursa olsun kulun kesbi ve Allah'ın yaratması ile olmaktadır. Allah, kötüyü ve şerri emretmemekle beraber her şey, kulun niyetine göre Allah'ın kazası, takdiri ve yaratması ile meydana gelmektedir.³⁷⁴ Zira O'ndan başka fail yoktur. O'ndan gayrı ne bir hareket ettirici, ne de

³⁶⁹ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, II, 76; Galip Türkan, "Kelâmda İnsan Fiillerinin Yaratılması Problemi: Yaratma Kavramı Bağlamında Bir Değerlendirme", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (15), 2005, 144-146; Hamdi Gündoğar, "Mu'tezile Mezhebinde İnsanın Fiilleri Problemi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 2004, 206-207.

³⁷⁰ Gündoğar, "Mu'tezile Mezhebinde İnsanın Fiilleri Problemi", 209.

³⁷¹ Karadağ, "İnsan Fiilleri", 405-406.

³⁷² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, (Çev. Bekir Topaloğlu), İSAM Yayınları, Ankara 2002, 292, 328; Ömer Neseffî, *Akaid*, Otağ Yayınları, İstanbul 1980, 101-102; Nureddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi (el-Bidâye fi Usûli'd-Din)*, 131-132.

³⁷³ Ebü'l-Muîn en-Neseffî, *Kitâbü't-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd* (Tevhidin Esasları), (Çev. Hülya Alper), İz Yayıncılık, İstanbul 2007, 86, 87, 88.

³⁷⁴ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 187.

bir sükûna erdirici vardır. Hayır ve şer; fayda ya da zarar verme yahut engelleme; açma veya kapama; ölüm ya da hayat; izzet yahut zillet hepsi O'nun yed-i kudretindedir.³⁷⁵

Geylânî, kesbi kula; halk etmeyi ise Allah'a tevdi ederek kesb-halk ayrımını temellendirmeye çalışmıştır. Hayır ve şerrin Allah'ın fiiliyle olduğu, ikisinin mahallinin de Allah olduğu, kullarının amellerinin Allah'ın yaratması ve kulun kesbi ile gerçekleştiği³⁷⁶ ana fikrini eserlerinde defalarca işlemiştir. Örneğin “*senin ve –kesbin olmakla birlikte- fiillerinin yaratıcısı O’dur; sen kazanansın (kâsib) O’da yaratandır.*” veya “*fiillerin yaratılışı ancak Rabb’e, kazanılışı (kesb) kullara aittir.*”³⁷⁷ söylemleri bunlardan yalnızca birkaçıdır. Bu açıdan kul, kâsibdir; Allah da hâlıktır tespiti bir tür motto görevi görmektedir. Görüşünü te’kid için getirdiği “*Sizi ve yapmakta olduklarınızı Allah yarattı.*”³⁷⁸ âyetini tefsir kabilinden şöyle izah etmektedir:

“*Allah’ın Kitabına ve Resulünün sünnetine tabi olanların itikadı şudur: “Kesmek kılıcın tabiatının bir gereği değildir; kılıçla kesen Allah’tır. Yakmak, ateşin tabiatının bir gereği değildir; ateşle yakan Allah’tır. Doyurmak, yemeğin tabiatının bir gereği değildir; yemekle doyuran Allah’tır. Susuzluğu gidermek, suyun tabiatının bir gereği değildir; su ile susuzluğu gideren Allah’tır. Her ne cinsten olursa olsun bütün sebepler böyledir. Sebepler konusunda tasarruf sahibi olan ve sebeplerle halkeden Allah’tır. Sebepler Allah’ın elinde bir alettir, onlarla dilediğini yapar.*”³⁷⁹

Aynı eserin başka bir yerinde “*Ey sebeplere tutunanlar! Şunu bilin ki size fayda veren tektir, zarar veren de. Hükümdarınız, sultanınız, ilahınız ve yaratıcınız tektir. Sizin fiillerinizi hakikatte yapan O’dur. O sizi yaratmış, size rızık vermiştir. Fayda veren de zarar veren de hidayet eden de O’dur.*”³⁸⁰ şeklindeki söylemleri onun insanın fiilleri konusundaki tutumu hakkında birer ipucu mahiyetindedir.

Her ne kadar üslûb açısından Geylânî’ye aidiyeti tartışmalı olsa da *er-Risâletü’l-Gavsîyye* adlı eserde³⁸¹ “*İnsan, hiçbir şey yememiş, içmemiş, kalkmamış, oturmamış,*

³⁷⁵ Geylânî, *Fütuhu’l-Gayb*, 18.

³⁷⁶ Geylânî, *Fütuhu’l-Gayb*, 70.

³⁷⁷ Geylânî, *Fütuhu’l-Gayb*, 158.

³⁷⁸ Saffat:37/96.

³⁷⁹ Geylânî, *Cilâu’l-Hatır*, 44.

³⁸⁰ Geylânî, *Cilâu’l-Hatır*, 163.

³⁸¹ Bu risâlenin Abdülkâdir Geylânî’ye nispeti şüpheli olup, bu husus, ilim camiasında günümüze kadar tartışılmalı bir konu olmuştur. Bunda *Gavsîyye*’nin muhtevâsındaki bazı ifadelerin de rolü olmuştur. Kimileri bu eserdeki bazı sözlerin şeriate aykırı olduğunu, hatta risâlenin üslûbunu da sebep göstererek Geylânî gibi şeriate sınırsız bağlı “Hanbelî” bir sûfinin bu tarz sözler söylemeyeceğini ve dolayısıyla bu

*konuşmamış, susmamış, hiçbir fiil işlememiş, hiçbir şey ondan gizli kalmamış olsun ki, ben onda olmamış olayım. Hayır; onu oturtan, onu hareket ettiren ancak benim!”*³⁸² sözleri onun görüşlerinin devamı niteliğindedir. Öte yandan, o, Cebriye mezhebinden kurtulmak için kulların kesb ettiğini de tekraren hatırlatır. Fiillerin Allah olmadan tamam olmayacağına inanan Geylânî, bu fiillerin Allah’tan başkasına izafe edilmemesi gerektiğini vurgulayarak ümmetin Mecusileri olarak tavsif ettiği Kaderiyye’den kaçınılması gerektiğini salık verir.³⁸³

Geylânî, her ne kadar kaderci bir yaklaşım çizse de, kulun gayretini de görmezlikten gelmemiştir. Zira “*kadere sığınmamız olan her şeyi ona bağlamamız câiz değildir. Aksine çalışıp didiniriz, itiraz etmeyiz ve üşengeçlik etmeyiz*”³⁸⁴ diyerek insanın sebeplere bağlı bir şekilde hareket ederek kesb ve gayret etmesi gerektiğini vurgulamış olması bu açıdan önemlidir.

Geylânî bu düşünceler doğrultusunda amellerle övünmeyi ve onları kendine hamletmeyi doğru bulmamaktadır. Zira onların tümü Allah’ın yardımı, kuvveti, iradesi ve lütfuyudur. Görüldüğü üzere hasenatta hakiki fail Allah’tır. Kişi İlahi rahmet sebebiyle onları yapmayı ister, arzu ya da niyet ile ona sahip olur. Keza günahlardan kaçınmak da; O’nun gûnahtan sakındırması, koruması ve himayesi şeklinde olmaktadır. Bu manada kötülüklerin izafe edileceği yegâne mahal nefistir, dolayısıyla mücazata da bizzat o müstahaktır.³⁸⁵

Geylânî, sahabenin beyanatlarını da görüşünü desteklemek için kullanmıştır. Nitekim İbn Abbas’tan gelen (ö. 68/687-88) “*İyiliği de, kötülüğü de yaratan benim. Eliyle iyilik yarattığım kimseye ne mutlu! Eliyle kötülük yarattığım kimseye de ne yazık!*”³⁸⁶ rivayeti naklederek Allah’ın hayrı ve şerri yarattığını özellikle vurgulamıştır. Aynı şekilde Hz. Ali (ö. 40/661) ’ye kulların fiilleri sorulduğunda o, “yaratma Allah’a;

eserin ona ait olamayacağı görüşünü ileri sürmüştür. Kimileri de üslûp açısından bu eserin İbn Arabî’ye ait olma ihtimalinin daha yüksek olacağını belirtmiştir. Bkz. Nedim Tan, “Abdülkâdir Geylânî ve İbnü’l-Arabî’ye Nispet Edilen Bir Metin: Gavsiyye Risâlesi Hakkında Bir Literatür Değerlendirmesi”, *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 2017; Dilaver Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Risaleler*, 58-60.

³⁸² Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Risaleler*, 64.

³⁸³ Geylânî, *Fütuhu’l-Gayb*, 33; Geylânî, *Güneyet’üt-Tâlibîn*, 188.

³⁸⁴ Geylânî, *Cilâu’l-Hatır*, 169.

³⁸⁵ Geylânî, *Fütuhu’l-Gayb*, 157-158.

³⁸⁶ Muhammed bin İsmail el-Kehlânî, *et-Tenvir*, Muhammed İshak M. İbrahim, Mektebet’ü Dari’s-Selam, Riyad 2011, 3/315.

amel, kula aittir.” şeklinde cevap verdiği rivayeti de serdetmektedir.³⁸⁷ Bu açıklamalar neticesinde, Geylânî’nin, insanın fiilleri meselesinde özellikle kesb-halk ayırımına giderek bu hususta Eş’arî ekolüne yakın bir yaklaşım sergilediği söylenebilir.

2.5.2. Kadere İman

Geylânî, ontolojik açıdan kaderin varlığını kabul etmiştir. Ona göre her mü’min için şu üç şey olmazsa olmazdır: emredilene itaat, nehyedilene terk ve kadere rıza.³⁸⁸ Nitekim o, Allah’ın mü’minleri yaratmadan önce daha henüz anne karnında bir nutfeyken huyunu, rızkını, ecelini ve said ya da şaki olacağını yazdığını ifade eden Abdullah b. Mesud (ö.32/652-53) tarikli rivayeti zikretmektedir. Kaderin, haddizatında bir yazgı olduğunu ifade etmekle beraber bu yazgıya güvenip çalışmadan durmayı dacâiz görmemiştir. Aksine o, iman ve yakîni elde etmek için çalışmak, işe girişmek ve elinden geleni yapmak gerektiğine inanmaktadır. Zira bu konuda Hz. Ali (ö. 40/661) ve Sâlim b. Abdullah’ın (ö.106/725), son nokta çoktan konulmuş olsa bile gayreti elden bırakmayıp son deme kadar bu hal üzere yaşamak gerektiğini salık veren rivayetlerini naklettiği görülmektedir.³⁸⁹

Ona göre kişinin kaderin hayrına ve şerrine, kazanın tatlısına ve acısına iman etmesi gerekir. Kişinin başına gelecek olan şey, kendisini korumaya çalışmasıyla onu ıskalamaz; nasibinde bulunmayan şeyler ise kişinin gayretiyle eline geçmez. Geçmiş zamanlarda vuku bulmuş ve kıyamete kadar vuku bulacak her şey Allah’ın kaza ve kaderiyle gerçekleşir. Hiçbir varlık Levh-i Mahfûz’da yazılı olan kaderinden kaçamaz.³⁹⁰ O halde insana düşen kadere karşı koymak değil ona muvafakat etmektir.

Geylânî kalemin her şeyi yazdığını ve olmuş olacak her şeyin kaderde belli olduğu görüşünü eserlerinde defaatle işlemiştir.³⁹¹ Onun bu meyanda *el-Fethu’r-Rabbânî* adlı eserinde şunları söylediğini görmekteyiz:

“Ey Cemaat! Ne arttırma ve eksiltme, ne de ilerleme, gerileme isteyin. Çünkü kader hepinizi teker teker kuşatmıştır. Hepinizin bir defteri vardır ve o defterde kendine ait bütün tarihler yazılıdır.”

³⁸⁷ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlibîn*, 189.

³⁸⁸ Geylânî, *Fütuhu’l-Gayb*, 15.

³⁸⁹ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlibîn*, 191.

³⁹⁰ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlibîn*, 190.

³⁹¹ Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, 35, 85, 251, 398; Geylânî, *Fütuhu’l-Gayb*, 104, 138.

O, bu görüşlerine dayanak oluşturmak için birtakım nasslara müracaat eder:

“Allah dilediği şeyi siler, dilediğini yazar. Ana kitap (levh-i mahfuz) O’nun katındadır.”³⁹² âyeti ile “Allah yaratma, rızık verme ve ecel belirleme işini tamamlamıştır. Kıyamet gününe değin olacak şeyler hakkında kalemin mürekkebi kurumuştur.”³⁹³ Hadisini zikreder. Dolayısıyla “sineğin ısırması da, bakliyatın gelmesi de Allah’tandır”³⁹⁴ şeklinde bir anlayış geliştirerek kulların bu konuda bir dahlinin olmadığını belirtmektedir.

Geylânî’ye göre kişi, Allah’ın ve Peygamberinin emirlerini yerine getirmek konusunda yırtıcı hayvanlar gibi girişken olmalı; yasakları, kaza ve kaderi konusunda ise ölümler gibi olmalıdır.³⁹⁵ Zira o; hastalık, fakirlik gibi nâhoş olan şeyleri dingin gönülle karşılamak gerektiğini söylemekle beraber Allah’ın kazasına da daima razı olunması gerektiğini belirtmiştir. Aksi halde kişinin helâkiyetinin söz konusu olup, imanının gideceğinden endişe duymaktadır.³⁹⁶ Nitekim ona göre Müslüman, kader ne getirdi ise onu kader elinden alan ve kaderine razı olan kişidir.³⁹⁷ “Kim ki kazaya razı olmaz, belaya sabretmez ve nimetlere şükretmezse onun için Rabb yoktur” diyen Geylânî, kader ve kazaya razı olmayanların kendileri için başka bir Rabb aramaları gerektiğini söylemektedir.³⁹⁸

Geylânî’ye göre hiç kimse Allah’ın kazasının önüne geçemez.³⁹⁹ Allah dışında kimse ne bir zarar ne de bir fayda sağlayabilir. Her şey için bir sebep yaratan O’dur. Allah’ın hükmü bir sebebe bağlı olarak peydâ olur.⁴⁰⁰ Allah’ı tanımanın onun tasarruf ve kazalarında bütün varlığı ile yok olmayı gerektirdiğini düşünen Geylânî, konu ile ilgili Cüneyd-i Bağdadî’den (ö.297/909) örnek verir. Rivayete göre Cüneyd-i Bağdadî çoğu zaman “Benden bana ne? Kul da sahip oldukları da Allah’a aittir” diyerek nefsinin Allah’a teslim etmiş ve kaderin tasarrufuna rıza göstermiştir.⁴⁰¹

³⁹² Ra’d: 13/39.

³⁹³ Buhârî, Kader: 2; Ebû Dâvûd, Sünnet: 16; Tirmizî, Tefsirü’l Kur’ân: 67.

³⁹⁴ Geylânî, *Cilâu’l-Hatır*, 121.

³⁹⁵ Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, 251.

³⁹⁶ Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, 88, 457.

³⁹⁷ Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, 305.

³⁹⁸ Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, 361.

³⁹⁹ Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, 361.

⁴⁰⁰ Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, 363.

⁴⁰¹ Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, 377.

Geylânî kaderde olan şeyi tartışmamak gerektiğini düşünür. Aksine ona muvafık olmalı, acı tatlı cereyan eden ne varsa onu hoş karşılamak gerektiğini belirtir. Zira ona göre haller belli vakitlere hasrolup, sayılıdır.⁴⁰² Kişi böylece kader hususunda sûtannenin elindeki bebek, gassalın elindeki meyyit, sapanın ucundaki top gibi olur; döndürülür, değiştirilir ve dönüştürülür.⁴⁰³

Geylânî'nin kader yaklaşımından ötürü yer yer mutlak kaderci bir yaklaşım sergilediği söylenebilir. Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasına sebep olan hareketinden dolayı yaptığı münacatında '*üzerine yazılmış bir emir sebebiyle*' bu hatayı işlediğini dile getirmesi bunun örneklerinden biridir.⁴⁰⁴ Bununla beraber bazen de sebeplere yapışmanın gerekli olduğunu telkin ettiği görülmektedir. Bir taraftan sebeplerin tamamen terk edilmesini, diğer taraftan sebeplere yapışmasını tavsiye etmesi kanaatimizce bir paradoksa işaret etmektedir. Öte yandan Geylânî'nin yaptığı izahlardan yola çıkarak, cebrî bir kader anlayışına sahip olmadığını söylemek de mümkündür. Zira o, yeri geldikçe Kaderiyye ve Cebriyye'nin kader konusundaki fikirlerini eleştirmiştir. Birtakım âyetlerin⁴⁰⁵ ef'al-i ibadın kesbî olduğunu, Cebriyye'nin dediği gibi cebrî bir durumun söz konusu olmadığını dile getirmesi bunun örneklerindendir. Netice-i kelâm olarak; genel anlamda teslimiyetçi insan tavrı sergileyen Geylânî'nin klâsik kader anlayışının üzerinde, Ehl-i-Hadis ya da Selef geleneğinin düşünce eğiliminin etkili olduğu söylenebilir.

2.5.3. Akıl-Nakil İlişkisi

Akıl-nakil konusunda teferruata girmeyen Geylânî'ye göre bir şey üzerindeki hükmü belirleyen akıl değil şeriattır.⁴⁰⁶ Nakil yoluyla elde edilen bilgiye akılla ulaşamaz; nass kıyasa dayanılarak terk edilemez. Ona göre apaçık delili terk edip salt iddiadan ibaret sözlerle hareket etmek doğru değildir.⁴⁰⁷

⁴⁰² Geylânî, *Fütuhu'l-Gayb*, 132.

⁴⁰³ Geylânî, *Fütuhu'l-Gayb*, 18.

⁴⁰⁴ Geylânî, *Fütuhu'l-Gayb*, 201; Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Risaleler*, 131.

⁴⁰⁵ Secde:32/17; Ahkaf: 46/14; Vâkıa: 56/24; Ra'd: 13/24; Müddessir: 74/42-44; Tur: 52/14; Hacc: 22/10.

⁴⁰⁶ Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 333.

⁴⁰⁷ Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 63.

2.5.4. Rızık

Geylânî'ye göre Allah, rızıkları paylaştırmış ve takdir etmiştir. Rızık artmaz ve eksilmez. İleri alınmaz, geride kalmaz.⁴⁰⁸ O'nun rızıkını arttırdığı birisinin rızıkını azaltacak; rızıkını azalttığını ise arttıracak hiç kimse yoktur. Yine rahat bir yaşam süreceği takdir olunan kişi dara düşmez; maîşet darlığı çekeceği takdir olunan da rahata ermez. Yarının rızıkı bugünden yenmez. Kişi için yaratılmış olan nimetleri, kimse onun elinden alıp başkasına veremez.⁴⁰⁹ Keza, o kişinin kısmetiye istesin istemesin ona ulaşacaktır. Bu yüzden onu isterken su-i edep etmemeli ve tamahkâr olmamalıdır. Şayet nasibinde yoksa ona ulaşması için çaba harcaması boşunadır çünkü ona asla ulaşamayacaktır.⁴¹⁰ Bir başka ifadeyle kişi talep etmeyi bıraksa da kısmeti onu terk etmeyecektir. Zira kısmet; hırs, azim ve çalışmayla nail olunacak bir şey değildir. O emrolunduktan sonra harekete geçer ve kişide karar kılar.⁴¹¹

Geylânî'ye göre çoktan taksim edilen rızık talep etmekle meşgul olmamak gerekir. Zira Allah bütün hallerin neticesini belirlemiş ve malum vakitler ile tarihlendirmiştir. Dolayısıyla bununla meşgul olmayı bir tür oyun ve ahmaklık olarak gören Geylânî, bu hususta şu hadisi nakletmektedir:

*“Kul Allah'ım! Bana rızık verme dese bile Allah ona rızıkını verir.”*⁴¹²

Geylânî'ye göre Allah, helal ile rızıklandığı gibi haram ile de rızıklandırır. Haram yemek bir vakıa olduğuna göre haramın rızık olarak kabul edilmesi, bedeninin onunla kâim olması ve gıdalanması anlamındadır. Yoksa haramın mübah olduğu anlamında değildir.⁴¹³ Dikkat edilirse Geylânî'nin, burada Mu'tezile'nin “Haram, rızık değildir.”⁴¹⁴ şeklindeki görüşüne göndermede bulunduğu ve bu görüşe katılmadığı görülmektedir. Kendisi bu konuda Ehl-i Sünnet ekolünün konuyla ilgili yaklaşımını benimsemiştir.⁴¹⁵

⁴⁰⁸ Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 108, 152.

⁴⁰⁹ Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 139.

⁴¹⁰ Geylânî, *Fütuhu'l-Gayb*, 29.

⁴¹¹ Geylânî, *Fütuhu'l-Gayb*, 60.

⁴¹² Rivayet kaynaklarda bulunamamıştır. (Ç. N.)

⁴¹³ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlîbîn*, 187.

⁴¹⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Mugnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, Mahmûd M. Hudayri, İ. Medkur (Nşr.), ed-Darü'l-Mısriyye, Kahire 1963, 11/28, 30, 35.

⁴¹⁵ Abdülkadir Çitil, “Ehl-i Sünnete Göre Rızık”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(15), 2019, 23-25.

2.5.5. Piyasadaki Ucuzluk ve Pahalılık

Geylânî'ye göre ucuzluk ve pahalılık, Allah tarafından halk edilmiştir. Keza, o, sultanlar ve melikler gibi yaratılmış kimselere bağlı değildir yani eşyanın fiyatını onlar belirleyemez. Aynı şekilde Münecimlerin ve Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi yıldızların hareketine de bağlı değildir. Bunların tümü Allah'ın dilemesiyle vuku bulur. Geylânî bu düşüncesini birtakım rivayetlerle desteklemeye çalışmıştır. Bu bağlamda Enes b. Malik (ö.93/711-12) tarafından nakledilen *"Pahalılık ve ucuzluk, Allah'ın ordularından iki ordu olup birinin adı rağbet, diğerinin adı ise korkudur O bir malın pahalılaşmasını dileyince tüccarlara o mala karşı bir rağbet verir ve onlar onu ellerinde tutarlar. Ucuzlaşmasını istediğinde ise tüccarlara bir korku verir ve onu bir an önce elden çıkarmak isterler"*⁴¹⁶ rivayeti zikretmiştir.⁴¹⁷

2.5.6. Ecel

Geylânî'ye göre birini öldüren kimse, öldürdüğü kimsenin kaderinde belirlenmiş olan ecel-i müsemâyı yarıda kesmiş olmaz. Bilakis o, eceliyle ölmüş olur. Aynı şekilde boğulan, üzerine duvar düşen, yüksek bir yerden yuvarlanarak ölen ve yırtıcı hayvanlara yem olan kimselerin durumu da böyledir.⁴¹⁸

Geylânî'nin bu düşüncesi, Ehl-i Sünnet'in, ecelin ezeli ilimde takdir edildiği, ecelin tek olduğu ve ecelin hiçbir şekilde değişmeyeceği, ecelde artma ve eksilmenin olmadığı ayrıca insanların hangi şartlarda ölse ölsün kendi ecelleriyle öldükleri görüşüyle mutabıktır.⁴¹⁹ Geylânî'nin benzeşen bu temel aksiyomdan hareketle insanlar için iki ayrı ecelin olduğunu, maktûlün eceliyle ölmediği, ecellerin de insan hayatının süresi içerisinde farklılık arz ettiğini ve bu sebeple değişken olduğunu ileri süren Mu'tezile ekolüne göndermede bulunduğu ve onlara katılmadığı söylenebilir.⁴²⁰

⁴¹⁶ İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, Mahmud İbrahim Zayd (Thk.), Dâru'l Va'y, Halep 1396, 2/190.

⁴¹⁷ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 221.

⁴¹⁸ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 187.

⁴¹⁹ İbn Fürekk, Ebû Bekr, *Mücerred'ü- Makâlâtî'l-Eş'arî*, b.y.y, Paris 1987, 135; Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 268; Mustafa Yalçinkaya, "Kelâmî Bir Problem Olarak Ecel ve Maktûlün Eceli Meselesine Mukayeseli Bir Yaklaşım", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(I), 2018, 204.

⁴²⁰ Yalçinkaya, "Kelâmî Bir Problem Olarak Ecel ve Maktûlün Eceli Meselesine Mukayeseli Bir Yaklaşım", 195-201.

2.5.7. Teklîf-i Mâ lâ Yutâk

Geylânî'nin eserlerine bakıldığında, teklîf-i mâ lâ yutak meselesini müstakil olarak ele almadığı ancak satır aralarında birtakım işaretlerde bulunduğu görülmektedir. Nitekim Geylânî'nin meclislerde verdiği vaazlarını, ekseriyetle “*Allahım! Bize gücümüzün yetmeyeceği yükü yükleme*”⁴²¹ şeklinde dua ederek bitirdiği bilinmektedir. Bu da onun, teklîf-i mâ lâ yutakî câiz gördüğünün göstergesi olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla Geylânî'nin bu konuda ilahî meşiet ve kudrete yönelik hiç bir sınırlandırmayı kabul etmeyen Eş'arîler gibi düşündüğü görülmektedir.⁴²²

2.5.8. Hidâyet-Dalâlet

Geylânî'ye göre Müslümanların ve mü'minlerin hidayeti ve inanmayanların dalâleti Allah'ın fiili ve yapması ile mümkün olmaktadır.⁴²³ Böylece o, bahse konu olan hidayet ve dalâlet fiillerinin insan tarafından kesb, Allah tarafında halk edildiği fikri yaklaşımından hareketle Ehl-i Sünnet ekolünün genel eğilimini yansıtmaktadır.⁴²⁴

2.5.9. Yönetime Baş Kaldırmamak

Geylânî'ye göre günahkâr yahut muti, âdil ya da zalim her ne olursa olsun Müslümanlar yöneticilerine uymalı, onların ve atadıkları kişilerin arkasında namaz kılmalıdır.⁴²⁵ Görüldüğü üzere Geylânî'nin bu yaklaşımı Ehl-i Sünnet düşüncesinin imamet nazariyesi ile benzerlik göstermektedir.⁴²⁶

2.5.10. Ehli Kible Tekfir Edilemez

Geylânî'ye göre ister muti' ister asi olsun, bir bid'at işlediğinden veya yoldan çıktığından emin olunmadıkça, ehli kiblede birisi hakkında; şirk, küfür veya nifak

⁴²¹ Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 142, 455.

⁴²² Amidî, *Ebkârü'l-Efkâr fî Usulî'd-Din*, Ahmed Ferid Mezidî (Thk.), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, 1/604; Şaşa, *Abdülkâdir Geylânî'nin Kelâmî Görüşleri*, 122-123.

⁴²³ Geylânî, *Günyet'üt-Tâlibîn*, 187.

⁴²⁴ Mâturidî, Ebû Mansûr Muhammed, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne* I-V, Fatıma Yusuf el-Haymî (Thk.), Muessesetu'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut 1425, 5, 322.

⁴²⁵ Geylânî, *Günyet'üt-Tâlibîn*, 221.

⁴²⁶ Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, 267-268.

içinde olduğuna dair şahadet etmemek gerekir.⁴²⁷ Geylânî'nin bu görüşü Ehl-i Sünnetin konuyla ilgili yaklaşımıyla örtüşmektedir.

2.5.11. Hz. Peygamber'in Hanımlarına Hüsnüzan Etmek

Geylânî, Hz. Peygamberin bütün hanımlarına hüsnüzan beslemeyi ve onların “mü'minlerin anneleri” olduklarına inanmayı kat'i olarak kabul eder. Hz. Aîşe'nin (ö. 58/678) dünyadaki bütün kadınların en üstünü olduğunu dile getirmektedir. Eşleri arasında bir tek Hz. Aîşe'nin ismini anması manidar olmakla beraber Hz. Aîşe hakkında indirilen âyete atıf yaparak kendisinin aklanmış olduğu malûm “ifk hadisesine” telmihte bulunması da dikkat çekicidir.

Hz. Fatıma'yı (ö. 11/632) da dünyadaki kadınların en üstünü olarak kabul eden Geylânî'ye göre Hz. Fatıma'nın babasını sevmek gerektiği gibi onu da sevmek gerekir. Kanaatimizce Geylânî, üstünlük meselesini belli zamanlarda belli amiller doğrultusunda şahıslar üzerine bina ederek hem Hz. Aîşe'yi hem de Hz. Fatıma'yı ayrı ayrı kadınların en üstünü olarak saymıştır.⁴²⁸

2.5.12. Sahabe Hakkında Hüsnüzan Etmek

Geylânî'ye göre sahabe nesli Allah'ın övgüsüne nail olmuş bir nesildir. Onlar Mekke'den Medine'ye hicret eden Müslümanlar (Muhacirler) ile her iki kibleye yönelip namaz kılan Medineli Müslümanlardan müteşekkildir (Ensar). Geylânî, bu noktada birtakım âyetler⁴²⁹ getirerek sahabenin rüchaniyetini ispat etmeye çalışır. Âyetler dışında yer verdiği birtakım hadisler de bulunmaktadır. Bunlardan birkaçını örnek verecek olursak:

Hz. Peygamber bir hadisinde “*Ashâbım hakkında ileri geri konuşmayın.*”⁴³⁰ şeklinde buyurmuştur. Enesb. Mâlik'in (ö.93/711-12) naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber “*Benim ashâbım yıldızları andırır; çünkü hangisinin izini takip ederseniz*

⁴²⁷ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 221; Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, 174.

⁴²⁸ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 218.

⁴²⁹ Hadid:57/10; Nur: 24/55; Fetih:48/29.

⁴³⁰ İmam Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûmi'd- Dîn*, Dâru'l Marife, Beyrut b.t.y, 1/29.

edin doğru yolu bulursunuz.”⁴³¹ buyurmuştur. Yine Enesb. Mâlik’in naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber, “İyi bilin ki Allah beni seçti; benim için de ashâbımı seçti, onları bana yar ve yardımcı eyledi. Ahir zamanda kimileri çıkacak ve onların kadrini düşürmeye çalışacak. Siz siz olun onlarla birlikte yiyip içmeyin. Onlarla kız alıp vermeyin. Onlarla birlikte namaz kılmayın. Cenaze namazlarında dahi bulunmayın. Çünkü onların üzerine lanet inmiştir.”⁴³² buyurmuştur.

Âyet ve hadislerden mülhemle tümelde Ehl-i Sünnet, tikelde Geylânî, sahabe arasındaki ihtilaflara ehemmiyet vermemeyi, onlar hakkında aşağılayıcı ve hakaratvari konuşmamayı, onların hatalarından bahsetmeyip iyiliklerini nazarı dikkate almanın gerekli olduğunu ve dolayısıyla onlar hakkında verilecek hükmü Allah’a bırakmak gerektiği hususu üzerinde birleşmişlerdir.⁴³³

2.5.13. Hulefâ-i Râşidîn’nin Tespiti Meselesi

Geylânî’ye göre halifelik müessesesi otuz yıl sürmüştür. Hz. Ebû Bekir’in (ö. 13/634) halifeliği iki yıl ve birkaç ay; Hz. Ömer (ö. 23/644)’in halifeliği on yıl; Hz. Osman’ın (ö. 35/656) halifeliği on iki yıl; Hz. Ali (ö. 40/661)’ninki ise dokuz yıl sürmüştür. Ona göre dört halife de sahabenin seçmesi, ittifakı ve rızası ile göreve gelmiştir. Yoksa hiçbir kılıç zoru, kahr ile ve kendisinden daha faziletli birinin hakkını gasp ederek, halife olmamıştır. Geylânî, Sakife olayı diye şöhret bulmuş meseleye muhtasar bir şekilde değinerek Hz. Ebû Bekir’in hilafetinin, bizzat Ensar ve Muhacirin ittifakıyla olduğunu belirtir. Hatta kendisine biat edenler arasında Hz. Ali’nin ve Hz. Zübeyir’in (ö. 36/656) de olduğunu söyleyerek, yaygın rivayetlerin aksine, Hz. Ali’nin Hz. Ebû Bekir’in halifeliğini en çok savunan sahabi olduğunu aktarır.⁴³⁴

Esasen Hz. Ali’nin Hz. Ebû Bekir’e biat ettiği zaman konusunda muhtelif rivayetler olmakla beraber bu sürenin kimi rivayetlerde ertesi gün⁴³⁵ kimi rivayetlerde

⁴³¹ Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Hasen, *Nevâdirü’l-Uşûlfi Ma’rifeti Ahbâri’r-Resûl*, Abdurrahman Ümeyne (Thk.), Darü’l Ceyr, Beyrut b.t.y, 3/62.

⁴³² Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit Hatib el-Bağdâdî, *Târih’u Bağdat*, Mustafa Abdulkadir Atâ (Thk.), Dâru’l Kutubi’l İlmiye, Beyrut 1417, 13/448.

⁴³³ Ebu Hanife, *el-Fıkh’u’l-Ebsat* (İmam-ı Azam’ın Beş Eseri içinde), 33; Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlibîn*, 218-221.

⁴³⁴ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlibîn*, 213.

⁴³⁵ Mehmet Atalan, “Hz. Muhammed’in Vefatından Sonraki Hilâfet Tartışmaları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 2004, 60.

ise altı ay olduğu dile getirilmektedir.⁴³⁶ O, Hz. Ali'nin bu duruma bir itirazının olmadığını belirtmek için; Cemel vakasından sonra Abdullah b. Keva'nın Hz. Ali'nin yanına gelerek “*Allah Rasûlü'nün halifelik konusunda sana bir söz vermişliği var mıydı? diye sordu. Bunun üzerine Hz. Ali, “Hayır, biz düşünüp taşındık ve namazın dinimizin esaslı bir unsuru olduğunu gördük. Bunun üzerine Allah ve Rasûlü'nün dinimiz için seçtiği kişinin dünya işlerimizi yürütmesinin uygun olacağına karar vererek yönetim yetkisini Ebû Bekir'e verdik*”⁴³⁷ şeklinde cevap verdiği rivayeti kaydeder.

Geylânî, Hz. Peygamber'in hastalandığı günlerde farz namazlarını kıldırması için yerine Hz. Ebû Bekir'i vekil olarak tayin etmesini hilâfet vazifesi için dayanak olarak gösterir. Zira hastalandığı günlerde Hz. Bilal (ö. 20/641), her vakit namazında Hz. Peygamber'in yanına gelip, O'nu namaza çağırdığında; Hz. Peygamber, “*H. Ebû Bekir'e gidiniz ve namaz kıldırmasını söyleyiniz.*”⁴³⁸ şeklinde buyurmuştur.

Geylânî'nin Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti için gösterdiği bir diğer dayanak ise Resûlullah'ın, hayatta iken sahabeye kendisinden sonra Hz. Ebû Bekir'in halifelğe ehliyetinin daha ziyade olduğunu açık ve net bir şekilde söylemiş olmasıdır. Aynı şekilde Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali hakkında da her birinin kendi dönemlerinde halifelğe layık olduklarına dair söylemlerde bulunmuştur. İbn Batta'nın (ö.387/997) Hz. Ali'ye dayandırdığı şu hadis bunlardan biridir: “*Ey Allah'ın Rasûlü! Senden sonra yöneticiliğe kimi getirelim?*” diye soruldu. O da, “*Eğer Hz. Ebû Bekir'i emîr kabul ederseniz, onu dünyada güvenilir, zâhid ve ahireti arzulayan biri olarak bulursunuz. Eğer Ömer'i emir yaparsanız, onu güçlü, güvenilir ve Allah yolunda kınayıcıların kınamasından korkmayan biri olarak görürsünüz. Şayet Hz. Ali'yi kendinize yönetici yaparsanız, onu doğru yolda olan (hâdî) ve o yolu gösteren (muhtdî) olarak bulacaksınız.*”⁴³⁹ Görüldüğü üzere Geylânî'ye göre Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'in halife

⁴³⁶ Neşet Çağatay, *Başlangıçtan Abbâsîlere Kadar İslâm Tarihi*, T.T.K.B.E., Ankara 1993, 331; Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi* (19. bs.), Ensar Yayınları, İstanbul 2018, II, 41; Atalan, “Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilâfet Tartışmaları”, 64; Süleyman Uludağ, *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler*, Dergah yayınları, İstanbul 2014, 201; Ethem Ruhi Fıglalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri* (3. bs.), İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2014, 81.

⁴³⁷ Nebhânî, Ebû'l-Mehâsin Yûsuf b. İsmâîl b. Yûsuf eş-Şâfiî, *el-Esâlîbü'l-Bedî'a fî Fazlî's-Sahâbe ve İknâ'î's-Şî'a*, el-Matbaa'atü'l Meymeniye, Mısır b.t.y, 28.

⁴³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned ü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, 2/52-53.

⁴³⁹ Rivayetin esası şu kaynakta yer almakta ve burada imametin nass ile değil seçimle olduğu işlenmektedir. Detay için bkz. Kadî Ebû Ya'la, *el-Mutemed fî Usûli'd-Dîn*, Vedî Zeydân Haddâd (Thk.), Beyrut Dârü'l-Meşrik, 1986, 224-225.

olması konusunda bir itirazı olmamıştır aksine tüm sahabeyle birlikte bu konuda ittifak halindedir.

Yine Geylânî'nin "İmâmımız" diye hitap ettiği Ahmet b. Hanbel'in naklettiği bir rivayete göre Hz. Ebû Bekir'in halifelîği, zımnî bir işaretle sabittir. Bu düşünce, Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve Ehl-i Hadis denilen bir grubun da görüşüdür.⁴⁴⁰

Geylânî'nin burada meşhur rivayet olan "İmamlar Kureyş'tendir" hadisinden bahsetmemiş olması calib-i dikkattir. Kaynaklara baktığımızda ilgili hadisin varlığını kabul eden ve bu görüşle ihticac eden yaygın anlayışın⁴⁴¹ yanı sıra ne Ensar ne de Muhacirin Beni Sakife olayında bir tek hadis ileri sürmediği, karşılıklı olarak mantikî deliller getirerek birbirlerini ikna yoluna gittikleri şeklinde bir yaklaşımın hâkim olduğu görülmektedir.⁴⁴² Mezkûr hadisi delil olarak kabul eden Ehl-i Sünnet ekolünden İmâm Mâturidi, "Hilâfetin Kureyşiliğini" tartışırken diyanet-siyaset ayrımı yaparak konuya yaklaşmış ve bu rivayetteki hilâfetin Kureyş'e tahsisinin, diyaneten değil siyaseten doğru olduğunu savunmuştur.⁴⁴³ Öte taraftan Ebû'l-Muin en-Nesefî'nin (ö. 508/1115) de belirttiği üzere gerek Maverâunnehirli Ehl-i Sünnet kelimcilerin ve gerekse Eş'arîlerin, Kureyş'in tayini ile ilgili hadisi salt bir dinî kural olarak gördükleri de bilinen bir vakıadır.⁴⁴⁴

Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi olayını anlatan bazı rivayetlerde mezkûr rivayetin kullanıldığı açıkça belliyken, bazılarında ise tam tersi bir durum söz konusudur. Kanaatimizce ilgili rivayetin kullanıldığı konusunda bir kayıt bulunmayan görüşler daha güçlüdür. Bu konuda Muhammed Âbid el-Câbirî'nin düşünceleri dikkat çekicidir. Ona göre Muhacirlerden hiç biri, Ehl-i Sünnet'in delil olarak getirdiği bu hadîsi, istidlal etmemiştir. Hâlbuki olay esnasında Muhacirlerin Ensâr'a karşı kullanacakları en güçlü delil budur. Şayet zikredilen hadîs bu toplantıda delil olarak kullanılmış olsaydı; nass gereği, Ensâr'ın, Kureyş'ten olmaması hasebiyle, hilâfette

⁴⁴⁰ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 214.

⁴⁴¹ Sâbunî, *Mâturidiyye Akaidi (el-Bidâye fî Usûli'd-Din)*, 115; Taftazânî, *Makâsıdu'l-Kelâm*, 742; Gazzâlî, Muhammed Ebû Hamid, *Fedâihu'l-Bâtuniyye*, Dâru'l-kütübi's-Sekâfiyye, Kuveyt b.t.y., 180; Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 276; el-Îcî, Ebû'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr, *Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut b.t.y., 398.

⁴⁴² Abdülbaki Gölpınarlı, *Sosyal Açından İslâm Tarihi-Hz. Muhammed ve İslâm'ın İlk Devri*, Kapı Yayıncılık, İstanbul 2015, 273-276; Çağatay, *Başlangıçtan Abbâsîlere Kadar İslâm Tarihi*, 329-332.

⁴⁴³ Mehmet Zeki İşcan, "Bir Türk Bilgini İmam Maturidi'nin İslam Düşüncesine Katkıları", *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu*, 2007, 465.

⁴⁴⁴ Şükrü Özen, "Matüridi ve Siyaset: Hilafetin Kureyşiliği Meselesi", *Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Matüridilik-Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, 2009-2012, 524.

hakları bulunmaması gerekirdi; ancak kendilerinin imamette hak iddia etmiş olmaları bunun aksini göstermektedir. Câbirî'nin öne sürdüğü bir diğer gerekçe, Buhârî'nin (ö. 256/870), Sakife hadisesiyle ilgili naklettiği rivayette, Hz. Ebû Bekir'in Ensâr'a karşı "Muhacirler, Arap ailelerinin kavşak noktasıdır ve en soylularıdır" dediği ve devamında başka bir şey söylememiş olmasıdır.⁴⁴⁵ Mevzuyla ilgili ciddi araştırmalar yapmış isimlerden biri olan Mehmed Said Hatiboğlu'na göre "seçim yerinde, imamların ya da halifelerin Kureyş'ten olacağına dâir herhangi bir peygamberî hüküm asla bahis konusu olmadığı için" bu hadisin mevcudiyeti şüphelidir. Ayrıca bu hadis, İslâm'da kavmiyetçiliğin yasaklanmış olması ilkesine de aykırı olacağı için hiçbir şekilde bu hadis ile ihticac edilemez.⁴⁴⁶

Kanaatimizce, Sakife toplantısında mezkûr rivayetin gündeme gelmesi ya da gelmemesi bir tarafa, Hz. Ebû Bekir'in halife seçiminde tamamen tarihî, siyasî ve sosyolojik gerçekler etkili olmuştur. Nitekim rivayetin zikredildiğini kabul etsek bile bu hadîs, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilişinde bağlayıcı bir nass gibi önemli bir rol oynamamıştır.⁴⁴⁷ Zira bu münakaşada Hz. Ömer'in bir hadis veya başka bir şey zikretmeden doğrudan doğruya bir kıyasla hareket etmiş olması önem arz etmektedir.⁴⁴⁸ Yanı sıra Hz. Ali hakkında serdedilen, "*Allah'ın Resulü bize bir vasiyet bırakmış olsaydı, onun için ölünceye dek mücadele verirdik*" rivayeti de konunun muhteviyatıyla uyum içerisinde.⁴⁴⁹ Dolayısıyla zaman içerisinde bu mealde serdedilmiş hadisler hissi ve siyasi bir gayeye müteveccihmiş gibi bir kanaat uyandırmaktadır.

Halifenin Ensar'dan değil de Kureyş'ten seçilmesi, yukarıda da değindiğimiz gibi bölgenin konjonktürel şartlarının gerekli kıldığı bir vakıadır. Görülüyor ki Hz. Ebû Bekir'in halifelğe getirilişinde herhangi bir nass veya işaret değil doğrudan doğruya ümmete başkanlık edecek kabiliyette oluşu, Kureyşli olmak hasebiyle neseb

⁴⁴⁵ Muhammed Âbid el-Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, (Çev. Vecdi Akyüz), Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997, 269-272.

⁴⁴⁶ Konu ve ilgili hadis hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Mehmed Said Hatiboğlu, *İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik-Hilafetin Kureyşlilği*, Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2005.

⁴⁴⁷ Ali Bakkal, "Ebû Bekir'in Halîfe Seçilmesinde "İmamlar Kureyş'tendir" Hadisinin Rolü Üzerine", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 3 (6), 2005, 99, 102.

⁴⁴⁸ Muhammed Tavit et-Tancî, "İslâm'da Hilâfet ve Mezheplerin Doğuşu", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 1994, 54; Mehmed Said Hatipoğlu, *İslâm'da İlk Siyasal Kavmiyetçilik-Hilafetin Kureyşlilği*, 57-58.

⁴⁴⁹ Atalan, "Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilâfet Tartışmaları", 66.

bakımından saygınlık uyandırışı, Müslüman oluştaki kıdemi ve Resûllulah'ın en yakın arkadaşı oluşu gibi vasıflar rol oynamıştır.⁴⁵⁰

Konuyla ilgili bu izahattan sonra Geylânî'nin açıklamalarına geri dönecek olursak:

Hiz. Ömer (ö. 23/644)'in halifeliğine gelince o, Hiz. Ebû Bekir (ö. 13/634) tarafından halife olarak atanmıştır. Bunun üzerine de sahabe, ona biat ederek, boyun eğmiş ve ona “emîru'l-mü'minîn” unvanını vermiştir. Geylânî konuyla ilgili Abdullah b. Abbas'ın, Hiz. Ebû Bekir'e gelerek “*Hiz. Ömer'in sert yapısını bildiğin halde onu başımıza halife olarak atadın. Yarın Rabbinin huzuruna çıktığında, O'na ne cevap vereceksin?*” diye sitem ettiği, Hiz. Ebû Bekir'in ise “*En hayırlı kulunu halife olarak atadığımı söyleyeceğim.*”⁴⁵¹ dediği rivayeti nakletmektedir.

Hiz. Osman'ın (ö. 35/656) halife olmasına gelince o, şura kararıyla halife olmuştur. Hiz. Ömer, kendi oğlunu halifelikten hâriç tutup, halife seçme işini şûrâya havale etmiştir. Şûrâda bulunanlar: Talha (ö. 36/656), Zübeyir (ö. 36/656), Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675), Hiz. Osman, Hiz. Ali (ö. 40/661), Abdurrahman b. Avf'tır (ö. 32/652). Şûrâ uzun bir müzakereden sonra Hiz. Osman ile Hiz. Ali arasında kalmıştır. Abdurrahman b. Avf, Hiz. Ali ile Hiz. Osman'a “*Şimdi ben, Allah, Rasûlü ve bütün mü'minler adına ikinizden birini seçeceğim.*” diyerek, Hiz. Ali'nin elini tutmuş ve “*Allah'ın ahdi, sözü, zimmeti ve Rasûlü'nün zimmeti senin üzerine olsun. Şayet sana biat edersem Allah, Rasûlü ve bütün mü'minler için samimi bir şekilde çalışacak ve Hiz. Peygamber'in, Ebû Bekir ve Ömer'in yolundan yürüyecek misin*” diye sormuştur. Hiz. Ali, onların güç yetirdikleri hususlara güç yetiremeyeceğini düşünmüş ve “evet” diyememiştir. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf, Hiz. Osman'ın elini tutarak, Hiz. Ali'ye söylediklerinin aynısını tekrar eder. Hiz. Osman, bu soruya tereddütsüz bir şekilde cevap verince Abdurrahman b. Avf, onun elini tutup ona biat eder. Hiz. Alide onunla birlikte biat eder. Sonra da tüm sahabe biat eder. Böylece Hiz. Osman (ö. 35/656), görüş birliğiyle halife seçilir.⁴⁵²

⁴⁵⁰ Fığlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, 80.

⁴⁵¹ İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Abide en-Nemeri el-Basrî, *Târihu'l-Medîneti'l-Münevvere*, Fehim Muhammed Şeltut (Thk.), b.y.y 1399, II, 666.

⁴⁵² Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 215.

Geylânî'ye göre Hz. Osman vefatına kadar dosdoğru bir yönetici olmuş, eleştirilmeyi ve günahkâr olmayı hak ettirecek hiçbir bir şey ondan sadır olmamıştır. Rafizilerin bunun tam aksini söylediğini belirterek Şiîlere eleştiride bulunmuştur.⁴⁵³ Netice olarak ifade etmek gerekirse; İslâm Tarihi'nde önemli bir yer tutan ve içerisinde sosyal ve siyasal anlamda ciddi kırılmaları ihtiva eden Hz. Osman dönemi olayları hakkında klasik kaynaklarda epey bir bilgi mevcuttur.⁴⁵⁴ Geylânî'nin bu noktaya hiç değinmemiş olması ise düşündürücüdür.

Hz. Ali'nin (ö. 40/661), halife olmasına gelince, o da sahabenin ittifakı ve icmâsı ile halife olmuştur. Geylânî, Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın evinin muhasara altına alındığı haberini alır almaz derhal olay yerine gittiğini ancak oraya varana dek Hz. Osman'ın çoktan öldürülmüş olduğunu nakleder. Akabinde insanlar kendisiyle görüşmek isteyip ona hilâfet meselesini açarak “bu göreve kendisinden daha layık birini bilmediklerini” söylerler. Bunun üzerine Hz. Ali “*siz bana biat etmek istiyorsanız, biatim gizli olmaz. Camiye gideyim. Orada her kim bana biat etmek istiyorsa gelip etsin.*” diyerek mescide çıkar ve insanların biatini kabul eder. Neticede gerek Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), gerekse Hz. Osman'ın halife seçildiği dönemde bu göreve talip olduğu açıkça görülen Hz. Ali bu defa mevcut kaos ve anarşi ortamında bu görevi üstlenmek istememiş, kendisinin rızası olmaksızın zorla göreve gelmek gibi bir kaderle karşı karşıya kalmıştır.⁴⁵⁵ Geylânî'ye göre Hz. Ali öldürülünceye dek dosdoğru bir yöneticilik yapmıştır. Bunun tam aksini iddia eden Hâricîlere veyl olsun diyerek onları kınamaktadır.⁴⁵⁶

Geylânî'nin, Cemel ve Sıffin vakalarında haklı gördüğü taraf Hz. Ali'dir. Zira ona göre o, yöneticiliğin usûlüne uygun davranmıştır. Şu halde savaşmak için onun karşısına dikilenler, yöneticiye isyan etmiş demektir. Hal böyleyken onlarla savaşmak câizdir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ;Hz. Ali ile Hz. Aîşe (ö. 58/678), Hz. Zübeyr (ö. 36/656), Hz. Talha (ö. 36/656) arasında meydana gelen hâdiseler hakkında konuşmayıp,

⁴⁵³ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 216.

⁴⁵⁴ W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Çev: Ethem Ruhi Fırlı), Umran Yayınları, Ankara 1981, 12-14; Âdem Apak, “Hz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Usûl İslâm Araştırmaları*, 4, 2005, 157-170; Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, II, 201-228; Uludağ, *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler*, 203-204.

⁴⁵⁵ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, II, 254; Gölpınarlı, *Sosyal Açıdan İslâm Tarihi-Hz. Muhammed ve İslâm'ın İlk Devri*, 338-339; Süleyman Genç, “Halife Seçimlerinde Hz. Ali'nin Tutum ve Tavrı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı ve Diyanet İşleri Başkanlığı İzmir İl Müftülüğü İşbirliğiyle Düzenlenen Hz. Ali Sempozyum Bildirileri*, 2009, 302.

⁴⁵⁶ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 216.

sükût etmenin gerekli olduğunu beyan etmiştir. Ona göre “*Biz onların gönüllerinde kin ve nefretten eser bırakmayacağız. Böylece onlar cennette candan dost ve kardeş olarak divanlar üzerinde karşı karşıya oturup sohbet edecekler*”⁴⁵⁷ âyetinde haber verildiği üzere Allah, kıyamet günü onlar arasındaki bu anlaşmazlığı tatlıya bağlayacaktır.

Hiz. Ali ile Muaviye b. Ebî Süfyan (ö. 60/680) arasındaki savaşın sebebine gelince; haksız yere şehid edilen Hiz. Osman’ın intikamının alınmak istenmesi sebebiyle vuku bulmuştur. Çünkü Hiz. Osman’ı katledenler Hiz. Ali’nin askerleri arasında bulunmaktaydı. Nitekim Geylânî’ye göre her iki taraf da kendince haklıdır. Zira bu olayda her iki tarafta içtihatda bulunmuş ve sahih te’villere dayanmışlardır. Dolayısıyla bu hususta en güzel yaklaşım; aşhâb hakkında konuşmanın doğru olmayacağına hükmedip, onların hükmünü, Allah’a havale etmektir. Bize düşen kendi ayıplarımızla uğraşmamız, kalbimizi ve dışımızı helâke götürecekle şeylerden temizlemektir.⁴⁵⁸

Yukarıdaki bilgiler ışığında Cemel ve Sıffın olaylarında Geylânî’nin Hiz. Ali’yi haklı bulmasıyla beraber her iki tarafı da eleştirmekten ictinab eden tavrının Ehl-i Sünnet tavrı ile örtüştüğünü söyleyebiliriz. Selef’in bir kısmıyla Eş’arî ve Mâtürîdi kelâmcıların ekserisi, Hiz. Ali’yi haklı bulmuş karşı tarafı ise haksız kabul etmiş olmalarına rağmen onların tekfir edilmelerini ya da fâsık olarak nitelendirilmelerini asla kabul etmemiştir. Fitne olaylarında her iki zümreyi de haklı bulan bir yaklaşımın da var olduğu görölmektedir; ancak, bu tavrın makul izahını yapmak oldukça zordur. Zira “sahâbeden birisine kesin bir hata nispet etmek caiz değildir. Çünkü hepsi yaptıklarında ictihad etmişler ve Allah’ın rızasını aramışlardır.”⁴⁵⁹ şeklindeki görüş aşhâb ve tabiînin de tıpkı peygamberler gibi masum oldukları düşüncesini akla getirir ki böyle bir anlayış İslâm’ın inanç esaslarıyla bağdaşmamaktadır. Esasen, İslâm tarihinde meydana gelmiş bu ve benzeri hadiseleri sebep ve sonuçları itibariyle değerlendirmek en doğrusudur.⁴⁶⁰

Geylânî, son olarak, Muaviye b. Ebî Süfyan’ın hilâfeti hakkında görüş bildirir. Ona göre, Hiz. Ali’nin vefatından sonra yerine geçen Hiz. Hasan’ın (ö. 49/669), halifelik hakkından vazgeçip hilâfeti Muaviye’ye devretmesiyle vuku’ bulmuştur. Dolayısıyla bu

⁴⁵⁷ Hicr: 14/47.

⁴⁵⁸ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlîbîn*, 216-217.

⁴⁵⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri bi şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Muhammed Fuad Abdalbaki-Muhyiddîn el-Hatib (Thk.), b.y.y., Beyrut 1379, XIII, 34; Kurtubi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, b.y.y, Riyad 1423, XVI, 321.

⁴⁶⁰ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, II, 283-284.

meyanda Muaviye'nin halifeliği sahih olup, meşrudur. Hz. Hasan, halifelik hakkından halkın menfaati için feragat etmiştir. Buradaki menfaat ise Müslümanların kanlarının dökülmesini engellemektir. Hz. Hasan'ın Muaviye'ye biatıyla birlikte onun halifeliği kesinleşmiş ve bu yıla da bütün Müslümanlar arasında çekişme ve ihtilafı ortadan kaldırdığı, herkes Muaviye'ye ittiba ettiği için “birlik yılı” denilmiştir.⁴⁶¹

Geylânî Muaviye'nin hilâfedinin meşruiyetini sağlamak adına onun halifeliğine işaret eden birtakım haberlerin geldiğini de zikretmektedir. Bu bağlamda, “İslâm'ın değirmeni otuz beş veya otuz altı ya da otuz yedi yıl dönecektir.”⁴⁶² şeklindeki rivayeti bunlardan biri olarak kabul etmektedir. Bu veriler esas alındığında Geylani, ilk dört halifeni notuz yıl süren hilafet süresinden artan zaman dilimini, Muaviye'nin hilafet dönemine işaret ettiğini belirtmektedir.⁴⁶³

⁴⁶¹ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 217.

⁴⁶² Ebû Dâvûd, Fiten: 1.

⁴⁶³ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 217.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İTİKADÎ FİRKALAR

Çalışmanın bu bölümünde Geylani'nin, *Gunyetü't Tâlibîn* adlı eserinde adı geçen mezheplerin ele alınış biçimleri üzerinde durulacaktır. Geylani'nin mezkûr eserinde mezheplerin oluşumu hakkında teknik bilgi vermediği bunun yerine ana gövdeden ayrılmış olan grupların temel farklılıklarını ortaya koymak suretiyle görüşlerini ele aldığı görülmektedir. Geylânî konuya giriş yapmadan önce İslâm ümmetinin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı hakkında varid olmuş birtakım rivayetleri nakletmektedir. Bu bağlamda naklettiği rivayetlerden birisi şudur:

Abdullah b. Ömer'den (ö.73/693) naklettiği rivayete göre Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur:

“İsrailoğulları yetmiş bir fırkaya bölünmüş olup biri dışında hepsi cehennemdedir. Benim ümmetim ise yetmiş üç fırkaya bölünecek ve onların da biri dışında tümü cehennemde olacaktır.”

“Peki, o fırka hangisidir?” diye sordular. “Benim ve ashâbımın izinden gidenlerdir” buyurdu.⁴⁶⁴

Geylânî'ye göre Hz. Peygamber'in zikrettiği bu iftirak, asr-ısaadet ve dört halife döneminde mevcut olmamış; bilakis sahabe, tâbiîn, fukahâ-i seb'anın, Medine fukasının, ulemâ ve fukahânın dar-ı bekaya irtihali ile yüzyıllar sonra meydana gelmiştir. Bunun sonucunda ilim, küçük bir grup hâriç insanlardan kabz olmuştur. İşte bu küçük grup da fırka-i nâciyedir ki Allah, onlar vasıtasıyla dinini muhafaza etmiştir.⁴⁶⁵

Geylânî, bu ve benzeri birtakım rivayetlerden hareketle Hz. Peygamber'in sünnetine temessük etmeyi ve bid'atlerden kaçınmak gerektiğini sıklıkla vurgulamıştır.

Bu yüzden “sünnet” ve “bid'at” kelimeleri firak edebiyatının en önemli kelimeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada mevcut kavramlar bir turnusol kâğıdı işlevi

⁴⁶⁴ Tirmizî, İman: 18; Ebû Dâvûd, Sünnet:1. Bu konuda gelen rivayetler ve bu husustaki yaklaşımlar hakkında geniş bilgi için bkz: Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2010, 15-27, 46-56.

⁴⁶⁵ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 234.

görmekte, kurtuluşa eren fırkanın “sünnet’e sarılanlar, “sapkınların” ise ”yenilikçiler” olduğunu göstermektedir.⁴⁶⁶

Abdülkâdir Geylânî, ilgili hadiste geçen yetmiş üç fırkanın temelde on tane olduğunu belirtmiş ve şöyle sıralamıştır:

1. Ehl-i Sünnet
2. Hâricîler
3. Şîa
4. Mu'tezile
5. Mürcie
6. Müşebbihe
7. Cehmîye
8. Dırâriyye
9. Neccâriyye
10. Kilâbiyye⁴⁶⁷

Geylânî, 73 fırka hadisinden hareketle bu fırkaları kendi aralarında şu şekilde tasnif etmektedir: Ehl-i Sünnet, tek bir koldur. Hâricîler on beş koldur. Mu'tezile, altı koldur. Mürcie on iki koldur. Şîa, otuz iki koldur. Cehmîye, Neccâriye, Dırâriye, Kilâbiye fırkalarının her biri bir koldur. Müşebbihe ise üç koldur. Bunların hepsinin toplamı ise Hz. Peygamber'in haber verdiği üzere yetmiş üç fırkadır.⁴⁶⁸

Geylânî rivayette geçen 73 sayısının hakikate tekabül ettiğini düşünen; Malatî (ö. 377/987), Bağdâdî (ö. 429/1037), el-İcî (ö. 756/1355), İsferâyinî (ö. 471/1078), Şehristânî (ö. 548/1153) ⁴⁶⁹ Münâvî (ö. 1031/1622), gibi bazı makâlât yazarlarıyla benzer yaklaşıma sahiptir. Bu bağlamda klasik eserlere baktığımızda bazı makâlât yazarlarının fırkaların sayısını 73'e tamamlamak için farklı tasnif sistemleri geliştirdiklerini görmekteyiz. Berbehârî (ö. 329/941), Âcurrî (ö. 360/970), İbn Batta (ö. 387/997) ve Seksekî (ö. 683/1284) gibi müellifler, fırka-i nâciyenin dışındaki ana

⁴⁶⁶ İşcan, *Selefilik-İslâmi Köktencilik'in Tarihi Temelleri*, 12.

⁴⁶⁷ Arapça metninde hem “Kilâbiyye” hem de “Küllâbiyye” şeklinde okunmaya müsait olan bu kavram, İslâm Mezhepleri Tarihi'nde Sünnî kelâm hareketinin doğuşuna zemin hazırlayan Abdullah b. Saîd b. Küllâb el-Basrî'ye (ö. 240/854 [?]) nisbet edilen fırkanın adıdır. Dolayısıyla fırkanın adı “Küllâbiyye” olmalıdır.

⁴⁶⁸ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 235-236.

⁴⁶⁹ Emrullah Fatîş, “İtikadi Fırka Tasnifi Üzerine”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (14), 2012, 28.

fırkaları 4x18 formülüyle; Ebu Mutî‘ en-Neseî (ö. 318/930) ve İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1200) gibi müellifler ile daha ziyade Hanefî kimliği ile ön plana çıkmış Keşşî (ö. V/XI. yy), Irakî (ö. VI/XII. yy), İbn Kemâl Paşazâde (ö. 940/1534), Birgivî (ö. 981/1573) gibi bazı yazarlar da fırka-i nâciye dışındaki ana fırkaları 6x12 formülüyle 72 sayısına ulaştırmışlardır.⁴⁷⁰ Bununla birlikte bu tür kalıpları kullanmadan 73 sayısına farklı şekilde ulaşan yazarlar da vardır. Bu tasnif biçimini kullanan yazarlar önce ana mezhepleri tesbit etmiş ardından bunları da kendi aralarında şubelere ayırarak mezheplerin sayısını 73’e ulaştırmışlardır. 73 sayısına ulaşmak isteyen bu yazarlar, ne ana fırkaların ne de tâlî fırkaların sayısında uzlaşma sağlayabilmiştir. 73 sayısı rivayeti ekseninde Ehl-i Sünnet ile birlikte ana İslâmî fırkaları on grupta ele alan yazarlar arasında, Bağdâdî ve İsferyânî gibi âlimleri örnek göstermemiz mümkündür.⁴⁷¹

Geylânî’nin kullanmış olduğu onlu tasnif yöntemi, bu yöntemi kullanan âlimlerin yanı sıra mezheplerin tasnifinde 73 fırka hadisine yer vermemekle beraber mezhepleri on fırkaya ayıran Eş‘arî’yle (ö. 324/935-36) büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Geylânî’nin hem ana fırkaların hem de kollarının tasnif ve isimlendirilmesinde kullanmış olduğu bu format Eş‘arî’nin makâlât geleneğinin gölgesinde gelişerek meydana gelmiş gibi durmaktadır. Yalnız burada mezhepleri, eleştirmeden, ötekileştirmeden taraf tutmadan olduğu gibi anlatan Eş‘arî’yle Geylânî’nin tutumunun bir olmadığını belirtmek gerekir. Bizim buradaki amacımız, ikilinin kullanmış olduğu tasnif metotlarını tespit etmek suretiyle aralarındaki ilişkinin genel tasvirini yapmaya çalışmak olacaktır. Dolayısıyla bu bölümde yalnızca Geylânî ile Eş‘arî’nin mezhep tasnifinde var olan birtakım benzerlik ve farklılıklar ele alınarak ilerlenecektir. Konuya giriş yapmadan önce karşılaştırma imkânı vermesi açısından Eş‘arî’nin *Makâlât* eserinin muhteva ve tasnif özelliğinden kısaca bahsetmemiz gerekmektedir.

Eş‘arî, eserini iki bölüm olarak tasnif etmiş; ilk bölümde, İslâm toplumu içerisinde ortaya çıkan ilk ihtilaflar kısaca verildikten sonra itikadî fırkalar ele alınmış; ikinci bölüm ise felsefî ihtilâflar, tabiiyyat ve ilahiyat meselelerine ayrılmıştır. Eş‘arî, eserinde diğer makâlât türü eserlerde pek görülmeyen, hem fırka hem de konu merkezli tasnifin bir arada uygulanması şeklinde bir metot takip etmiş; Hâricî, Şîa gibi fırkaları

⁴⁷⁰ Kadir Gömbeyaz, “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(2), 2005, 155.

⁴⁷¹ Osman Oral, “73 Fırka Hadisinin Kelâm İlmi Açısından Değerlendirilmesi”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 12 (2), 2014, 298.

hem fırka hem konu merkezli ele alırken, öteki mezhepleri çoğunlukla fırka merkezli bir tasnif yöntemiyle ele almıştır. Bu durum bazen karışıklara yol açarak eserin sistematik bir yapıdan uzak olmasına neden olsa da eserin kıymetinden bir şey eksilmemektedir. Nitekim Eş'arî'nin benimsemiş olduğu ilmî metodu ve taassuptan uzak tarafsız üslubu, verdiği bilgiler bakımından güvenilirliği onu sahanın vazgeçilmez bir başvuru kaynağı haline getirmiştir. Bazı mâkâlât yazarları için fırkaların sayısının belirlenmesindeki en önemli unsur, 73 fırka hadisi olmasına rağmen; Eş'arî, *Makâlât*'ta 73 fırka hadisini esas almamıştır. Zira kendisi hem bu hadisten hiç bahsetmemiş hem de fırkalarının sayısı 73'ü fazlasıyla aşmıştır. Eş'arî, ana fırkaların sayısını 'on' olarak belirledikten sonra bu fırkaları Şia, Havâric, Mürcie, Mu'tezile, Cehmiyye, Dırâriyye, Hüseyniyye, Bekriyye, Ashâb-ı Hadis ve Küllâbiyye olarak sıralamıştır.⁴⁷²

3.1. EHL-İ SÜNNET

Geylânî'ye göre kurtuluşa eren tek fırka (fırka-i nâciye), Ehl-i Sünnet'tir. O bu doğrultuda genel olarak Müslümanları "ehl-i eser" ve "ehl-i bid'at" şeklinde ikiye ayırmış; "ehl-i eser" kavramıyla da Ehl-i Sünnet topluluğunu kastetmiştir.⁴⁷³ Geylânî'nin özellikle kendisinin de temsil etmiş olduğu "Ehl-i Sünnet" olarak tesmiye ettiği ekolle "Ehlü'l-Hadis", Ehlü's-Sünne" ya da Ashâbu'l-Hadîs olarak da bilinen Selefiyye'yi kast ettiği görülmektedir.

Ehl-i Sünnet'in muhalifleri tarafından şağılama ve hakaret amaçlı farklı adlarla isimlendirildiğinden bahseden Geylânî'ye göre Mu'tezile, varlık alanına giren her şeyin Allah'ın meşîeti, iradesi ve yaratmasıyla olduğunu savunduğu için Ehl-i Sünnet'e "Mücebbire" demiştir. Mürcie, Ehl-i Sünnet'i, imanda istisnayı mümkün gördüğü için yani bir mü'minin, "inşallah ben mü'minim" demesini câiz görmesinden dolayı "Şekkâkiyye" (Kuşkucular) diye nitelemiştir. Râfizîler ise Ehl-i Sünnet'i "imam akd yani biat ile belirlenir, seçilir, tayin edilir" şeklindeki düşüncesinden hareketle onları

⁴⁷² Eş'arî'nin *Makâlât* eserinin tasnif yöntemi ve muhtevasına dair yapılan bazı çalışmalar için bkz: Kadir Gömbeyaz, *Makâlât Geleneğinde İmâm Eş'arî*, (Yüksek lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005; Mustafa Akman, "İtikadi Mezhepler Tarihinin Kaynakları: İçerik ve Özellikleri", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 2019, 178-180; Abdullah Yekta, "İslam'da İtikadi Mezheplerin Tasnif Usulleri ve İbn Hazm", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(1), 2019, 168-170.

⁴⁷³ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 223

“Nâsıba”⁴⁷⁴ (Tayin ediciler) diye tavsif etmiştir. Cehmiyye ve Neccâriyye ise Ehl-i Sünnet’e Allah’a ilim, kudret ve hayat gibi sıfatları nispet ettikleri için “Müşebbihe” demişlerdir. Bâtıniler ise Ehl-i Sünnet’e genel olarak rivayete dayalı bilgiye önem verdikleri için “Haşviye” demişlerdir. Hâlbuki Geylânî’ye göre onların sadece bir ismi vardır ki o da “Ashâbu’l-Hadîs ve Ehl-i Sünnet”tir.⁴⁷⁵

Geylânî’ye göre Ehl-i Sünnetin dışında kalan gruplar zorunlu olarak Ehl-i Bid‘ati oluşturmaktadır. Geylânî’nin bid‘at kavramıyla Mu‘tezile, Mürcie, Şîa, Hâricî ve diğer ekolleri kastettiği anlaşılmaktadır. O, Ehl-i Sünnet haricindeki fırkaları itikadî bakımdan ana gövdeden ayrılan oluşumlar olarak ele almıştır.

Geylânî’nin kendi yaşadığı dönemi dikkate alarak ortaya koyduğu Ehl-i Sünnet tanımlaması sonraki süreçte şekillenen Ehl-i Sünnet kavramıyla tam olarak örtüşmemektedir. Zira günümüz mezhepler tarihi anlayışı içerisinde Ehl-i Sünnet terimi Selefiyye’nin yanı sıra Mâtürîdiyye ve Eş‘arîyye’yi de kapsamaktadır. Hâlbuki Geylânî, “Ehl-i Sünnet” tabiriyle sadece sahabe ve tâbiîn neslinin seçkinlerinin yolundan gidenler ile günümüze kadar nesil nesil onlara tâbi olanları kastetmiş, bir bakıma bu kavramı “Ehl-i Eser’e” tahsis etmiştir.

Geylânî eserlerinde İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlerden hiç bahsetmemiş, ancak İmam Eş‘arî ve Eş‘arîlerden birkaç yerde söz etmiştir. O, Ebû’l Hasan el-Eş‘arî’yi ve mensuplarını “Ehl-i Sünnet” olarak değerlendirmemektedir. Zira itikadî anlamda ele aldığı bazı meselelerde İmam Eş‘arî ve taraftarlarının hata ettiklerini belirterek kendilerini Ehl-i Sünnet’ten ayrı bir grup olarak ele almaktadır.

Kanaatimizce Geylânî, İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdî ekolünden kasıtlı olarak bahsetmemiş değildir. Onun bu tavrının sebebini, dönemin hâkim olan ilmî ve dini-politik anlayışı içerisinde aramak gerekir. Zira İmam Mâtürîdî’nin ve onun kelamcı yaklaşımının bazı çevreler tarafından ihmal edilmesinin sebepleri arasında çoğu kez, eserlerinin dilinin zorluğu ve fazlasıyla kelamî oluşu, hilafet merkezi Bağdat’tan uzak bir yerde bulunması, Eş‘arîler gibi siyasi erk tarafından desteklenmemiş olması, Eş‘arîliğin Nizamiye Medreseleri yoluyla İslâm dünyasına sirküle edilmesine benzer bir

⁴⁷⁴ Nâsıba kavramının kullanımı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hanifi Şahin, *Şiîlerin Gözüyle Sünniler: İlk Dönem Şiî Kaynaklarda Sünnî Algısı*, 227-234; Etan Kohlberg, “İmâmiyye Fıkında İmâmî Olmayan Müslümanlar”, (Çev. Hanifi Şahin), *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 2014, 199-207.

⁴⁷⁵ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlibîn*, 236.

süreçten yoksun olması gibi birtakım hususlar gösterilmektedir. Matürîdî'nin eserlerinde *Ehlü's-Sünne ve'l-Cemâ'a* gibi bazı kavramları hiç kullanmamış olması, Sufilere ve yaklaşım tarzlarına mesafeli durmuş olmasının da bu konuda etkili olduğu söylenebilir.⁴⁷⁶ Dolayısıyla Geylânî'nin bu yaklaşımı sebebiyle İmam Eş'arî ve taraftarlarıyla birlikte İmam Matürîdî ve Matürîdîleri de Ehl-i Sünnet'e dâhil etmediğini söylememiz mümkündür.

Eş'arî, *Makâlât'ında* Ehl-i Sünnet fırkasını Ashâb-ı Hadîs olarak sonlara doğru ele almakta; eserin çeşitli yerlerinde bu fırkayı 'Ehlu'l-İstikâme', 'Ehlu's-Sünne ve'l-İstikâme', Ehlu'l-Cemâa, Ehlu's-Sünnet ve'l Cemaat' gibi farklı isimlerle zikretmektedir.⁴⁷⁷ Geylânî'nin 73 fırka rivayeti ekseninde kurtuluşa eren fırka olarak Ehl-i Sünnet'i göstermesine karşılık Eş'arî'de böyle bir yaklaşım görülmemektedir. Bunun sebeplerinden biri olarak kendisinin 73 fırka rivayetini esas almaması gösterilebilir. Eş'arî, Ehl-i Sünnet mezhebinin temel görüşlerini verdikten sonra kendisinin de bu görüşte olduğunu belirtir ve bunun haricinde lehte veya aleyhte görüş beyan etmez. Eş'arî'nin ilgili esere düştüğü bu kayıt, mezkûr eseri Mu'tezilî döneminde mi yoksa Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra mı kaleme aldığı düşüncesine yönelik onun Mu'tezile'den dönüş yaptıktan sonra bu eseri yazdığı yolundaki kanaati destekler niteliktedir.

3.2. HÂRİCÎLER

Geylânî klasik Makâlât eserlerindeki genel tavrın aksine Hâricîliğin zümreleşme faaliyetlerinin başlangıcı olarak gösterilen tarihsel süreçlerden bahsetmek yerine önce fırkanın muhtelif isim ve lakaplarını vermiş; ardından fırkanın görüşlerini genel hatlarıyla belirtmiştir. Dolayısıyla fırka hakkındaki bu kısır açıklamalar, Hâricîler üzerinde kapsamlı fikir edinmek isteyenler için yeterli değildir. O, bu tavrını öteki mezhepleri açıklarken de sürdürmektedir. Geylani mutasavvıf kimliğiyle şöhret bulmuş bir sûfî olduğu ve dahası mezhepler tarihçisi olmadığından bu yaklaşımı kanaatimizce hoş görülmelidir. Bu açıklamalardan sonra Geylânî'nin Hâricîler hakkındaki açıklamalarına geçebiliriz.

⁴⁷⁶ Sönmez Kutlu, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini: İmâm Mâtürîdî", *Dinî Araştırmalar*, V (15), 2003, 24-25.

⁴⁷⁷ Eş'arî, *İlk Dönem İslâm Mezhepleri-Makâlâtü'l İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Mûsallîn*, 237-241.

Geylânî'ye göre bu fırkaHz. Ali (ö. 40/661) 'ye karşı çıktıkları için "Hâricîler" adını almıştır. Amr b. As (ö. 43/664) ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (ö. 42/662-63) hakemliğini reddettikleri ve hükmün sadece Allah'a mahsus olduğunu iddia ettikleri için onlara "Muhakkime" adı verilmiştir. Harûriye denilen mevkiye yerleştikleri için "Harûriyye" diye de anılmışlardır. Nefislerini Allah yolunda sattıkları için onlara "Şurat" ismi de verilmiştir. Bununla beraberHz. Peygamber'in "*Onlar, okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkacaklar ve bir daha geri dönmeyecekler.*"⁴⁷⁸ şeklindeki hadisine binaen "Mârîka" diye isimlendirilmişlerdir.⁴⁷⁹

Geylânî, Hâricîlerin kendilerine özgü öne çıkan birtakım görüşlerini de zikretmiştir. Bu bağlamda onlar, dinden ve İslâm'dan çıkmış, cemaatten ayrılmış, doğru yoldan sapmış, yöneticiye karşı gelmiş, devlet yöneticilerine kılıç çekmiş, onların mallarını ve canlarını helal saymış ve kendilerine muhalefet edenleri tekfir etmiş kimselerdir. Hz. Peygamber'in ashâbına ve yakınlarına muhalefeti câiz görmüş, onlara "kâfir olmak" ve "büyük günah işlemek" gibi iftiralar atmışlardır. Onlar kabir azâbına, havz-ı kevsere ve şefaate iman etmezler. Cehenneme giren kişinin, bir daha asla çıkmayacağını iddia ederler. Sadece bir defa yalan söyleyen veya küçük olsun büyük olsun kişinin işlediği günah sebebiyle kâfir olduğunu ve ebedî olarak cehennemde kalacağı fikrini savunurlar.

Geylânî, Hâricîlerin görüşlerine fâsıla vermeksizin onların, kendi imamlarından başka birisinin arkasında namaz kılmayı câiz görmediğini zikretmiştir. Ayrıca onların, namazı vaktini tehir etmeyi, ramazan hilali görülmeden oruç tutulabileceğini, şevval hilali görülmeden bayrama girilebileceğini, velisiz nikâhı sahih buldukları gibi mut'a nikâhını da câiz gördüklerini ve bir dirhem iki dirhemle peşin değişimini yani ribayı helal gördüklerini beyan etmiştir. Ayrıca onların, mestler üzerine mesh ederek namaz kılmayıcâiz görmediklerini, devlet ricaline itaat etmenin gerekliliğini ve hilâfetin Kureys'e ait olduğunu kabul etmediklerini de zikretmektedir.⁴⁸⁰

Geylânî, Hâricîlerin yaygın olarak bulundukları yerlerin, el-Cezire, Amman, Musul, Hadramut ve Mağrib dolayları olduğunu beyan etmiştir. Bununla beraber Hâricîlerin görüşlerini derleyerek, bu konuda eser te'lif eden Hâricî müelliflerin adını da

⁴⁷⁸ Buharî, Fedâilü'l Kur'ân: 36.

⁴⁷⁹ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 236-237.

⁴⁸⁰ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 237.

zikretmektedir. Bunlar: Abdullah b. Zeyd, Muhammed b. Harb, Yahya b. Kâmil ve Said b. Hârûn'dur.⁴⁸¹

Geylânî Hâricîlerin 15 fırkaya ayrıldıklarını nakletmiş ve şöyle sıralamıştır:

1. Necedât

Bu fırka Yemâme ve Temîm kabilelerinden olan Necde b. Âmir el-Hanefî'ye (ö. 72/691 [?]) nispetle Necedât ismini almış olup önderleri Abdullah b. Nâsır'dır. Bunlara göre;

- Hayatında bir kez yalan söyleyen veya küçük bir günah işleyip bu günahında ısrar eden kişi müşrik olur. Bunun aksine ısrar etmeksizin zina eden, hırsızlık eden ve şarap içen kişi ise Müslüman'dır.
- İnsanların her hangi bir imama ihtiyacı yoktur. İnsanlara gerekli olan yegâne şey, Allah'ın kitabını bilmektir.
- Hâricîlerin Necedât kolu dışındaki bütün kolları, Hz. Ali (ö. 40/661) 'nin tahkimi kabul etmesi sebebiyle küfre girdiği ve büyük günah işleyen kişinin kâfir olacağı konusunda ittifak halindedir.⁴⁸²

2. Ezârika

Bu fırkanın önderi Nâfi' b. Ezrâk'tır (ö. 65/685). Bunlara göre;

- Büyük günah işlemek kâfir olmayı gerektirir.
- Müslümanların yaşadığı bu ülke dâr-ı küfürdür.
- Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63) ve Amr b. Âs (ö. 43/664), Hz. Ali (ö. 40/661) ile Muaviye arasındaki anlaşmazlığı gidermek sebebiyle hakem tayin edildikleri için küfre girmişlerdir.
- Müşriklerin çocuklarını öldürmekte herhangi bir beis görmezler.
- Zina suçu işleyenlerin taşlanarak öldürülmesini yani recm cezasını kabul etmezler.
- Namuslu bir kadına yapılan zina iftirasına kazf haddi (iftira cezası) uygulanır; ama namuslu bir erkeğe yönelik zina iftirasına kazf haddi uygulanmaz.⁴⁸³

⁴⁸¹ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 237.

⁴⁸² Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 238.

⁴⁸³ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 238.

3. Fûdeykiyye:⁴⁸⁴

Hâricî fırkalarından biri de Fûdeykiye fırkası olup İbn-i Fûdeyk'e nisbet edilmiştir.

4. Atâviyye

Hâricî fırkalarından biri de Atâviye olup Atıyye b. El-Esved'e nisbet edilmiştir.

5. Acârîde

Hâricîlerin bir diğer kolu da Acârîde olup önderleri Abdülkerim b. Acred'dir. Görüşleri bakımından Necedât fırkasına yakın olan bu fırka daha sonra pek çok kola ayrılmıştır.

6. Meymûniyye

Acârîde kolundan ayrılmış olan bu fırka Meymûn el-Acradî'ye nisbetle bu adı almıştır. Bunlara göre;

- Kişi yeğeniyle ve torunuyla evlenebilir.
- Yûsuf Sûresi Kur'ân'dan değildir.

7. Hâzimiyye

Hâricîlerin bir diğer kolu da Hâzimiye fırkasıdır. Dostluk ve düşmanlığın Allah'ın zâtına ait sıfatlardan olduğunu söyleyen tek fırkadır. Hâzimiye kolundan da şu iki kol [Malûmiye ve Mechûliye] türemiştir.⁴⁸⁵

8. Malûmiyye⁴⁸⁶

Bunlara göre:

- Allah'ı bütün isimleriyle bilmeyen kişi cahildir.
- İnsan fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını ve istitâatın eylem esnasında Allah tarafından verildiğini kabul etmezler.⁴⁸⁷

⁴⁸⁴ Fûdeykiye ve Ataviye kolları Necedât fırkasından ayrılmıştır. (Ç. N.)

⁴⁸⁵ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 239.

⁴⁸⁶ Müellif, Hazimiye ve Malûmiye kollarını tek bir kol sayarak toplamı 16 olan Hâricî fırkalarını, 15 olarak hesaplamıştır.

⁴⁸⁷ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 239.

9. Mechûliyye

Bu fırka Allah'ın isimlerinden bir kısmını bilen kişinin cahil değil âlim olduğunu savunmuştur.

10. Saltiyye

Hâricî fırkalarından bir diğeri de Osman b. Salt'a nisbetle bu adı alan Saltiye koludur. Bunlara göre;

- Bir kimse, küçük çocuğu varken, bizim isteğimizi kabul ederek Müslüman olduğunda, çocuğu ergenlik çağına girinceye kadar beklemeli sonra onu Müslüman olmaya davet etmeli, kabul etmediği takdirde onu öldürmelidir. Aksi halde kişinin Müslümanlığı kabul edilmez.

11. Ahnesiyye

Hâricîlerin bir diğer kolu ise Ahnesiye fırkası olup "Ahnes" adında birine nispet ederek bu adı almıştır. Bunlara göre;

- Efendi, kölesi fakirse ona bizzat kendisi de zekât verebileceği gibi kendisi muhtaç ve fakir olduğunda kölesine verilen zekâtı faydalanabilir demektirler.⁴⁸⁸

12. Sufriyye

Hâricîlerin bir diğer kolu ise Sufriyye koludur. Hafsiye kolu ise bu fırkanın bir uzantısıdır.

- Bir kişi, Allah'a iman ettiği halde peygamberi, cennet ve cehennemi inkâr etse ya da adam öldürmek ve zinayı helal saymak gibi büyük günahları işlese de o kişi müşrik değildir. Müşrik, sadece Allah'ı bilmeyen ve inkâr edendir.
- Yine bunlara göre *"Allah bizi doğru yola erdirmişken şimdi kalkıp bu yolu terk mi edelim? Bir yandan arkadaşları 'Bize gel' diyerek kendisini doğru yola çağıran, diğer yandan da şeytanlara ayartılan, bu yüzden ne yapacağını şaşırmuş sersem kimse gibi mi olalım?"*⁴⁸⁹ âyetinde sözü edilen "sersem kimse"

⁴⁸⁸ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 240.

⁴⁸⁹ En'âm: 6/71.

Hiz. Ali (ö. 40/661) ve taraftarlarıdır. “Bize gel” diye çağırınlar ise Nehrevân halkıdır.⁴⁹⁰

13. İbâziyye

Bu fırkaya göre;

- Allah’ın insanlara farz kıldığı her şey imandır.
- Büyük günah işlemek, küfürdür; ama bu küfür, şirk anlamında olmayıp nankörlük anlamında bir küfrân-ı nimettir.

14. Beyhesiyye

Bu fırka Ebû Beyhes’e (ö. 94/713) nisbetle bu ismi almıştır.

- Bir kişi, Allah’ın ona helal ve haram kıldığı hususları ayrıntılarıyla bilmediği sürece Müslüman olmaz.

Beyhesiyye’den kimilerine göre;

- Günahı işleyen kişi, hâkim tarafından had cezası verilip, cezalandırılmadığı müddetçe kâfir olmaz. Had cezası uygulanan kişi ise kâfir olur.

15. Şimrâhiyye

Bu fırka Abdullah b. Şimrâh’a nispetle bu ismi almıştır. O, anne ve babanın öldürülmesinin helal olduğunu savunmuştur. Bunu söylediği vakit kendi hükümlerinin geçmediği bir belde bulunuyordu. Böyle söylediği için Hâricîler, ondan uzaklaşmışlardır⁴⁹¹

16. Bid’iyye

Bu fırkanın görüşleri Ezârikâların görüşleriyle benzeşmektedir.

- “Sabah, akşam, bir de gecenin gündüze yakın olan ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü namaz gibi güzel ibadetler günahları siler. İşte bu, nasihatten anlayanlar için pek mühim bir öğüttür.”⁴⁹² âyetinden hareketle namazın sadece sabah ve akşam kılınan ikişer rekâtтан ibaret olduğunu iddia etmişlerdir.

⁴⁹⁰ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlibîn*, 240.

⁴⁹¹ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlibîn*, 241.

⁴⁹² Hûd: 11/114.

- “*Ey Rabbim! Şu memlekette kâfirlerden bir tekini bile sağ bırakma*”⁴⁹³ âyetini delil getirerek, düşman kadınlarının esir edilebileceği ve çocuklarının suikast yoluyla öldürülebileceği konusunda Ezârikâlarla görüş birliği etmişlerdir.⁴⁹⁴

Eş‘arî’nin Hâricîlerle ilgili tasnifine gelince; Eş‘arî, önce Hâricî hareketin gelişimiyle ilgili tarihî malûmât vermiş; ardından karışık bir fırka tasnifi yaparak, Hâricî fırkaların itikâdî ayrılıkları üzerinde durmuştur.⁴⁹⁵ *Makâlât*’ta Hâricîler’in 19 fırkaya ayrılığını söylene de⁴⁹⁶ esasında Hâricî fırkaların sayısını eserde tespit etmek zordur.⁴⁹⁷ Eş‘arî, Hâricîlik fırkasını verirken hem fırka hem de konu merkezli tasnifin bir arada uygulanması şeklinde bir metot takip etmiştir. Bu gibi özelliklerden dolayı Geylânî’nin Hâricîler fırkasına yönelik tasnifi ile Eş‘arî’nin tasnif metodu arasında bir benzerlik olduğunu söylemek zordur.

3.3. ŞİA

Literatürde Şîa’da farklılaşma süreci yaşanmadan önce Şîileri tanımlamak üzere çok sayıda isimlendirme yapıldığı görülmektedir.⁴⁹⁸ Geylânî de ilk önce Şîa’nın muhtelif isimleri hakkında bilgi vermiştir. Bu manada Şîî düşünce mensuplarına “Şîa”, “Râfıza”, Gâliye”, “Tayyâra” gibi isimlerin verildiğini zikreden Geylânî, bu isimlendirilmelerin sebebini şöyle izah etmektedir:

Hz. Ali (ö. 40/661) ’den taraf oldukları ve onu diğer sahabeye üstün tutmaları sebebiyle bu fırkaya “Şîâ” denilmiştir.

Sahabenin genelini ve Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer (ö. 23/644) ’in halifeliğini kabul etmedikleri için “Râfıza” ismi verilmiştir. Bu isimlendirmenin bir başka çıkış sebebi olarak şöyle diyenler de bulunmaktadır: Zeyd b. Ali (ö. 122/740), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in imâmetini/halifeliğini kabul ettiği için buna muhalif olanlar Zeyd b. Ali’yi terk etmişlerdir. Bunun üzerine Zeyd b. Ali “rafadûnî” yani “onlar beni terk etti.”

⁴⁹³ Nüh: 71/26.

⁴⁹⁴ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlîbîn*, 241-242.

⁴⁹⁵ Eş‘arî, *İlk Dönem İslâm Mezhepleri-Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve İhtilafu’l-Müsâllîn*, 102-136.

⁴⁹⁶ Hasan Onat, “Makâlâtü’l-İslâmiyyîn”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 406.

⁴⁹⁷ Konuyla ilgili yapılmış bazı yüksek lisans çalışmalarında bu sayının tali’ kollarla beraber 35 ya da 40 civarı olduğu şeklinde farklı sayılar verilmektedir. Bkz. Kadir Gömbeyaz, *Makâlât Geleneginde İmâm Eş‘arî*, 124; Alpaslan Köse, *Eş‘arî’nin Makâlât’ında Şîî Grupların Sınıflandırılması ve Önemli Görüşleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, 43.

⁴⁹⁸ Şahin, *Şîilerin Gözüyle Sünnîler*, 30.

demıştır. Onun bu sözünden hareketle bu fırkaya “Râfıza” denilmiştir. İsimlendirme ile ilgili diğer bir görüş de şudur ki; “Şîî”, Hz. Osman’ı (ö. 35/656) Hz. Ali (ö. 40/661) ’ye üstün tutmayandır. Çünkü “Râfızî”, Hz. Ali ’yi Hz. Osman’a üstün tutan kişiye denir.⁴⁹⁹

Onlara “Kat’iyye” denilmesinin sebebi ise onların Mûsâ b. Cafer’in (ö. 183/799) ölümüne kat’iyyen (kesin olarak) inanmış olmalarıdır.

Onlara “Gâliye” denilmesinin sebebi ise onlar Hz. Ali’yi yüceltmek konusunda ifrata kaçmışlar ve onun hakkında rablık, peygamberlik gibi yakışsız isnatlarda bulunmuşlardır.

Geylânî’ye göre Şîa’nın öne çıkan birtakım müellifleri; Hişam b. Hakem (ö.179/795), Ali b. Mansur, Ebû’l-Ahvas, Fazl b. Şâzân, Hüseyin b. Said, İbnü’r Râvendî (ö. 301/913-14 [?]), Ebû İsa Verrâk (ö. 247/861) ve el-Menîcî’dir.

Şîîlerin yaygın olarak bulunduğu şehirlerin Kum, Kâşân, Bilâd-ı İdris (Tanca) ve Kûfe olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰⁰

Geylânî’ye göre Şîa’nın üç ana kolu olup bunlar; Gâliye, Zeydiye ve Râfızâ’dır. Gâliye fırkası on iki kola, Zeydîler altı kola Rafizîler ise on dört kola ayrılmıştır. Geylânî, her bir kolun diğerlerinden ayrıldığı inanç esaslarına değinerek fırkalar hakkında sırasıyla şu bilgileri kaydetmektedir:

a) Gâliyye

Gnostik öğelerin hâkim olduğu tüm yapılar, diğer tüm mezheplerde olduğu gibi Şîîlik içinde de “aşırı” olarak nitelendirilmiştir.⁵⁰¹ Geylânî de Gâliye fırkasının aşırı görüşlerini şöyle kaydetmektedir:

- Hz. Ali, bütün peygamberlerden daha üstündür.
- Hz. Ali, diğer sahabiler gibi toprakta medfun değildir. Bilakis o, bulutlardadır. O, bulutların üstünde yaşar ve Allah’ın düşmanları ile savaşır.
- Hz. Ali, âhir zamanda geri gelecek, düşmanlarını ve kendisine buğz edenleri öldürecektir.

⁴⁹⁹ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlîbîn*, 242.

⁵⁰⁰ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlîbîn*, 242.

⁵⁰¹ Patricia Crone, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Siyasi Düşünce*, (Çev: Hakan Köni), Kapı Yayınları, İstanbul 2007, 126.

- Hz. Ali ve diğer imamlar, ölmemişlerdir. Onlar, kıyamete kadar baki kalacaklardır. Onların ölmesi câiz değildir.
- Esasında Hz. Ali, nebi olacakken Cebrâil (a.s) yanılarak vahyi Hz. Muhammed'e getirmiştir.
- Yine Gâliyye içerisinde Hz. Ali'nin, ilah olduğunu iddia edenler bile çıkmıştır.

Geylânî onlar hakkında hakaretâmiz konuşarak şunları söylemektedir: *“Kıyamete kadar Allah'ın, meleklerinin ve bütün mahlûkatının laneti onların üzerine olsun. Allah, onların kökünü kurutsun ve bir daha asla yeşertmesin. Yeryüzünde onlardan tek bir fert bırakmasın. Zira onlar, azgınlıklarında çok aşırı gitmiş ve küfürde ısrar etmişlerdir. İslâm'ı terk ederek iman yolundan ayrılmışlar ve Allah'ı, peygamberini ve vahyi inkâr etmişlerdir. Bu görüşte olanların şerrinden Allah'a sığınırız.”*⁵⁰²

Geylânî'nin naklettiğine göre Gâliyye fırkasının alt kolları şunlardır:

1. Beyâniyye

- Bu fırkanın mümessilleri Allah'ın, insan suretine sahip olduğunu iddia ederler.

Onlar, Allah'a iftira etmişlerdir. Zira Allah, onların bu söylediklerinden münezzehtir. Kur'ân'da bu konu hakkında şöyle buyurulmaktadır:

“Ona benzer hiçbir şey yoktur. O, her şeyi işitir, her şeyi görür.”⁵⁰³

2. Tayyâra

Bu kol, Ca'fer-i Tayyâr'ın soyundan gelen Abdullah b. Muâviye'ye (ö. 129/746-47) nispet edilmiştir. Geylânî'ye göre Gâliyye fırkası içerisinde en aşırı olanlar bu gruptur. Zira onlar tenâsühe inanmaktadırlar. Onlar ruh göçüne inanarak şunu ileri sürmüşlerdir: Bu dünyaya gönderilen ruh, ölümle dünyadan ayrıldıktan sonra anne rahmindeki bir bebeğe geçer. Sonra bedence daha küçük canlılara geçer ve bu hal biteviye sürüp gider. Nihâyet iyice küçülerek en adi bir kurda kadar dönüşebilir. Onların bir kısmı daha da ileri giderek; âsilerin ruhlarının demire, çamura ve balçığa geçeceğini daha sonra yanarak, pişerek, dövülerek ve pis işlerde kullanılarak işledikleri suçların cezasını çekeceklerini söylemiştir.

⁵⁰² Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 244.

⁵⁰³ Şûrâ: 42/11.

3. Muğiriyye

Bu kol Muğîre b. Saîd'e (ö. 119/737) nispetle bu adı almıştır.

- Bu zât, peygamber olduğunu, Allah'ın insan suretinde bir nur olduğunu, kendisinin ölüleri diriltebildiğini vb. şeyleri iddia etmiştir.

4. Mansûriyye

Bu kol Ebû Mansûr [el-'İclî]'ye (ö. 123/741 [?]) nispetle bu adı almıştır.

- Bu zât, göğe yükseldiğini, Rabbinin onun başını okşadığını iddia etmiştir. Ona göre Hz. İsa, yaratılan ilk mahlûktur daha sonra da Hz. Ali yaratılmıştır. Risâletin sona ermeyeceğini, Cennet ve cehennem diye bir şey bulunmadığını iddia etmiştir.
- Bu fırka, Allah'a isyan eden kırk kişiyi öldüren kimsenin Cennetle mükâfatlandırılacağını iddia eder.
- İnsanların mallarını helal görürler.
- Cebrâîl'in risalette hata edip, vahyi yanlışlıkla Hz. Muhammed'e indirdiğini iddia ederler. Bu düpedüz küfürdür.⁵⁰⁴

5. Hattâbiyye

Bu kol Ebû'l-Hattâb'a (ö. 143/760) nisbetle bu isimle anılmıştır. Bunlara göre;

- İmamlar güvenilir birer peygamberdirler.
- Her zaman biri natık biri de samit olmak üzere iki peygamber vardır. Hz. Muhammed, konuşan peygamber iken; Hz. Ali, susan peygamberdir.

6. Muammeriyye

Bunlar, Hattâbiyye gibi düşünmekle beraber, namazı terk etmekle onlardan ayrılırlar.

7. Bezîğiyye

Bu kol Bezîğ [b. Mûsâ]'ya nispetle bu adı almıştır. Bunlara göre;

- Ca'fer-i Sâdık (ö. 148/765, (hâşâ) Allah'ın bizzat kendisidir.
- Allah görülemez; lâkin Ca'fer-i Sâdık suretindedir.

⁵⁰⁴ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 245.

8. Mufaddaliyye

Bu kol Mufaddal es-Sayrafi'ye nisbetle bu adı almıştır.

- Risalet ve nübüvvet davası güderler.
- İmamlar hakkındaki sözleri Hristiyanların Hz. İsa hakkındaki sözlerine benzer.

9. Şerî'yye

Bu kol Şerî' adında birine nisbet edilmiştir. Bunlar;

- Allah'ın beş kişiye hulûl ettiğini iddia ederler. Bunlar Hz. Peygamber ve onun soyundan olan Abbâs, Ali, Ca'fer ve Ukayl'dır.⁵⁰⁵

10. Sebeiyye

Bu kol Abdullah b. Sebe'ye nisbetle bu adı almıştır. Bunlar;

- Hz. Ali 'nin ölmediğini, kıyamet gününden evvel geri döneceğini iddia ederler.

11. Mufavviziyye

Bu kola mensup olanlar, Allah'ın, halkın sevk ve idare edilme işlerini halifelere tevdi ettiğini; ayrıca âlemi yarattıktan sonra yönetme yetkisini Hz. Peygamber'e verdiğini iddia etmişlerdir. Hz. Ali hakkındaki görüşleri de bu minvaldedir. Onlardan bir kısmı bir bulut gördüğünde, Hz. Ali 'nin bulutların üzerinde olduğu inancıyla buluta selam verir.⁵⁰⁶

b) Zeydiyye

Bu fırka Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) "Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer (ö. 23/644) 'in imâmetinin geçerli olduğu" yolundaki görüşünü kabul ettikleri için Zeydiye adını almıştır. Geylânî'nin naklettiğine göre Zeydiye fırkasının alt kolları şunlardır:

1. Cârûdiyye

Bu kol, Ebû'l Cârûd'a (ö. 150/767 [?]) nispetle bu adı almıştır. Bunlara göre;

- Hz. Ali, Hz. Peygamberin vasîsi olup esasen imam olan kişidir.
- Hz. Muhammed Hz. Ali'nin adını sarîh bir şekilde belirtmese de niteliklerini açıkça söylemiştir.

⁵⁰⁵ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 246.

⁵⁰⁶ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 247.

- Hz. Ali'den sonra halifelik sırası Hz. Hüseyin'e geçmiştir.
- Hz. Hüseyin'den sonra Ehl-i Beyt'ten olan biri, şûrâ yoluyla halife olarak seçilir.⁵⁰⁷

2. Süleymaniyye

Bu kol Süleyman b. Cerîr'e (ö. 187/803[?]) nisbetle bu adı almıştır. Zûrkân şöyle demiştir:

“Onlara göre, imam olmaya en layık kişi Hz. Ali'ydi. Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer'e biat edilmesi isabetli olmadı; çünkü onlar, öncelik hakkına sahip değillerdi. Ümmet onları seçmekle, aslah olanı terk etmiştir.”

3. Betriyye

Bu kol, lakabı “Ebter” olduğu için, Kesîr en-Nevâ'ya nisbetle bu adı almıştır.

Bunlara göre:

- Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e biat edilmesinde yanlışlık yoktur; çünkü Hz. Ali halifeliği kendi rızasıyla onlara bırakmıştır. Hz. Ali'nin hilâfeti ancak kendisine biat edilince olmuştur.
- Hz. Osman (ö. 35/656) hakkında ise kesin bir kanaatleri yoktur.

4. Na'îmiyye

Bu kol, Na'im b. el-Yeman'a nispetle bu adı almıştır.

- Bunların inancı Ebteriyeye kolunun inancına benzer; ancak, bunlar kendilerini Hz. Osman'dan uzak sayar ve onun halifeliğini tanımazlar.

Yakubiyye

Bu kol Yakub adında birine nispetle bu adı almıştır. Bunlara göre;

- Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in halifelikleri geçerlidir; ama Hz. Ali, onlardan daha üstün ve bu göreve daha layıktır.
- Ric'atı⁵⁰⁸ kabul etmezler.⁵⁰⁹

⁵⁰⁷ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlîbîn*, 247.

⁵⁰⁸ Ric'at: Bazı Şîî gruplarına göre imamın ölümden veya gaybete girmesinden sonra zuhuru, İsnâaşeriyye Şîası'na göre ise kıyametin kopmasından önce imamların ve onlara zulmedenlerin yeniden dünyaya

5. Altıncı

Geylânî, Zeydiyye fırkasının bu kolunun adını vermemiş sadece özelliklerini vermekle yetinmiştir. Bunlara göre;

- Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in halifelliğini tanımazlar.
- Ric'atı kabul ederler.⁵¹⁰

c) Râfızîler

Geylânî'ye göre Râfızî fırkalarının tümünün ortak inancı şunlardır:

- İmametın aklen sâbit olduğuna ve nass yoluyla tayin edildiğine inanırlar,
- İmamların galat, yanılma ve hata etme gibi arızalardan ma'sum olduğuna inanırlar.
- Üstünlük bakımından mefdûlün imâmetini kabul etmezler dolayısıyla ilk üç halifenin meşruiyetini kabul etmezler.
- Hz. Ali'yi bütün sahabîlerden daha üstün tutarlar. Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin imam olarak tayin edildiğini söylerler Bu sebeple birkaç sahabi dışında Hz. Ebû Bekir, Ömer ve diğer sahabîlerden teberrî ederler. Sadece Zeydiyye kolu, bu konuda kendilerinden ayrılmaktadır.
- Râfızîlere göre sahabîler, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin imâmetini kabul etmedikleri için mürted olmuşlardır. Ancak altı sahabî mürted olmamıştır. Onlar da Ali, Mikdad b. Esved, Ammâr (ö. 37/657), Selman-ı Fârisî (ö. 36/656 [?]) ve diğer iki kişidir.
- Râfıza'ya göre imam, öldürülmekten korktuğunda "ben imam değilim." diyebilir yani takiyye yapabilir.
- Yine onların inancına göre Allah, bir şeyi meydana gelmeden önce bilemez.
- Ölüler, hesap gününden önce dünyaya döneceklerdir.
- Onların inancına göre imam, hem din hem de dünya umuruna dair olmuş ve olacak her şeyi bilir. Hatta o, çakıl taşlarının, yağmur taneciklerinin ve ağaçlardaki yaprakların sayısına varıncaya kadar bilir. Rafizîlere göre imamlar, peygamberler gibi mu'cize gösterebilirler.

döndürölüp amellerinin iyilik ve kötülüğünün kendilerine tasdik ettirilmesi anlamında bir terim. Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 457.

⁵⁰⁹ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 248.

⁵¹⁰ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 248-249.

- Yine onların geneli, kim Hz. Ali'ye karşı savaşırsa kâfir olur demektedirler.⁵¹¹

Geylânî'nin naklettiğine göre Râfızî fırkasının alt kolları şunlardır:

1. Kat'îyye

- İmâmeti Muhammed b. Hanefiyye'ye (ö. 81/700) kadar devam ettirdikleri ve Mûsâ b. Ca'fer'in (ö. 183/799) öldüğüne kat'i bir şekilde hükmettikleri için bu isimle anılmışlardır.
- Onlara göre Muhammed b. Hanefiyye'ye hayattadır ve beklenen imamdır.⁵¹²

2. Keysânîyye

Bu kol Keysân'a⁵¹³ nisbetle bu isimle anılmıştır.

- Muhammed b. Hanefiyye'nin imam olduğunu savunurlar. Çünkü Basra'da bayrağı devralan kendisidir.

3. Küreybiyye

Bu kolun önderi İbn Küreyb ed-Darîr'dir.

4. Umeyriyye

Bu kolun önderi Umeyr (b. Beyân el-İclî) 'dir.

- Bu zâtı, Mehdî ortaya çıkana dek imamları olarak kabul etmişlerdir.⁵¹⁴

5. Muhammediyye

Bu kol hayatta olan imamın, Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Hüseyin olduğunu iddia etmiştir. Onlara göre [Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733 [?])] bu görevi Ebû Mansûr'a [o da Muhammed b. Abdullah'a] devretmiş Haşimoğulları'na vermemiştir. Nitekim Hz. Mûsâ'da peygamberliği, kendi oğullarına ve Hz. Harun'un oğullarına vermemiş bunun yerine Yûşâ b. Nun'a devretmiştir.⁵¹⁵

⁵¹¹ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 243-244.

⁵¹² Aslında burada mütercim tarafından yapılan çeviri; "Musa b. Cafer'in öldüğüne kesin bir şekilde hükmettikleri için bu adla anılmışlardır. Onun sonrasında imamlığı Muhammed b. Hanefiye'ye geçirmişlerdir..." şeklindedir. Ancak bu tercüme ciddi bir anakronizme yol açtığı için metnin orijinal halini yeniden çevirmeyi uygun bulduk.

⁵¹³ Keysân, bir görüşe göre, insanları Muhammed b. Hanefiyye etrafında toplanmaya çağıran Muhtar-es Sekafî; bir başka görüşe göre ise Hz. Ali'nin azâtlı kölelerinden biridir. (Ç. N.)

⁵¹⁴ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 249.

⁵¹⁵ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 249-250.

6. Hüseyniyye

Bu kol, Ebû Mansûr'un imamlık yetkisini [Muhammed b. Abdullah'a değil] kendi oğlu Hüseyin b. Ebû Mansûr'a devrettiğini ve kendisinden sonraki imamın o olduğunu ileri sürmüştür.

7. Navusiyye

Navus el Basrî'ye ittiba ettikleri için bu isimle anılmışlardır.

8. İsmâiliyye

Bu kol, Ca'fer-i Sâdık'ın ölümünden sonra hilâfetin oğlu İsmali'e geçtiğini savunur. Onlara göre hüküm süren de beklenen Mehdi de o'dur.

9. Karâmîta

Bu kola göre Ca'fer-i Sâdık (ö. 148/765), imamlık vazifesini varisi olarak Muhammed b. İsmail'e (ö. 179/795 [?]) devretmiştir. Muhammed ise ölmemiş, hâlen yaşamaktadır. Beklenen Mehdi de o'dur.

10. Mübârekiyye

Bu kol önderleri Mübarek adında [İsmâil b. Ca'fer'in (ö. 138/755-56 [?]) azadlısı olan] bir şahsa nisbetle bu ismi almıştır.

- Muhammed b. İsmâil'in öldüğünü ve imamlık yetkisinin onun oğullarına geçtiğini savunur.⁵¹⁶

11. Şamatiyye

Bu kol önderleri Yahyâ b. Şamît'e nisbetle bu ismi almıştır.

- Önce Ca'fer-i Sâdık'ın (ö. 148/765) sonra da oğlu Muhammed b. Ca'fer'in imam olduğunu ve daha sonra bu yetkinin onun oğullarına geçtiğini savunur.⁵¹⁷

12. Muammeriyye

Bu kola "Eftahiyye" diyenler de bulunmaktadır. Zira adına nispet edildiği üzere Abdullah b. Ca'fer'in ayakları yassıcaydı. Bunlar Ca'fer-i Sâdık'tan sonraki imamın oğlu Abdullah olduğunu savunur ve sayıları da oldukça çoktur.

⁵¹⁶ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 250.

⁵¹⁷ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 250-251.

13. Mamtûriyye

Bu kolun nisbet edildiği ismin hikâyesi şöyledir: Rivâyete göre bu kola mensup olan bir grup, Mûsâ b. Ca'fer'in öldüğünü kesin bir biçimde savunan Kat'iyye kolundan Yûnus b. Abdurrahman'la tartışmış ve Yûnus onlara “Siz benim gözümde yağmurdan sırlıslık olmuş (mamtûr) köpeklerden bile daha değersizsiniz” demiştir. Bunun üzerine bu fırkanın adı bu şekilde kalmıştır.

- Bunlara nisbet edilen bir diğer isim de “Vâkıfa”dır; çünkü onlar imâmetin Mûsâ b. Ca'fer'de (ö. 183/799) nihâyete erdiğini savunurlar. Onlara göre beklenen Mehdî Mûsâ b. Ca'fer'dir.

14. Mûseviyye

Bu kolun bu ismi alması, Mûsâ b. Ca'fer hakkında duraksamaları ve “Onun hayatta mı yoksa ölü mü olduğuna dair hiçbir bilgimiz yok” demeleri sebebiyledir. Ayrıca başkasının imâmetinin geçerliliği sabit olunca onu geçerli saymaktadırlar.⁵¹⁸

15. İmâmiyye

[“İsnâ aşeriyye/on iki imam fırkası” da denen] bu kol, imamlık yetkisini Muhammed b. Hasan'a ait görür. Bunlara göre hayatta olup beklenen Mehdî o olup zamanı gelince ortaya çıkacak ve zulümle dolu yeryüzü için âdil bir yönetim sağlayacaktır.

16. Zürâriyye

Bu kol Zürârî'ye nispetle bu adı almıştır. Görüşleri Ammâriyye kolunun görüşleriyle benzeşmektedir. Rivayete, göre o, Abdullah b. Ca'fer'e sorduğu sorulara gereği gibi cevap alamayınca onları terk ederek Mûsâ b. Cafer'in (ö.183/799) imâmetini savunanlara ilhak olur.⁵¹⁹

Geylânî, Şîa fırkalarını kendi sistemiği içerisinde anlattıktan sonra tıpkı İbn Hazm (ö. 456/1064) gibi Şîa içerisinde müfrit karakterli gruplar ile Yahudiler arasında bir ilişki kurmaya çalışmıştır.⁵²⁰Nitekim Geylânî, konuyla ilgili Şa'bî'nin⁵²¹ (ö. 104/722) şu görüşünü paylaşmıştır:

⁵¹⁸ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 251.

⁵¹⁹ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 251.

⁵²⁰ İbn Hazm, *el-Fasl- Dinler ve Mezhepler Tarihi* I-VI, III, 458.

“Râfizîleri sevmek, Yahudileri sevmekle eş değerdir. Zira Yahudiler ancak Hz. Dâvud âlinden gelen birisinin imamlığının geçerli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Râfizîler de Hz. Ali’nin nesli dışında hiç kimsenin imam olamayacağını savunmuştur. Yine Yahudilere göre Deccal çıkıp gökyüzünden bir merdivenle dünyaya ininceye kadar Allah yolunda cihad olmayacağını iddia etmişlerdir. Râfizîler de Mehdi çıkıncaya ve gökyüzünden bir ses gelinceye kadar Allah yolunda hiçbir cihadın olmadığını ileri sürmüşlerdir. Yahudiler, akşam namazını yıldızlar gözle görününceye kadar geciktirirlerdi. Râfizîler de geciktirirler. Yahudiler, kableden biraz dönerler. Râfizîler de aynı şekilde yaparlar. Yahudiler, namazı hava aydınlanana dek geciktirirler. Râfizîler de böyle yaparlar. Yahudiler, namazda kapılarını örterler. Râfizîler de aynısını yaparlar. Yahudiler, Müslüman kanını helal sayarlar. Râfizîler de böyle düşünür. Yahudilere göre talâkin gerçekleşebilmesi için üç talak hakkının bir seferde kullanılmasında bir beis yoktur. Râfizîler de böyle düşünür. Yahudiler, Tevrat’ı tahrif etti, Râfizîler de Kur’ân’ı tahrif etmişlerdir. Zira onlar Kur’ân’ın tebdil edildiğini, âyet ve surelerinin sıralarının değiştirildiğini, nazmında ve tertibinde değişiklikler yapıldığını, Hz. Peygamber’den geldiği sabit olmayan birçok şekilde okunduğunu, Kur’ân’da bir takım eksiltmeler ve ilaveler yapıldığını iddia etmişlerdir. Yahudiler, meleklerden Cebrâil’e kin tutarlar ve “Cebrâil, bizim düşmanımızdır” derler. Râfizîlerden bir grup da “Cebrâil, Hz. Muhammed’e vahyi indirmekle hata etti. Esasında vahiy Hz. Ali’ye gönderilmişti” derler.” Geylânî onların bu iddialarında yalan söylediklerini belirterek onlara veyl olsun demektedir.⁵²²

Eş’arî’nin Şîa fırkasıyla ilgili tasnifine gelince; Eş’arî, Şîa fırkasını Gâliyye, Râfıza ve Zeydiyye olmak üzere 3’e ayırmış, daha sonra Şîa’nın bu üç fırkasını tâli fırkalar halinde tasnif etmiştir.⁵²³ Geylânî’nin tasnif sisteminin Eş’arî’yle benzerlik gösterdiği en önemli fırkalardan biri Şîa’dır. Zira Geylânî’de Şîa’yı Gâliyye, Râfıza ve Zeydiyye olmak üzere 3’e ayırmış daha sonra bu fırkaların alt kollarını ve temel görüşlerini vermiştir. Geylânî’nin ilk zikrettiği fırka olan Gâliyye fırkasının alt kollarının isimleri ile Eş’arî’ninki hemen hemen aynıdır. Aynı benzerlik Zeydiyye kolu içinde geçerlidir. Geylânî tıpkı Eş’arî gibi Zeydiyye fırkasını altıya ayırmış ve isimlerini

⁵²¹ Hadis âlimi. Geniş bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, “Şa’bî”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 217-218.

⁵²² Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlibîn*, 252.

⁵²³ Eş’arî, *İlk Dönem İslâm Mezhepleri-Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve İhtilafu’l-Müsâllin*, 35-101.

de yalnızca tek farkla, aynı isim ve sırayla zikretmiştir. Eş'arî'nin fırkalardan birinin adını vermek yerine “beşinci fırka” olarak ele aldığı fırka Geylânî'de bir sonraki sırada “altıncı fırka” olarak ele alınmıştır. Aynı şekilde Geylânî'deki Zeydiyye fırkasının alt kollarının isimleri ile Eş'arî'deki alt fırkaların isimleri genelde aynı olup bazı fırkalar Eş'arî'deki sırasıyla verilmiştir. Bu benzerliğin yanı sıra; Geylânî, tüm fırkalarda olduğu gibi Şîa mezhebini defirka merkezli ele alırken; Eş'arî, Galiyye hariç Râfıza ve Zeydiyye'yi tasnif ettikten sonra her iki fırkanın kelâmî ve itikâdî ayrılıkları üzerinde durarak; hem fırka hem de konu merkezli bir metot izlemiştir. Geylânî'nin Şîa fırkasının tasnifinde izlediği metot, Eş'arî'yle büyük ölçüde benzerlik gösterirken bu noktada kendisinden ayrıştığı görülmektedir.

3.4. MÜRCİE

Geylânî'nin naklettiğine göre bu zümrenin Mürcie ismini alması, kişi “*Lâ ilâhe illallah Muhammedü'r Rasûlullah*” dedikten sonra bütün büyük günahları işlese bile cehenneme girmez.” şeklindeki iddiaları sebebiyledir.

Geylânî, Mürcie'nin bazı itikadî görüşlerini şu şekilde kaydeder:

- Mürcie'ye göre iman, amel olmaksızın kavlden ibarettir. Ameller, kanunlar ve kaidelerdir. İman ise sadece kelime-i tevhîdî söylemektir.
- İnsanlar, iman açısından müsavidir, birbirinden üstün değildir. Bu açıdan insanların imanı, peygamber ve meleklerin imanı ile bir olup ne eksilir ne de artar.
- Mürcie'ye göre imanda istisna olmaz.
- Dili ile ikrar edip bunun dışında hiçbir amel eylemeyen kişi mü'mindir

Geylânî'ye göre Mürcie'nin literatürü, Ebû'l-Hüseyin es-Sâlihî, İbnü'r-Râvendî⁵²⁴ (ö. 301/913-14 [?]), Muhammed b. Şebîb (III./IX. yüzyıl [?]), Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr'ın (ö. 230/845 civarı) eserlerinden oluşur.

⁵²⁴ Geylânî, İbnü'r-Râvendî'yi hem Şîa hem de Mürcie akımının önemli simaları arasında vermiştir. Muhtemelen onun bu tavrı, İbnü'r-Râvendî'nin düşünce grafiğinin inişli çıkışlı olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Eş'arî de, İbnü'r-Râvendî'nin Mürcie akımının önemli simalarından Bîşr b. Merisî (ö. 218/833) ile olan fikrî paralelliğinden söz etmektedir. Geniş bilgi için bkz. el-Eş'arî, Ebû'l Hasan, *İlk Dönem İslâm Mezhepleri-Makâlâtü'l İslâmiyyîn ve İhtilafu'l Mûsallîn*, 123-124.

Geylânî, Mürcie'nin daha çokdoğu (maşrik) ve Horasan dolaylarında yayıldığını beyan etmiştir.⁵²⁵

Geylânî, Mürcie'nin 12 fırkasının olduğu nakletmiş ve şöyle sıralamıştır:

1. Cehmiyye

Bu kol, Cehm b. Safvân'a (ö. 128/745-46) nispetle bu adı almıştır. Bunlara göre;

- İman, Allah'ı, Peygamberini ve O'ndan gelen şeyleri bilmekten ibarettir.
- Kur'ân yaratılmıştır.
- Allah'ın ne Hz. Mûsâ ile ne de bir başkasıyla mükâlemesi olmuştur.
- Allah, görülmez. O'nun nerede olduğu bilinmez. O'nun ne arşı ne de kürsüsü vardır. O, arşa istivâ etmiş de değildir.
- Mizan ve kabir azâbı diye bir şey yoktur.
- Cennet ve cehennem yaratıldıktan uzunca bir süre sonra yok olacaktır.
- Allah, kıyamet gününde insanlarla konuşmayacak ve onlara bakmayacaktır.
- Cennet ehli de, Allah'a bakmayacak ve cemâlini göremeyeceklerdir.
- İman, dil ile ikrar olmaksızın sadece kalp ile marifettir.
- Allah'ın bütün sıfatlarını inkâr etmişlerdir.

Geylânî, Allah'ın onların bu iddialarından münezze olduğunu ifade eder.⁵²⁶

2. Sâlihiyye

Ebû'l-Hüseyin es-Sâlihî'nin görüşlerini benimsedikleri için bu ismi almışlardır. Onlara göre;

- İman, marifettir; küfür ise cehalettir.
- “Allah, üç unsurdan biridir” demek yani teslis söyleminde bulunmak, vâkıada sadece bir kâfirden sâdır olsa da, küfür değildir.
- İmandan başka ibadet yoktur.

3. Yûnusiyye

Yûnus (b. Avn en-Nümeyrî veya es-Semrî) 'ye nispetle bu adı almıştır. Ona göre;

⁵²⁵ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 257.

⁵²⁶ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 253-254.

- İman; marifet, inkıyad etmek, sevmek ve Allah'ın birliğini ikrar etmekten ibarettir. Bu hasletlerden birini terk eden kişi, kâfir olur

4. Şemriyye

Ebû Şemr'e nispetle bu adı almıştır. Ona göre;

- İman; marifet, muti' olmak, muhabbet etmek ve Allah'ın birliğini ikrar etmekten ibarettir.
- Büyük günah işleyen kişi mutlak anlamda fâsık değildir, ancak o işlediği günahta fâsık olmuştur.⁵²⁷

5. Sevbâniyye

Sevbân'a nispetle bu adı almıştır. Bunlara göre;

- İman; Allah'ı, peygamberlerini ve yapılması aklen gerekli olan şeyleri ikrar etmektir.

6. Neccâriyye

Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr'a nispetle bu adı almıştır. Onlara göre;

- İman; Allah'ı, peygamberlerini ve üzerinde icmânın olduğu farzları bilmek, bunun yanı sıra Allah'a boyun eğmek ve dil ile ikrar etmekten ibarettir. Hakkında hüccet bulunduğu halde kişi bunları ikrar etmezse kâfir olur.

7. Gaylâniyye

Gaylân (ed-Dımeşkî) 'ye (ö. 120/738 civarı) nispetle bu adı almıştır. Görüşleri Şemriyye kolunun görüşleriyle benzeşmektedir. Onlara göre;

- Varlıkların sonradan meydana geldiği bilgisi zarurî bir bilgidir.
- Kişinin Allah'ın biricik yaratıcı olduğunu diliyle ikrar etmesi gerekir.⁵²⁸

8. Şebîbiyye

Bu kolun önderi, Muhammed b. Şebîb'dir. Onlara göre;

- İman, Allah'ı ikrar etmek, O'nun birliğini bilmek ve O'ndan teşbihi nefyetmektir.

⁵²⁷ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 254.

⁵²⁸ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 255.

- Şeytanın esasen mü'min olduğunu fakat kibri yüzünden kâfir olduğunu savunmuştur.

9. Gassâniyye

Bu kolun önderi, Gassân el-Kûfî'dir (ö. II./VIII. yüzyıl).

- Burhûti'nin "Kitâbu's-Şecera" adlı eserinde nakledildiğine göre, iman; Allah'ı, Rasûlü'nü ve O'nun katından gelen her şeyi bir bütün olarak ikrar etmekten ibarettir.

Burada ilgili kol hakkında birtakım açıklamaları yapmamız mecburi olduğu için akışı bozmamız icap ediyor. Zira vereceğimiz bilgilerin çalışmamız adına önemli olduğunu düşünüyoruz. Eserin bazı nüshalarında "Gassaniye" kolu ibaresi yerine bunların 'Ebû Hanîfe ve onun ashabından bazıları olduğu' bilgisine yer verildiği görülmüştür.⁵²⁹ Ancak bazı Türkçe nüshalarda Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve tabiilerinden bazısının Mürcie'ye nispet edildiği "Hanefî kolu" geçmemekte, bunun yerine burada tercümesinden istifade ettiğimiz Osman Güman da dâhil olmak üzere "Gassâniyye" kolu olarak yer aldığı görülmektedir.⁵³⁰ Güman, "Gassaniyye" ile ilgili mevcut durum için dipnotta kısa bir bilgi vermeyi yeterli bulmuştur. A. Faruk Meyan tarafından yapılan bir başka tercümede ise başta 12 kola ayrıldığı söylenen Mürcie, daha sonra "Gassaniye" kolu tamamen çıkarılarak 11 fırka olarak ele alınmıştır.⁵³¹ Dolayısıyla bu tercümelerde Ebû Hanefî ya da Hanefiler şeklinde bir kaydın bulunduğu görülmemektedir. Aslında bu kayıt problemi, Sultan II. Abdulhamid Hân'ın emriyle Süleyman Hasbî (ö. 1911) tarafından Türkçe'ye *Umdetü's-sâlihîn fî tercemeti Gunyeti't-tâlibîn* adıyla çevrilmiş olan ilk tercümede de mevcuttur.⁵³² Ebû Hanîfe'nin

⁵²⁹ Konuyla ilgili mevcut ibareyi görmek için bkz. Abdülkâdir Geylânî, *el-Gunye li-tâlibî tarîki'l-Hakk Azze ve Celle fî ma'rifeti'l-âdâbi's-şer'iyye ve ma'rifeti's-Sâni'*, Muhammed Ali Matbaa, Mısır 1927, 102-103; Geylânî, *el-Gunye li-tâlibî tarîki'l-Hak Azze ve Celle*, Mustafa el-Baki Halebî (Thk.), Daru'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Kübra, Mısır h.1331/1913, 24; Geylânî, *el Gunye li-tâlibî tarîki'l-Hakk Azze ve Celle fî Ma'rifeti'l-âdâbi's-şer'iyye ve Ma'rifeti's-Sâni'*, Matbaatu Ma'rife, Beyrut 1927, 80-81.

⁵³⁰ Konuyla ilgili bazı Türkçe nüsha örnekleri için bkz. Abdülkâdir Geylânî, *Gunyetü't-Tâlibîn I-II*, (Çev. Abdülkerim Öztürk), Saadet Yayınevi, İstanbul 2008, 262; Abdülkâdir Geylânî, *Gunyetü't-Tâlibîn I-II* (7.bs), (Çev. A. Faruk Meyan), Berekât Yayınevi, 134-136; Ayrıca bazı Arapça nüshalarda da aynı durum söz konusudur. Bkz. Abdülkâdir Geylânî, *el-Gunye li-tâlibî tarîki'l-Hak Azze ve Celle*, Ebu Abdurrahman Salah bin Muhammed bin Avaza (Thk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1997; Geylânî, *el-Gunye li-tâlibî tarîki'l-Hak Azze ve Celle*, Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed Uveyda (Thk.), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut 1424/2003, 185.

⁵³¹ Abdülkâdir Geylânî, *Gunyetü't-Tâlibîn I-II* (7.bs), (Çev. A. Faruk Meyan), Berekât Yayınevi, 124, 134-136.

⁵³² Süleyman Uludağ, "el-Gunye", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 197.

Ehl-i Sünnet dışı bir mezhep olarak gösterilmesi özellikle Hanefiler'in tepkisini çekeceğinden dolayı bu ifadeler eserlerden kasıtlı olarak çıkartılmış gibi bir izlenim uyandırmaktadır. Bu tercümenin ardından latinize edilmiş diğer eserlerin de aynı sebepten dolayı adı geçen ilk tercümenin izini sürdürmüş olması muhtemeldir. Muhakkik âlimlerden bazıları Hanefileri Mürcie'den sayan bu ibareden dolayı eseri Geylânî'ye nispet etmezken; kimi âlimler ise eserdeki bu ifadelerin Geylani'ye ait olmadığını, başkaları tarafından esere sonradan ilave edildiğini belirtmişlerdir. Örneğin Ali el-Ka'ri (ö. 1014/1605), Abdülganî en-Nablusî (ö. 1143/1731), Abdülhak ed-Dihlevî (ö. 1052/1642), Siyâlkûtî (ö. 1067/1657) gibi âlimler bu fikirdedir.⁵³³ Bu görüşün yanı sıra bazı âlimler de Geylânî'nin bu ibarede başka Hanîfeleri kastettiğini çünkü o dönemde İmâm-ı Âzamdan başka Ebû Hanîfelerin de bulunduğunu zikretmiş; bazıları ise Gassân el-Kûfî'nin taraftarları çoğalsın diye görüşlerini Ebû Hanîfe'ye dayandırdığını, bu yüzden Geylânî'nin kasdettiği fırka-i dâleden olan Mürcie'nin zahiren Hanefiler olup itikatta onlardan ayrılan Gassân'ın taraftarları olabileceği ihtimalini dillendirmişlerdir.⁵³⁴

Bu önemli bilgilerden sonra Mürcie'nin tali' kollarını vermeye kaldığımız yerden devam edebiliriz.

10. Mu'âziyye

Bu kol, Mu'âz el-Mûsî'ye nispetle bu adı almıştır. Ona göre;

- Allah'a itaati terk eden kişi için “büyük günah işledi” denir; “fâsık oldu” denilmez.
- Fâsık, Allah'ın ne dostu ne de düşmanıdır.⁵³⁵

11. Müreysiyye⁵³⁶

Bişr el Müreysî'ye⁵³⁷ nispetle bu ismi almıştır. Onlara göre;

- İman tasdikten ibaret olup hem kalp hem de dille meydana gelir. İbn Râvendî de bu kanaattedir.

⁵³³ Uludağ, “el-Gunye, 196-197.

⁵³⁴ İsmail Çetin, *Tahkîm-i sâdât şerh-i mişkât*, Dilara Yayınları, Isparta 1995, 61-62.

⁵³⁵ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlîbîn*, 256.

⁵³⁶ Mütercim tarafından “Müreysiyye” şeklinde tercüme edilen bu kavram İslâm Mezhepleri Tarihi'nde Bişr el-Merîsî'ye nisbet edilen fırkanın adıdır. Dolayısıyla doğru şekli “Merîsîyye” olmalıdır. Ahmet Saim Kılavuz, “Bişr b. Gıyâs”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 220-221.

⁵³⁷ Aslı Bişr el-Merîsî'dir.

- Güneş’e secde etmek esasen küfrü gerektirmez; ama küfür alametidir.

12. Kerrâmiyye

Ebû Abdullah Muhammed b. Kerrâm’a nispetle bu ismi almıştır. Onlara göre;

- İman kalple değil dil ile ikrardır; dolayısıyla münafıklar da hakikatte mü’minlerdir.
- İradeyi eyleme dökmek için gerekli olan kudret yani istitaat, fiilden önce bulunur. Bu hususta istitaatı fiille beraber kabul eden Ehl-i Sünnet ekolünün aksini iddia etmişlerdir.⁵³⁸

Eş’arî’nin Mürcie fırkası ile ilgili tasnifine gelince; Eş’arî, Mürcie’yi Şîa ve Hârîcî fırkalarının aksine yer, zaman ve siyasi-sosyal ortam belirtmeden, ayırıcı görüşleri olan ‘iman’ meselesi hakkında 12 fırkaya ayırır ve ardından Mürcie’nin bazı kalamî ve itikadî görüşlerini genel hatlarıyla verir. Eş’arî, bu fırkada hem fırka hem de konu merkezli tasnif metodunu mezcetmiş gibi durmaktadır.⁵³⁹ Geylânî’nin Mürcie fırkasını anlattığı tasnif metodu (fırka merkezli) ile Eş’arî’ninki birebir örtüşmektedir. Zira Geylânî de Mürcie’nin iman hakkındaki görüşlerini kaydetmiş ve fırkayı 12 alt gruba ayırmıştır. Ardından fırkaları Eş’arî’deki gibi aynı sıra ve isimlendirmeye vermiştir. Ancak Eş’arî’deki “Ebû Hanife ve Taraftarları” kolu Geylânî’de kimi nüshalarda “Hanefîyye” kimi nüshalarda ise “Gassâniyye” kolu olarak geçmektedir. Biz burada Osman Güman’ın çevirisini esas aldığımız için “Gassâniyye” kolunu esas almak durumundayız. Konuyla ilgili bilgileri yukarıda verdiğimiz için detaya girmeye gerek görmüyoruz. Yeniden konuya dönecek olursak; Eş’arî, Gassân’ın iman konusunda Ebû Hanife’nin taraftarlarının çoğuyla aynı görüşte olduğunu belirtirken, Geylânî de Gassân el-Kufî’nin iman hakkındaki benzer görüşünü nakletmektedir.

3.5. MU’TEZİLE

Geylânî’ye göre bu fırka, bir görüşe göre haktan ayrıldıkları için diğer görüşe göre ise inanç açısından Müslümanların kahir ekseriyetinden ayrılmaları sebebiyle bu ismi almıştır. Zira insanlar, mürtekeb-i kebîre hakkında ihtilafa düşmüş ve kimileri onları mü’min olarak kabul ederken kimileri de kâfir olduklarına hükmetmiştir. Vâsıl b. Ata

⁵³⁸ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlibîn*, 257.

⁵³⁹ Eş’arî, *İlk Dönem İslâm Mezhepleri-Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve İhtilafu’l-Müsâllin*, 137-153.

(ö. 131/748) ise üçüncü bir görüş ortaya atarak, Müslümanlardan farklılık arz etmiş ve mü'minlerin ana çizgisinden ayrılmıştır. Ona göre büyük günah işleyenler, ne mü'mindir ne de kâfirdir. Bu görüşünden dolayı onlar Mu'tezile diye isimlendirilmişlerdir.

Geylânî bu isimlendirmeye yönelik üçüncü görüş olarak, onların Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) ilim meclislerinden ayrılmaları üzerine, Hasan-ı Basrî'nin, daha sonra onlar için lakap haline gelen, "Bunlar ayrılanlardır (mu'tezile)" söylemini sebep olarak gösterir.

Bu hadisenin bir başka varyantı da şu şekildedir: Geylânî'ye göre onlar Amr b. Ubeyd'in (ö. 144/761) bağlıları olup ona çok düşkündüler. Hasan-ı Basrî, Amr b. Ubeyd hakkında nâhoş şekilde konuşunca onu kınadılar. Bunun üzerine Hasan-ı Basrî "*Siz, Makâm-ı İbrahim'de Allah'a değil de güneşe secde ederken gördüğüm şu adam yüzünden mi beni kınıyorsunuz?*" diyerek onlardan ayrıldı. Daha sonra Hasan el-Basrî, onların yanından geçerken, "Bunlar Mu'tezile'dir" dedi ve bunun üzerine onlar artık bu isimle anılır oldu.⁵⁴⁰

Onlara "Mu'tezile" denilmesinin yanı sıra kulun günahları konusunda Allah'ın kader ve kazasını kabul etmediği, günahları bizzat kulların işlediğini ileri sürdüğü için onlara "Kaderiyye" de denilmiştir.⁵⁴¹

Geylânî, Mu'tezile'nin üzerinde görüş birliği ettiği itikadî görüşlerini beyan ederek şu açıklamalarda bulunmuştur.

- Mu'tezile'nin ilahî sıfatları nefyettiğini, böylece sıfatları nefyetme konusunda Cehmiyye ve Kaderiyye⁵⁴² fırkalarıyla hem fikir olduğunu zikretmiştir. Bu bağlamda onlar ilim, kudret, hayat, sem', basar sıfatlarını da nefyetmişlerdir. Aynı şekilde varlığı nass ile sabit olan istivâ, nüzul gibi haberî sıfatları da reddetmişlerdir.
- Görüş birliği ettikleri diğer bir konu, Allah'ın kelâmının ve iradesinin muhdes oluşudur. Bu meyanda Allah'ın zâtı dışında yarattığı bir kelâm sıfatıyla konuştuğunu, muhdes bir irade sıfatıyla dilediğini düşünmektedirler. Ancak bu

⁵⁴⁰ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 258.

⁵⁴¹ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 258.

⁵⁴² Geylânî, burada Mu'tezile ile Kaderiyye'yi birbirinden ayırmıştır.

iradenin üzerine başka bir mahal yoktur. O, malûmun aksini irade edebilir. O, kullarından muhal bir şeyi isteyebilir ya da O'nun irade etmediği bir şey de vücut bulabilir.⁵⁴³

- Allah zâtı dışında kalan varlıkların kudreti dâhilinde olan şeylere güç yetiremez. Hatta onlara müdahale etmesi mümtenîdir. Bu görüşler doğrultusunda Allah, kulların fiillerini yaratmaz. Bilakis onlar, fiillerinin yaratıcılarıdır.
- Helal olan yiyecek ve gıdalara rızık adı verilir fakat haram olan şeylere rızık denmez. Dolayısıyla Allah, haram ile değil, ancak helal ile rızıklandırır.
- Kişinin eceli gelmeden de ölümü tahakkuk edebilir. Katil, öldürdüğü kişinin ecelini mukadder vakitten önce sonlandırmış olur.
- Mürtekib-i kebîre sahibi, her ne kadar küfre girmemiş olsa da mü'min olma vasfını kaybeder. Tövbe etmediği takdirde sonsuza dek cehennemde kalır.
- Büyük günah sahipleri için geçerli olan şefaati inkâr ederler.
- Yine onların çoğu kabir azabı ve mizanı kabul etmezler. Onlar, imama karşı isyan etmeyi ve itaatin terk edilebileceğini câiz görmüşlerdir.
- Yaşayanların ölümlerinin ardından yaptıkları duaların ve onların adına verdikleri sadakaların ölü için fayda sağlamayacağını ve bu sadakaların sevabının da o ölüye ulaşmayacağını ileri sürerler.
- Allah'ın Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ, Hz. İsa ve Hz. Muhammed ile; Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve Hamele-i Arş ile konuşmadığını ve onlara bakmadığını iddia etmişlerdir. Aynı zamanda onlar, Allah'ın ne İblis ne de Yahudi ve Hristiyanlar ile konuşmadığını da ileri sürmüşlerdir.⁵⁴⁴

Geylânî'ye göre Mu'tezile ekolünün müellifleri şunlardır: Ebû Hüzeyl (ö. 235/849-50 [?]), Cafer b. Harb (ö. 236/850-51 [?]), Hayyât (ö. 300/913 [?]), Ka'bî (ö. 319/931), Ebû Hâşim (ö. 321/933), Ebû Abdullah el Basrî (ö. 369/979-80), Kadı Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî (ö. 415/1025).

Yaygın olarak yaşadıkları bölgeler el-Asker, Ehvâz ve Cehram civârıdır.⁵⁴⁵

Geylânî'ye göre Mu'tezile'nin 6 fırkası bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla şunlardır:

⁵⁴³ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 258.

⁵⁴⁴ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 259.

⁵⁴⁵ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 258.

1. Hüzeyliyye

Bu kolun önderi Ebû'l Hüzeyl (el-Allâf)'dır. Onlara göre;

- Allah'ın ilim, kudret, sem' ve basar sıfatları vardır.
- Allah'ın kelâmının bir kısmı mahlûktur, bir kısmı da mahlûk değildir. Allah'ın "Ol"⁵⁴⁶ emri, mahlûk değildir.
- Allah, mahlûkattan farklı olmayıp kudretinin bir sınırı vardır.
- Gün gelip ehli cennet hareketsiz kalacak ve Allah'ın onları hareket ettirmeye kudreti yetmeyecektir. Onlar kendi başlarına da hareket edemeyeceklerdir.
- Ölü, ma'dum ve âcizden fiillerin sadır olması mümkündür.
- Ebû'l Hüzeyl, Allah'ın ezeli olarak semî' olduğuna da kabul etmemiştir.⁵⁴⁷

2. Nazzâmiyye

Bu kolun önderi [İbrahim b. Yesâr] en-Nazzâm'dır (ö. 231/845). Ona göre;

- Cansız varlıklardan bazı eylemler sudûr edebilir.
- İtimâdî (durağan) hareket dışındaki arazları inkâr etmiştir.
- İnsan ruhun ta kendisidir.
- Namazı kasten ve bilinçli şekilde terk eden kişinin kaza etmesi gerekmez.
- Ümmetin icmâsını delil olarak kabul etmez. Ona göre ümmetin bâtil bir görüş üzerinde de icmâ etmesi mümkündür.
- İman, küfür gibidir; taat de masiyet (günah) gibidir. Hz. Peygamber'in fiili ile İblis'in fiili, Hz. Ömer (ö. 23/644) ve Hz. Ali (ö. 40/661) 'nin sîreti ile Haccâc'ın sîreti mahiyet itibariyle aynıdır. Onun böyle söylemeye iten sebep, bütün canlıları tek cins kabul etmesidir.
- Kur'ân, nazmı itibariyle mu'ciz değildir.
- Allah, çocukları cehennemden hemen kenarında olsa bile onları cehenneme atmaya ve yakmaya güç yetiremez.
- Ehl-i kıblenin kâfir olabileceğini söyleyen ilk kişi de o'dur.
- Cüz'i lâ yetecezzâ'yı kabul etmemiştir. Yani maddenin sonsuza kadar bölünebilir olduğunu kabul etmiştir.

⁵⁴⁶ Bakara:2/117; Âl-i İmrân:3/47; En'âm:6/73; Nahl:16/40 vs.

⁵⁴⁷ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 259-260.

- Yılan, akrep, kaplumbağa, köpek ve domuzların Cennet'e gireceğini söylemiştir.⁵⁴⁸

3. Muammeriyye

Bu kolun önderi Muammer [b. Abbâd es-Sülemî] (ö. 215/830) olup tabiatçıların görüşlerine benzer hatta onlardan daha aşırı fikirler beyan etmiştir. Nitekim ona göre;

- Allah, renk, tat, koku, hayat ve ölüm gibi hiçbir arazi yaratmamıştır. Bunların hepsi doğası gereği kendiliğinden meydana gelmektedir.
- Kur'ân Allah'ın fiili değil, cisimlerin fiilidir.
- Allah, kadîm değildir.⁵⁴⁹

Geylânî, Muammeriye'nin bu görüşlerine katılmamış, onun için “yazıklar olsun, Allah bu görüşlerini onun başına çalsın ve onu rahmetinden uzaklaştırsın” diyerek ona tepki göstermiştir.

4. Cübbâiyye

Bu kolun önderi Ebû Ali Cübbâî'dir (ö. 303/916). Bazı konularda icmâyı terk edip farklı fikirler beyan eden Cübbâî'ye göre;

- Kul, fiilin hâlıkıdır. Bu iddiayı ilk kez dile getiren kendisidir.
- Allah, kadınların rahminde dölü yaratmak suretiyle onları gebe bırakmıştır.
- Allah, kulunun dilediği şeyi yapınca kuluna itaat etmiş olur.
- Bir kişi, borçlusuna yarın sana borcumu ödeyeceğim diye yemin etse ve inşallah diyerek istisna yapsa, o istisnanın ona faydası olmaz. Borcunu söylediği vakitte ödemezse yemini bozulmuş olur.
- Beş dirhemi çalan birisi fâsık olur; ama çaldığı şey, beş dirhem altında ise fâsık olmaz.⁵⁵⁰

5. Behşemiyye

Bu kolun önderi [Ebû Ali el-Cübbâî'nin oğlu] Ebû Hâşim el-Cübbâî'dir (ö. 321/933). Ona göre;

⁵⁴⁸ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 260-261.

⁵⁴⁹ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 261.

⁵⁵⁰ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 261-262.

- Mükellef kâdirdir. Bu kudreti vasıtasıyla Allah, onu işlemediği bir gûnahtan dolayı cezalandırabilir.
- Bir günahı hariç tutarak diğer tüm günahlarından tövbe eden kişinin tövbesi makbul olmaz.⁵⁵¹

6. Kâ'biyye

Bu kolun önderi Ebû'l-Kâsım el-Kâbî olup kendisi Bağdat Mu'tezilesi'ndendir. Ona göre:

- Allah semî' ve basîr değildir.
- Allah'ın kullarından bir fiil irade etmesi, onu emretmesi demektir. Allah'ın kendi fiillerini irade etmesi ise onu yapmasıdır.
- Hareket halinde olan sadece cisimlerin ön yüzüdür. Şâyet bir insan yağ sürünüp yürüdüğünde hareket eden kendisi değil yağdır.
- Kur'ân, hâdistir fakat mahlûk değildir.⁵⁵²

Eş'arî'nin Mu'tezile fırkasına yönelik tasnifine gelince; Eş'arî'nin *Makâlât*'ında en geniş yer verdiği Mu'tezile fırkasıdır. Mu'tezile'yi fırka fırka tasnif etmeyen Eş'arî, Mu'tezile'nin kelamî görüşlerini sıralayarak burada konu merkezli bir tasnif metodunu benimsemiştir.⁵⁵³ Geylanî ise bu bölümde Mu'tezile'yi 6 fırkaya ayırmış ve tek tek görüşlerini tespit etmiştir. Dolayısıyla Geylanî'nin Mu'tezile fırkasına yönelik tasnif metodu, Eş'arî'nin tasnif yöntemiyle farklılık arz etmektedir.

3.6. MÜŞEBBİHE

Geylanî, Müşebbihe eğiliminin Hişâmiyye, Mukâtiliyye ve Vâsimiyye⁵⁵⁴ adında üç fırkada görüldüğünü belirtmiştir. Bu fırkaların üzerinde görüş birliği ettiği temel husus şöyledir:

- Allah'a cismaniyet gibi maddî manalar nispet ederler Zira mevcut olmayan bir varlığın tasavvurunun mümkün olmadığına kanidirler.

⁵⁵¹ Geylanî, *Gunyet'üt-Tâlîbîn*, 262.

⁵⁵² Geylanî, *Gunyet'üt-Tâlîbîn*, 262-263.

⁵⁵³ Eş'arî, *Makâlâtü'l İslâmiyyîn*, 154-228.

⁵⁵⁴ Geylanî burada Müşebbihe fırkasının üçüncü kolu olarak yer verdiği Vâsimiyye hakkında hiçbir açıklama yapmamıştır. Mezhepler Tarihî literatüründe yaptığımız taramalar kadarıyla ne Vâsim isminde bir şahsa ne de böyle bir mezhebîn varlığına rastlayabildik.

Müşebbihe'nin literatürünü oluşturan müellif, cismin kanıtlanması konusunda kitabı olan Hişâm b. Hakem'dir (ö. 179/795).

1. Hişâmiyye

Bu fırka Hişâm b. Hakem'e nisbetle bu adı almıştır. Onlara göre;

- Allah eni, boyu ve derinliği olan yani üç boyutlu bir cisim olup parlak bir ışığa hâvidir. Saf gümüşü andıran bir tenceresi vardır. Kalkar, oturur; hareket eder ve durur.

Hişâm b. Hakem'in şöyle dediğini de aktarmıştır:

“Tencerelerin en güzeli yedi karış olandır”

Yine ona “Rabbin mi büyük yoksa başka biri mi?” diye sorulunca “Elbette Rabbin daha büyüktür.” cevabını verdiğini de beyan etmiştir.⁵⁵⁵

2. Mukâtiliyye

Bu fırka Mukâtil b. Süleyman'a (ö. 150/767) nispetle bu adı almıştır. Ona göre;

- Tanrı cismani bir varlık olup insan görünümünde bir cüssedir. Eti ve kanı vardır. Baş, dil, boyun gibi azalara da sahiptir; ancak, bu organlar bizim bildiğimiz cinsten değildir. Zira hiçbir şey ona benzememektedir.⁵⁵⁶

Eş'arî'nin Makâlât'ında verdiği on ana fırka içerisinde müstakil anlamda Müşebbihe fırkası bulunmamaktadır. Ancak kendisi tecsim ve teşbih fikrine sahip bazı fıkralardan bahsetmektedir. Örneğin Hişamiyye ve Mukâtiliyye fırkasını, Mu'tezile fırkasının genel telakkilerini verdikten sonra ‘insanların tecsim konusundaki ihtilafı başlığı içerisinde ele almaktadır.⁵⁵⁷ Teşbih ve tecsim fikrine sahip bu fıkraları Geylânî, Eş'arî'den farklı olarak herhangi bir fırkanın tali konuları içerisinde değil ana fıkra altında konumlandırmıştır.

⁵⁵⁵ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 264.

⁵⁵⁶ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 265.

⁵⁵⁷ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Müsâllin*, 186-187.

3.7. CEHMIYYE⁵⁵⁸

Bu fırkanın önderi Cehm b. Safvân'dır. Geylânî, Cehm b. Safvân'ın itikadî görüşlerini şöyle sıralamıştır:

- Allah'tan başka hiç kimsenin fiili yoktur. İnsanların fiilleri ancak mecaz yoluyla kendilerine nispet edilir. Nitekim bizzat kendileri yapmadığı halde “hurma ağacı uzadı”, “meyve olgunlaştı” derler hâlbuki bu fiilleri yapan Allah'tır.
- Allah'ı “şey” olarak vasıflandırmaktan kaçınmıştır.
- Allah'ın ilminin hâdis olduğunu iddia etmiştir.
- Allah'ın eşya meydana gelmeden önce onu bildiğini söylemekten kaçınmıştır.
- Cennet ve Cehennemin son bulacağını ve yok olacağını iddia etmiştir.
- İlahî sıfatların varlığını kabul etmemiştir.

Cehm b.Safvân'ın görüşlerinin Tirmiz ve Merv şehrinde yayıldığını söylemektedir.

Cehm b. Safvân'ın Allah'ın sıfatlarını inkâra dair yazdığı eserler bulunmaktadır.

Cehm b. Safvân, Müslim b. Ahver el-Mâzinî tarafından öldürülmüştür.⁵⁵⁹

Eş'arî'nin Cehmiyye fırkasına yönelik tasnifine gelirsek; Eş'arî ana fırkalar arasında saydığı Cehmiyye fırkasını daha önce Mürcie fırkasının tali' kolu olarak zikretmiştir.⁵⁶⁰ Geylânî de tıpkı Eş'arî gibi Cehmiyye fırkasını önce Mürcie'nin alt kolu olarak saymış daha sonra müstakil bir fırka olarak tekrar ele almıştır. Geylânî'nin mezhep tasnifinde takip etmiş olduğu bu usûl, Eş'arî'nin yöntemini benimsediği şeklindeki iddiamızı destekleyen en önemli örneklerden biridir.

3.8. DIRÂRİYYE

Bu fırka Dırâr b.Amr'a (ö. 200/815 [?]) nispetle bu adı almıştır. Ona göre;

- Cisimler birleşmiş arazlardır. O arazların cisimlere dönüşmesini mümkün görmüştür.

⁵⁵⁸ Geylânî Cehmiyye fırkasını daha önce Mürcie'nin alt kolu olarak ele alırken, burada müstakil bir fırka olarak tekrar ele almıştır.

⁵⁵⁹ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 265.

⁵⁶⁰ Eş'arî, *Makâlâtü'l İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Mûsallîn*, 229.

- İstitaat onu yapabilen kişinin bir parçasıdır. İstitaat, hem fiilden önce hem de fiille beraber bulunmaktadır.
- Dırâr, İbn-i Mes'ud ve Übey b. Kâ'b'dan (ö. 33/654 [?]) gelen kıraatleri kabul etmemiştir.⁵⁶¹

Eş'arî'ye gelince; Eş'arî, Dırâriyye fırkasını ana fırkalardan biri olarak tasnif etmiş ve Cehmiyye fırkasından hemen sonra vermiştir.⁵⁶² Geylânî'nin de bu fıkrayı aynı şekilde ele aldığı görülmektedir.

3.9. NECCÂRİYYE

Bu fırka Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr'a (ö. 230/845 civarı) nisbetle bu adı almıştır. Ona göre;

- İnsanın fiillerini hem kendisine hem de Allah'a nisbet ederek, bir fiilde iki fâilin olduğunu dile getirmiştir.
- Kur'ân mahlûktur.
- İlahî sıfatları nefyederek, bu konuda Mu'tezile ile paralel bir yaklaşım sergilemiştir. Ancak o, irade sıfatını kabul etmiştir.
- Allah'ın mürîd olması “ezilmez ve yenilmez” anlamındadır.
- Allah'ın mütekellim olması “konuşmaktan aciz olmadığı” anlamındadır.
- Allah'ın cevâd olması “cimri değildir” anlamındadır.

Bu fırkanın önderi olan Hüseyin b. Muhammed'in görüşleri İbn Avn (ö. 1274/1858) ve İbn Yûsuf er-Râzî'nin görüşleriyle örtüşmekte olup Kâşân'da kendisine epey taraftar bulmuştur.

Eş'arî'ye gelince; Eş'arî, aslında birçok yerde Neccâriyye olarak bilinen fırkayı Hüseyniyye olarak ele almış ve Dırâriyye fırkasından hemen sonra vermiştir.⁵⁶³ Geylânî'nin de (isimlendirme dışında) bu benzer yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir.

⁵⁶¹ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 265-266.

⁵⁶² Eş'arî, *İlk Dönem İslâm Mezhepleri-Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Mûsâllin*, 230-231.

⁵⁶³ Eş'arî, *İlk Dönem İslâm Mezhepleri-Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Mûsâllin*, 232-233.

3.10. KİLÂBİYYE⁵⁶⁴

Bu fırka Abdullah b. Kilâb'a⁵⁶⁵ (ö. 240/854 [?]) nispetle bu adı almıştır. Ona göre;

- Allah'ın sıfatları ne kadîmdir ne de muhdestir.
- Allah'ın sıfatları O'nun zâtının aynısı olmadığı gibi O'nun ğayrısı da değildir.
- “Rahmân arşa istivâ etti”⁵⁶⁶âyetindeki “istivâ”nın anlamı, eğrilik olmaması/düz olmak demektir.
- Allah önceden bulunduğu hâl üzere devam etmektedir.
- Allah'ın hiçbir mekânı yoktur.
- Kur'ân'ın harflerden oluştuğunu da kabul etmemiştir.⁵⁶⁷

Eş'arî'nin *Makâlât*'ında Ashab-ı Hadîs fırkasının ardından ele aldığı son fırka Küllâbiyye fırkasıdır.⁵⁶⁸ Geylânîde, başta “on” olarak belirlediği ana fırkalar içerisinde Neccâriyye'den sonra Küllâbiyye'yi son fırka olarak ele almaktadır.

3.11. SÂLİMİYYE

Geylânî üçüncü bölümünün başında itikâdî fırkaların sayısını “on” olarak belirlemiş ve isimlerini tek tek zikretmiştir. Ancak ana fırkalar içerisinde saymadığı halde “Sâlimiyye” fırkasını müstakil olarak daha sonrazikrettiği görülmektedir. Dolayısıyla başta “on” diye belirttiği fırka sayısı böylelikle “on bir” olmaktadır.

Geylânî'ye göre bu fırka İbn-i Sâlim'e (ö. 297/909) nisbetle bu adı almıştır. Bazı görüşleri şunlardır:

- Allah kıyamet gününde Hz. Muhammed'in ümmetine mensup biri suretinde görülecektir.
- Allah, kıyamet gününde cin, insan, melek, hayvan gibi mahlûkların her birine kendi türlerine göre tecelli edecektir. Geylânî'ye göre Kur'ân-ı Kerim onları

⁵⁶⁴ Konuyla ilgili bilgilendirme 467. nolu dipnotta yapıldığı için fırkanın asıl adının “Küllâbiyye” olduğunu hatırlatmak yeterli olacaktır.

⁵⁶⁵ Doğrusu Abdullah b. Küllâb olmalıdır.

⁵⁶⁶ Tâhâ: 20/5.

⁵⁶⁷ Geylânî, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, 266.

⁵⁶⁸ Eş'arî, *İlk Dönem İslâm Mezhepleri-Makâlâtü'l İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Müsâllin*, 242.

bu hususta yalanlamaktadır. Zira Allah “*Onun benzeri olan hiçbir şey yoktur. O işiten e görendir.*”⁵⁶⁹ diye buyurmaktadır.

- Allah’ın bir sırrı vardır ve şâyet onu ifşa ederse tedbirin hiçbir anlamı kalmaz. Peygamberlerin de bir sırrı vardır. Onu ortaya çıkarırlarsa nübüvvetin bir anlamı kalmaz. Âlimlerin de bir sırrı vardır. Onu ortaya çıkarırlarsa ilimin bir anlamı kalmazdı. Fakat Geylânî’ye göre bu düşünceler tamamen fâsittir. Zira Allah, hakîmdir. O’nun tedbirinde hiçbir noksan bulunmaz. O’nun izzetine bozukluk, fesad işlemez. Onların bu söyledikleri, Allah’ın hikmet sıfatını yok saymaya sevk eder ki bu da küfürdür.
- Kâfirler ahirette Allah’ı göreceklerdir ve Allah onları bizzat hesaba çekecektir.
- İblis ilk emire inkıyad etmediyse de ikinci emirde Hz. Âdem’e secde etmiştir. Ancak Geylânî, “*İblis bunu kabule yanaşmadı. Küstahça böbürlendi ve böylece Allah’a karşı nankörlük etti.*”⁵⁷⁰ ve “*İblis hariç tüm melekler Âdem’in üstünlüğünü kabul ettiler; ama İblis dayattı ve onun üstünlüğünü kabule yanaşmadı.*”⁵⁷¹ âyetlerini getirerek bu görüşün bâtil olduğunu belirtmiştir.⁵⁷²
- Onlara göre İblis Cennet’e girmemiştir. Ancak Geylânî, “*Bulunduğun makamı terk et; çünkü sen artık kovulmuş birisinin.*”⁵⁷³ âyetini getirerek onları tekzip etmektedir.
- Yine onlara göre Cebrâil, Hz. Peygamber’e gelir ve yerinden ayrılmazdı.
- Allah kullarının taatte bulunmalarını ister ancak masiyeti dilemez. Allah onlardan günah işlemelerini dilememiş ancak işledikleri günahların vuku bulmasını dilemiştir.⁵⁷⁴ Geylânî’ye göre bu asılsız bir inançtır. Zira Allah Kur’ân’ın birçok yerinde şöyle buyurmaktadır:

“*Eğer Allah, bir kimsenin yanlış düşmesini dilerse sen O’nun bu iradesine asla engel olamazsın.*”⁵⁷⁵

“*...ama Rabbin dileseydi böyle telkinlerde bulunamazlardı.*”⁵⁷⁶

“*Eğer Allah dilese bunu yapamazlardı.*”⁵⁷⁷

⁵⁶⁹ Şûrâ: 42/11.

⁵⁷⁰ Bakara:2/34.

⁵⁷¹ A’râf: 7/11.

⁵⁷² Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlîbîn*, 267.

⁵⁷³ Sâd:38/77.

⁵⁷⁴ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlîbîn*, 268.

⁵⁷⁵ Mâide:5/41.

⁵⁷⁶ En’âm:6/112.

“Allah dileseydi... birbirleriyle kanlı bıçaklı olmazlardı.”⁵⁷⁸

- Hz. Peygamber bi’setten ve Cebrâil gelmezden evvel Kur’ân’ı ezberliyordu. Fakat Geylânî’ye göre bu görüş bâtıldır. Zira Allah Kur’ân’ın birçok yerinde şöyle buyurmaktadır:

“Oysa sen daha önce vahiy nedir, iman nedir bilmezdin.”⁵⁷⁹

“Sen bu vahyin gelmesinden önce herhangi bir ilahi vahyi okumuş, yahut eline kalem alıp bir şeyler yazıp çizmiş değildin.”⁵⁸⁰

- Allah, her okuyucunun dili ile Kur’ân okur. Dolayısıyla insanlar birinden Kur’ân’ı dinlerken aslında onu Allah’tan dinlemiş olurlar. Geylânî, onların bu iddiasını da eleştirmiştir. Zira ona göre bu düşüncenin kabulü kişiyi Allah’ın hulûl ettiği sonucuna götürür. Bu inancın bir diğer açmazı da Allah’ın hata edeceğini ve yanlış okuyacağını ima eder ki tüm bunlar küfürdür.
- Onlar Allah’ın her yerde bulunduğunu; Arş ile diğer yerler arasında hiçbir fark bulunmadığını da söylemişlerdir.⁵⁸¹

Geylânî’nin Sâlimiyye fırkası hakkındaki bu açıklamalarından sonra fırka hakkında özet mâhiyetinde bir değerlendirme yaparak şunları söyleyebiliriz. Sâlimiyye, hicrî III./IX asrın sonlarından itibaren Basra’da kendine özgü kelâmî ve tasavvufî görüşleriyle tarih sahnesine çıkmış ekollerden biri olup; müslüman ve batılı araştırmacılarının büyük çoğunlu tarafından tasavvufî eğilimler taşıyan bir kelâm fırkası olarak ele alınırken,⁵⁸² kimi araştırmacılar tarafından tasavvuf şemsiyesi altında mütaala edilmiştir.⁵⁸³ Alexander Knysh, özellikle Bağdatlı Hanbelîler’in Sâlimiyye’yi sapkın bir kelâm mezhebi olarak takdim ettiğini ifade etmektedir.⁵⁸⁴ Bu tavrın en bariz örneğini

⁵⁷⁷ En’âm:6/137.

⁵⁷⁸ Bakara:2/253.

⁵⁷⁹ Şûrâ:42/52.

⁵⁸⁰ Ankebût:29/48.

⁵⁸¹ Geylânî, *Gunyet’üt-Tâlibîn*, 269.

⁵⁸² Cihat Tunç, “Sâlimiyye”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 50-51; William Montgomery Watt, *İslâmî Tetkikler-İslâm Felsefesi ve Kelâmı*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1968, 77-78.

⁵⁸³ Annemarie Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, Chapel Hill (Ed.), University of North Carolina Press, North Carolina 1975, 85.

⁵⁸⁴ Alexander Knysh, *İslamic Mysticism-A Short History*, E.J. Brill (Ed.), Leiden 2000, 83-87; Konu hakkında yapılmış bir tez çalışması, Sâlimiyye’nin müessislerinin hocaları Sehl b. Abdullah Tüsterî’nin (ö.283/896) meşrebine uygun yaşadığını ve görüşlerine son derece bağlı kaldıklarını belirterek; Tüsterî’nin usûl itibarıyla genelde Ehl-i sünnet çizgisini takip eden bir âlim olduğu ve Tüsterî gibi

konumuz itibariyle Geylânî'degörmekteyiz. Nitekim yukarıda bahsi geçtiği üzere Geylânî, hûlul ve antropomorfik (insan biçimcilik) mahiyet arzeden görüşleri dolayısıyla Sâlimiyye mensuplarını tenkit etmektedir.

Eş'arî'nin fırka tasnifinde Sâlimiyye adında müstakil bir fırka bulunmamakla beraber; bu tavır, ilk dönem makâlât türü diğer eserlerde de görülmektedir. Geylânî'nin de Sâlimiyye'yi başta ayrı birer fırka olarak saymadığı halde hususen zikretmesi gariptir. Kanaatimizce Geylânî, Sâlimiyye fırkasını sapkın bir tasavvufi grup olarak gördüğünden akâid ve mâkâlât alanında bir fırka nazarıyla değerlendirmiş ve burada olduğu gibi müstakil bir başlık altında değerlendirme ihtiyacı hissetmiştir.

Geylânî'nin ana fırkaların sayısını 'on' olarak belirlediği tasnif yönteminde Eş'arî ile genel olarak uyum içerisinde olduğu yalnızca tek bir fırkada farklılaştığı görülmektedir. Geylânî'de bu fırka, 'Müşebbihe' iken; Eş'arî'de 'Bekriyye' fırkası olarak karşımıza çıkmaktadır. Esasen, bu iki fırka hem isim hem de görüşleri itibariyle birbirinin müteradifi değil, iki ayrı fırkanın adıdır. Bunun yanı sıra 'Neccâriyye' fırkası haricinde (Eş'arî'de bu fırka Hüseyniyye diye geçmektedir) hem ana fırkaların hem de kollarının tasnif ve isimlendirilmesinde önemli ölçüde Eş'arî'yle benzerlik söz konusudur. Geylânî'nin Eş'arî'yle ayrıştığı noktalardan biri; fırkaların tasnif metodunda sahip olunan "fırka merkezli" ve "konu merkezli" yaklaşımlardan yalnızca "fırka merkezli" yaklaşımı benimsemiş olmasıdır. Eş'arî ise bu noktada yer yer iki yaklaşımı da mezcederek fırkaları tasnif etmiştir. Ayrıca mezhepleri betimleyici bir yöntem yerine eleştirel ve tarafgir bir yöntemle ele alması da onu Eş'arî'den ayrı kılmaktadır. Geylânî'nin mezhepler tarihçi olmaması onu bu noktada eleştiri oklarının hedefihaline getirir mi bilinmez ama kanatimizce mazur görülmesini gerektirebilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Geylânî, fırkaları açıklarken ana fırkaları on olarak belirlemiş ve bu fırkaları 73 fırka rivayetini esas alacak şekilde tasnif etmiştir. Ancak daha sonra

müntesiplerinin de Ehl-i sünnet üzere kabul edilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Yine muhakkike göre Sâlimiyye hakkında tatminkâr bir sonuca ulaşmak ancak kendilerine atfedilen görüşlerin Tüsterî'nin görüşleri ile mukayese edilmesi durumunda mümkün olacaktır ki, bu da, kaynaklarda hâkim kanaat haline gelen teccîm ve teşbîhe sapan Sâlimiyye mezhebi iddiasını ortadan kaldırmaktadır. Neticede Sâlimiyye fırkası, bazı kelâm ve mezhepler tarihi müelliflerinin önemli yanlış anlamalarına ve değerlendirme hatalarına maruz kalarak sapkın bir fırka olarak sahneye çıkmış ve sonraki âlimlerin ağır eleştirilerine uğrayarak ortadan kaybolmuştur. Salimiyye fırkası hakkında detay için bkz. Samet İşören, *Sâlimiyye Mezhebinin Kelâmî Görüşleri ve Eleştirisi* (Yüksek lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Bursa 2019.

beklenmedik bir şekilde ‘Sâlimiyye’ fırkası için ayrı bir bölüm açması; itikâdî oluşumları 73 sayısına tamamlayabilmek için gösterdiği çabayı akîm bırakmıştır.

SONUÇ

Abdülkâdir Geylânî ilmî ve kültürel açıdan İslâm âleminin en münbit devirlerinden birisi olan hicrî VI/XII. yüzyılda yaşamıştır. Bu dönemde Müslümanlar ilimde, sanatta, kültürde, mimaride, ticarete kısacası hayatın her safhasında ilerleme kaydetmiştir. Yaşanılan ilmî gelişmeye mukabil, öte yandan her türlü siyasî keşmekeşliğin ve ihtilâfın baş gösterdiği bu asrın, özellikle ilmî alanda velûd insanlar yetiştirmesi tarihin garip cilvelerinden biri olsa gerektir.

Devrinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Geylânî, her ne kadar tasavvuf alanında meşhur olsa da alet ilimlerini ve İslâmî ilimleri özümseyerek tahsil etmiş ve İslâmî ilimlerin hemen her sahasında önemli eserler kaleme almıştır. Bu sebeple kendisi asrın meşhur mutasavvıf, vâiz ve âlimlerinden biri olarak görülmüştür. “Bir insanın büyüklüğü, geride bıraktığı eserlerle ölçülür.” fehvasınca Geylânî’nin önemi ve büyüklüğü de geride bıraktığı eserlerle anlaşılmaktadır. O, asıl şöhretini *el-Gunye* eserine borçludur. Bu velûd sûfî, tasavvufun yanı sıra tefsir, hadis, fıkıh, akaid, hilâf ve edebiyat alanında da eserler te’lif etmiştir. Aynı zamanda ehl-i tarık olup, Kâdiriyye tarikatının kurucusu kabul edilmiştir.

Geylânî’nin incelenen eserleri doğrultusunda itikadî görüşleri, mezhebî duruşu ve mezhepsel açıklamalarına yönelik birtakım tespitlere ulaştık. Bu bağlamda Geylânî’nin kelâmî terminolojiye hâkim olduğu, kelâmın ihtilaflı konularına ve itikadî mezheplerin bu meseleler hakkındaki görüşlerine vâkıf olduğu görülmüştür. Aynı zamanda, makâlât ve fırak geleneğinden gelmediği halde itikadî mezheplerin alt fırkalarının isimlerini, itikadî görüşlerini, önde gelen temsilcilerini, yaygın olarak bulundukları yerleri teferruatlı bir şekilde bildiği müşahede edilmiştir. Öte yandan mezheplerin doğuş sebepleri, doğdukları ortamları, teşekkül süreçleri gibi işin teknik boyutuyla ilgilenmediği, bunun yerine söz konusu fırkaların genel olarak fikirlerini ve görüşlerindeki aşırılıkları kendi sistematiği içerisinde eleştirel bir yaklaşımla ele almakla yetindiği gözlemlenmiştir.

Geylânî, özellikle kendisinin de temsil etmiş olduğu itikadı “Ehl-i Sünnet” olarak tesmiye etmiş, ancak bununla “Ehlü’l-Hadis”, Ehlü’s-Sünne” veya “Ashâbu’l-Hadîs” olarak da bilinen Selefiyye’yi kast ettiği görülmüştür. İslâm’ın özünü Ehl-i Sünnet düşüncesinin temsil ettiğini savunan Geylânî, kurtuluşa eren fırkanın Ehl-i Sünnet

olduğuna inanmaktadır. O, bu bağlamda genel olarak Müslümanları “ehl-i hak” ve “ehl-i bid‘at” şeklinde ikiye ayırmış; “ehl-i hak” kavramıyla Ehl-i Sünnet topluluğunu kastetmiştir. Ona göre Ehl-i Sünnet’in dışında kalan gruplar zorunlu olarak Ehl-i Bid‘at’i oluşturmaktadır.

Elde ettiğimiz sonuca göre Geylânî’nin yaşadığı dönemi dikkate alarak ortaya koyduğu Ehl-i Sünnet tanımlaması ile sonraki süreçte şekillenen Ehl-i Sünnet kavramının tam olarak örtüşmediği görülmektedir. Zira günümüz mezhepler tarihçilerine göre Ehl-i Sünnet, Selefiyye’nin yanı sıra Mâtürîdiyye ve Eş‘arîyyeyi de kapsayan şemsiye bir kavram görevi görmektedir. Hâlbuki Geylânî “Ehl-i Sünnet” tabirini yalnızca “Ehl-i Hadis”e tahsis etmiştir.

Geylânî’nin, kanaatimizce, eserlerinde coğrafi ve zamansal farklılaşmalar sebebiyle, İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlerden hiç bahsetmediği ancak yeri geldikçe İmam Eş‘arî ve Eş‘arîlerden söz ettiği görülmüştür. Geylânî’nin Eş‘arî ve mensuplarını “Ehl-i Sünnet” olarak değerlendirdiğini söylemek oldukça zordur. Nitekim o çoğu yerde Eş‘arî ve taraftarlarını Ehl-i Sünnet’ten ayrı tutmaktadır. Dolayısıyla Geylânî’nin bu tutumu sebebiyle Eş‘arî ve Mâtürîdîleri Ehl-i Sünnet olarak kabul etmediği söylenebilir. Geylânî’nin bid‘at kavramıyla Hâricî, Mu‘tezile, Şîa, Mürcie ve diğer ekolleri kastettiği anlaşılmaktadır. O, Ehl-i Sünnet haricindeki bu fırkaları dalâlet üzere olan ekoller olarak ele almaktadır.

Geylânî, amelde Hanbelî usulünü takip ettiğinden dolayı olacak ki, itikadî olarak mezhebin imamı Ahmet b. Hanbel’in etkisinde kaldığı görülmektedir. Onun bu mezhebî taalluku bütün eserlerinde açıkça anlaşılmaktadır. Geylânî’nin, bu bağlamda “Ashâbu’l-Hadîs” olarak nitelendirdiği Selef ulemâsının görüşlerini benimsediği ve savunduğu müşahede edilmektedir. Hatta “fırka-i nâciye” olarak gördüğü Ehl-i Sünnet’in savunuculuğunu yaptığı da rahatlıkla söylenilebilir.

Geylânî, takipçisi olduğu Selef âlimleri gibi künhüne vakıf olunmayan meseleler hakkında te’vile gitmemiş, gidenleri ise eleştirmiştir. Dolayısıyla müteşâbihatı olduğu gibi kabul etmiş, bunlarla ilgili yorum yapmaktan kaçınmıştır. Sahip olduğu bu bakış açısı, onun kişi ve olayları yorumlarken istifade ettiği nirengi noktalardan biri olmuştur. Kendisi bu nedenle, *yed*, *arş*, *istiva*, *nüzul* gibi haberî sıfatlara; kabir azabı, ba’s, hesap, sırat köprüsü gibi sem’iyyat mevzularına tereddütsüz inanmış, ancak bunların

keyfiyetini Allah'a havale etmiştir. Müşebbihe ve Mücessime'den olmamakla birlikte görüşlerinin bu zümrelerin görüşlerine oldukça yakın olduğu gözlemlenmiştir.

Eserlerinde bütün yaratıklara karşı hoşgörülü olmayı, sevgi ve şefkat beslemeyi sürekli salık veren Geylânî, Kur'ân'ın lafzının mahlûk olduğunu söyleyenler ile Ehl-i Sünnet harici mezheplere karşı oldukça müsamahasızdır. Geylânî'nin bu zümreler için öne çıkan pejoratif üslubu, eserlerinin hemen hemen tamamına hâkimdir. Bununla birlikte; Kur'ân'ın (harfleri de dâhil) mahlûk oluşunu söyleyenlerin kâfir olduğunu zikretmekle beraber, kible ehlinden bir kimsenin şirk ve küfür ile itham edilmesini hoş karşılamayan tavrını bir arada değerlendirip anlamlandırmak oldukça güçtür.

Kitab ve Sünnet menşeli olan tasavvuf anlayışında, yetkin bir sufi olabilmek için Kur'ân ve Hz. Peygamber'in hadisleriyle amel etmek, sünneti yaşama ve yaşatma gayreti içerisinde olmak gerektiğini düşünen Geylânî'nin, Kur'ân ve Sünnet'e sıkı sıkıya bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bir şey Kur'ân'ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde açıkça geçmiyorsa ve sahabe devrinde de o şeyden bahsedilmemişse, ondan bahsetmeyi ve konuşmayı bid'at olarak kabul etmiştir. Bu bağlamda vaaz ve sohbet meclislerinde yeri geldikçe talebelerine: *“Kitâb ve Sünneti imam'ın kıl! Bu ikisine bak ve onlarla amel et! Onu kıl ü kâl ve hevesle değış tokuş etme!”* minvalinde birçok nasihatte bulunduğu görülmüştür.

Geylânî, görüşlerini temellendirmek için naklî delil kullanmayı ihmal etmemiş ve konuyla ilgili birçok âyet ve rivayet nakletmiştir. Ancak onun eserlerinde zikrettiği bütün rivayetleri bu çalışmada zikretmek ciddi anlamda yekûn oluşturacağından rivayetlerin sadece bir kısmına değinilmiştir. Eserlerinde işlediği konularda görüşlerine dayanak teşkil etmesi bakımından sıklıkla hadis kullanan Geylânî, hadislerin teknik konularından ziyade kendisine hadis diye ulaşan malzemenin muhtevasına önem vermiştir. Eserlerinde kaynak verirken dönemin ilmi anlayışı gereği sadece müellifin ismini vererek kaynak göstermektedir. Bu sebeple eserlerinde pek çok zayıf hatta mevzu sayılabilecek hadislerle beraber kaynağına ulaşılamayan bazı rivayetlerin yer aldığı görülmektedir. Tüm bunlara rağmen, Geylânî'nin, hadis ilmine yönelik önemli bir donanımına sahip olduğu söylenebilir.

Geylânî itikâdî görüşlerinin ardından hulefâ-i râşidîn ve Muaviye döneminin bir panoramasını sunmaktadır. Ona göre dört halife de sahabenin seçmesi, ittifakı ve rızası

ile göreve gelmiştir. Yoksa hiçbir kılıç zoru, kahr ile ve kendisinden daha faziletli birinin hakkını gasp ederek halife olmamıştır. Hz. Osman ve Hz. Ali'nin halifelikleri sırasında dosdoğru yöneticilik yaptığını belirten Geylânî, Hz. Ali döneminde meydana gelen Cemel ve Sıffin hadiselerinde Hz. Ali'yi haklı bulmuş, karşı tarafı fâsık ya da kâfir olarak nitelemek şöyle dursun eleştirilmelerine dahi müsamaha göstermemiştir. Muaviye dönemine gelince; Geylânî'nin Muaviye döneminin meşruiyetini sağlamak için birtakım rivayetlerden yola çıktığı ve bu şekilde onun halifeliğini haklı zemine oturtmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Geylânî'nin, *el-Gunye* eserinde itikadî fırkaları, 73 fırka rivayetini esas alarak tasnif ettiği görülmüştür. Bu bölümde mevcut fırkanın künyesini verirken; fırkanın isimlendirilişi, fırkanın kime nispet edildiği, fırkanın öne çıkan itikadî görüşleri, varsa alt fırkalara taksimi, fırkanın öne çıkan müellifleri ve yaygın olarak nerede bulunduğu şeklinde bir yol izlediği ve fırkaya yönelik birtakım değerlendirme veya eleştirilerde bulunduğu görülmüştür. Kendisi her ne kadar mezhep tasnifini başta 73 fırka rivayetini referans alarak yapmış olsa da ana fırkalar içerisinde saymadığı “Sâlimiyye” fırkasını daha sonra hususen zikretmesi ilginçtir. Bu durum onun mezhepler tasnifinde 73 fırka hadisine bağlı kalmadığını göstermektedir.

Geylânî'nin mezhepler tasnifinde yer verdiği Mürcie fırkasının alt kolu olarak geçen “Gâssaniye” kolunun, kimi nüshalarda “Hânefiyye” kolu olarak geçtiği ve bu kol için ‘Nûmân b. Sâbit ve taraftarlarından bazıları’ olduğu şeklinde kayıt düğüldüğü görülmüştür. Bu ibarenin Geylânî'ye ait olup olmadığı konusu tartışmalara yol açarak bu konuda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Nitekim bu ifadenin Geylânî'ye ait olduğunu düşünenler; Geylânî'nin bu ifadede başka Hanîfeleri kastettiğini çünkü o dönemde başka Ebû Hanîfelerin de bulunduğunu belirtmiş, kimileri de Ebû Hanîfe'nin kastettiği fırkanın Gâssan el-Kûfi'ye mensup olan taife olduğunu dolayısıyla Gâssan el-Kûfi ile Ebû Hanîfe'nin karışmış olabileceği yönündeki ihtimali üzerinde durmuştur. Bu ifadenin Geylânî'ye ait olmadığını düşünenler ise eserin aidiyeti üzerinden değerlendirmede bulunarak eserin Geylânî'ye ait olmadığına hükmetmiş; kimileri de bu ifadelerin başkaları tarafından esere sonradan ilave edildiğini zikretmiştir. Kanaatimizce, Ebû Hanîfe'nin Mürcie ile irtibatlandırılması özellikle Hanefiler'in tepkisini çekeceğinden dolayı bu ifadeler eserlerden kasıtlı olarak çıkartılmış gibi durmaktadır. Ayrıca eserin orijinal halinde geçen ibarenin “Hânefiyye” mi yoksa

“Gâssaniyye” mi olduğunu tespit etmenin zorluğu, sözü geçen tartışmalardaki tüm söylemleri birer iddiadan öteye geçirememektedir.

Yaptığımız incelemeler sonucunda Geylânî'nin *el-Gunye*'deki fırak bölümü ile Eş'arî'nin *Makâlât*'ının birçok noktada benzerlik gösterdiğini tespit ettik. Gerek fırka isimlerinin aynı oluşu, hatta bazen aynı sırayla verilmiş olması, gerekse de fırkalarla ilgili verdiği malumat bakımından eserin, *Makâlât*'tan esintiler taşıdığı görülmektedir. Örneğin Mürcie, Mu'tezile ve Cehmiyye, Dırâriyye, Neccâriyye diye devam eden sıra her ikisinde de aynıdır. İkisinde de Cehmiyye fırkası önce Mürcie'nin alt fırkası olarak tasnif edilmiş daha sonra müstakil bir fırka olarak yeniden ele alınmıştır. Bu benzerliklerin yanı sıra Geylânî'nin mezheplerin sayısını 73 fırka hadisine göre sınırlandırması (her ne kadar buna çok bağlı kalmamış olsa da), fırka tasnifinde “bid'at fırkalar-fırka-i nâciye” şeklinde bir tasnife başvurması, savunmacı ve reddiyeci bir üslup kullanması, mezhepleri sadece “fırka merkezli” bir metotla aktarması, onu, tasnif yönteminde Eş'arî'nin usûlünden ayıştırmaktadır. Sonuç olarak, Geylânî'nin, *el-Gunye* eserinin fırak bölümünü, Eş'arî'nin fırka tasnifini esas alarak, 73 fırka hadisi ekseninde düzenlediği anlaşılmaktadır.

Özetle; bu tezde, Geylânî'nin fırkalara yönelik tasnifi ve onlar hakkında verdiği malûmat başta olmak üzere, eserlerindeki mezhebî unsurlar tespit edilerek mezhepler açısından karşılaştırmalı olarak ele alınmaya gayret edilmiş ve müellife özgü yorumlara vurgu yapılmıştır. Müellifin Hanbelî mezhebine olan kuvvetli muhabbeti neticesinde pek çok dini meselede şekillenen tutumu incelenmiş ve metin aralarında bu görüşün izleri sürülerek mezhebî yaklaşımı ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Adnan, “Tâlût-Câlût Kıssası Örneğinde Kur’ân’ın Anlaşılmasında Siyer Bilgisinin Önemi”, *Siyer Araştırmaları Dergisi*, (5), 2019, 118-119.
- Adudüddîn el-Îcî, Ebü’l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Îcî, *el-Mevâkıf fî İlmi’l-Kelâm, Âlemü’l-Kütüb*, Beyrut b.t.y.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani, *Müsnedü’l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Şuayb el-Arnâvut (Thk.), Müessesetü’r Risale, b.y.y 2001, 11/32.
- Akdemir, Hikmet, "Taberî’ye Göre Ru’yetullah Meselesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (3), 2002, 7-26.
- Akın, Murat, "Mu’tezile’ye Göre Kâbir Azâbı", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53 (4), 2017, 151-177.
- Akman, Mustafa, “İtikadî Mezhepler Tarihinin Kaynakları: İçerik ve Özellikleri”, *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (2), 2019, 178-180.
- Akoğlu Muharrem, "Kebîre ve İman Bağlamında Hâricîlik-Mu’tezile İlişkisi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (23), 2007, 317-339.
- Ali el-Ka’ri, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, (Trc: Hüseyin S. Doğan), Hisar Yayınevi, İstanbul 2014.
- Altundağ, Mustafa, "Kelâmullah-Halku’l Kur’ân Tartışmaları Çerçevesinde 'Kelâm_1 Nefsi-Kelâm-ı Lafzî' Ayrımı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 2000, 149-181.
- Âlûsî, Şihabüddîn Seyyid Mahmûd b. Abdullah el-Huseynî (v. 1270/1854), *Rûhu’l-Me’ânî fî Tefsîri’l-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-Se’b’il-Mesânî*, Ali Abdülbârî Atıyye (Thk.), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1415, XV, 88.
- Amidî, *Ebkârü’l-Efkâr fî Usulî’d-Din*, Ahmed Ferid Mezidî (Thk.), Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003, I, 604.
- Apak, Âdem, "Hz. Osman’ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler, " *Usûl: İslâm Araştırmaları*, 4, 2005, 157-170.

- Apak, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslâm'da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler*, Dergah Yayınları, İstanbul 2014.
- Atalan, Mehmet, "Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilâfet Tartışmaları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 2004, 55-68.
- Aynî, Mehmed Ali, *İslâm'ın Büyük Velisi Abdülkadir Geylânî*, (Çev: Tahir Yücel), Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2016.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed, *Şerhu Akideti Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a (Akîdetü't Tahâviyye)*, Arif Aytekin (Nşr.), Vizâratü'l-Evkâf, Kuveyt 1409.
- Bağdadî, Abdülkahir, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (7. bs.), (Çev: Ethem Ruhi Fığlalı), TDV Yayınları, Ankara 2014.
- Bağdâdî, *Usulü 'd-Din*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1401/1981.
- Bakıllani, Ebu Bekir Muhammed b.Tayyib, *Kitabu't-Temhidi'l-Evail ve Telhisu'd-Delail*, İmaduddin Ahmed Haydar (Thk.), Beyrut 1414/1993.
- Bâkıllânî, *el-İnsâf*, Muhammed Zâhid Kevserî (Thk.), Mektebetü'l-Ezheriyye, Kahire 1993.
- Bakkal, Ali, "Ebû Bekir'in Halîfe Seçilmesinde "İmamlar Kureyş'tendir" Hadîsinin Rolü Üzerine", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 3 (6), 2005, 99, 102.
- Bakkaloğlu, Abdussamet, "Tevfîz", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 310-311.
- Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşarâtü'l-Merâm*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1971.
- Beydâvî, el-Kâdî Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî (Thk.), Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1418, V/59.
- Budak, Ali, "Haberî Sıfatlara Dair Rivâyetlerin Te'vil Yoluyla Çözümü Bağlamında Râzî'nin Esâsu't Takdis Adlı Eseri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (19), 2011, 37-77.
- Bulut, Halil İbrahim, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikâdî İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012.

- Büyükaksoy, Kazım, *Hak Yolunun Önderleri Yüce Veliler*, Kitsan Yayınları, İstanbul, 2013.
- Böke, Kaan, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.
- Camî, Abdurrahman, *Nefahâtü'l-Üns*, Süleyman Uludağ, Mustafa Kara (Ed.), *Evliya Menkıbeleri*, Pinhan Yayınları, İstanbul 2011.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2004.
- Ceran, Fatmanur, "Mu'tezile'nin Tenzih Doktrini Bağlamında Ru'yetullah Problemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (41), 2018, 102-113.
- Ceylânî, Muhammed Fadıl- el-Cimzerkî el-Hüseynî et-Teylânî, *Nehru'l-Kâdiriyye* (2. bs.), (Trc: Dilaver Gürer, Seyyid Abdülaziz Ceylânî), Ceylani İlim Araştırma ve Yayın Merkezi, İstanbul 2011.
- Crone, Patricia, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Siyasi Düşünce*, (Çev: Hakan Köni), Kapı Yayınları, İstanbul 2007.
- Çağatay, Neşet, *Başlangıçtan Abbâsîlere Kadar İslâm Tarihi*, TTKBE, Ankara 1993.
- Çakır, Adalet, "Kâdirîyye", *Türkiye'de Tarikatlar-Tarih ve Kültür*, Semih Ceyhan (Ed.), İsam Yay, İstanbul 2015.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevakif*, (Çev. Ömer Türker), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015, 3/176.
- Cüveynî, Ebî'l-Meali Abdilmelik, *Kitâbü'l-İrşâd ilâ Kavâtı 'i'l-Edille fî Usûli'l-İ'tikâd*, Esad Temim (Thk.), Beyrut 1413/1992.
- Çınar, Bayram, "Kelâm'da Büyük Günah Tartışmaları", *Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (20), 2021, 615-647.
- Çitil, Abdülkadir, "Ehl-i Sünnet'e Göre Rızık", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (15), 2019, 20-34.
- Doğan, Abdullah, *Abdülkâdir Geylânî'nin Hadis Anlayışı (El Gunye Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016.

Demir, Osman, “Tevakkuf”, *DİA*, İstanbul 2011, XL, 579.

Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber* (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde) (12. bs.), (Çev: Mustafa Öz), İFAV Yayınları, İstanbul 2016.

Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-Ebsat* (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde) (12. bs.), (Çev: Mustafa Öz), İFAV Yayınları, İstanbul 2016.

Ebû Hanife, *Risâletu Ebî Hanife* (İmâm-ı A'zâm'ın Beş Eseri içinde) (12. bs.), (Çev: Mustafa Öz), İFAV Yayınları, İstanbul 2016.

Ebû Hanife, *el-Vasiyye*, (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde) (12. bs.), (Çev: Mustafa Öz), İFAV Yay., İstanbul 2016.

Ebü'l-Fazl Celaleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 6/327.

Ebü'l-İzz, Ali b. Ali b. Muhammed, *Şerhu'l-Akideti't-Tahâviyye*, Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki-Şuayb el-Arnâvut (Thk.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1408, II, 615.

Ebû Ya'lâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ, *İbtâlû't-Te'vîlât*, Muhammed bin Hamdu'l-Hamud en-Necdî (Thk.), Dar'u İläfî'd-Devlet, Kuveyt, 2/476.

Ebû Ya'la, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ, *el-Mutemed fi Usûli'd-Dîn*, Vedî' Zeydân Haddâd (Thk.), Beyrut Dârü'l-Meşrik, 1986.

el-Acuriyyi, Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah, *Eş-Şeriatü lil'Acuriyyi* (2. bs.), Dar'ul-Vatan, Riyad 1999, 3/1254.

el-Câbirî, Muhammed Âbid, *İslâm'da Siyasal Akıl*, (Çev: Vecdi Akyüz), Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997.

el-Cezâir, Ebû Bekir, *Eyseru't Tefasir li-l Cezairî* (5. bs.), Mektebetü'l Ulum ve'l Hıkem, Medine 2003, 2/75.

el-Ebyârî, İbrahim bin İsmail *el-Mevsûatü'l-Kur'âniyye*, Müessesetü Sicillî'l-Arab, Kahire 1431, 4/31.

el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan, *Kitabü'l-Lüma' Fi'r-Red Ala Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida*, Hammude Gurabe (Thk.), Mektebetü'l-Ezheriyyetü Li't-Türas, Kahire, b.t.y.

- el-Eş'arî, Ebû'l Hasan, *Makâlât'ül İslâmiyyin-İlk Dönem İslâm Mezhepleri*, (Çev: Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.
- el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan, "Risâle fi'l-Îmân", Dârü'l-Hadisi'l-Kettâniyye, Beyrut 2017, 72-77.
- el-Hâkim, Suad, *İbn'ül Arabi Sözlüğü*, (Çev: Ekrem Demirli), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.
- el-Kasımî, Cemâleddin Muhammed b. Muhammed Saîd Cemâleddin, *Tefsirü'l-Kasımî*, Muhammed Basil Uyun es-Sud (Thk.), Darü'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut 1418, 5/72.
- el-Kehlanî, Muhammed bin İsmail, *et-Tenvir*, Muhammed İshak M. İbrahim, Mektebet'ü Dari's-Selam, Riyad 2011, 3/315.
- el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Ahire*, Sâdık bin Muhammed bin İbrahim (Thk.), Mektebet-ü Dâru'l Minhac, Riyad 1425.
- el-Mazharî, Muhammed Senâullah el-Osmani el-Hanefî, *et-Tefsirü'l-Mazharî*, Ğulam Nebi et- Tunusî (Thk.), Mektebetü'r Rüştîye, Pakistan 1412, 10/134.
- el-Pezdevî, Ebû'l Yûsr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi* (3. bs.), (Çev: Şerafeddin Gölcük), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1988.
- en-Nebhânî, Ebû'l-Mehâsin Yûsuf b. İsmâîl b. Yûsuf eş-Şâfiî, *el-Esâlibü'l-Bedî'a fî Fazli's-Sahâbe ve İknâ'i's-Şî'a*, el-Matbaa'atü'l Meymeniye, Mısır b.t.y.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (5.bs.), Ensar Yayınları, İstanbul 2015.
- Erginli, Zafer, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul 2006.
- er-Râzî, Fahreddin *Me'âlimü Usûli'd-Dîn*, TYEKBY, İstanbul 2019.
- es-Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dürü'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 6/327.
- et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, Dar'ul Haremeyn, Kahire 1415, 6/159.

- et-Tâhâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî, *İslâm Akaid Metinleri (El-Akidetü't Tahaviyye)*, (Çev: Hüsamettin Vanlıoğlu, Fatih Kalender, Emin Ali Yüksel, Abdullah Hiçdönmez), Muallim Neşriyat, İstanbul 2017.
- et-Tancî, Muhammed b. Tavî, "İslâm'da Hilâfet ve Mezheplerin Doğuşu", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 1994, 25-68.
- et-Tevhîdî, Ebû Hayyân Ali b. Muhammed b. Abbâs, *el-Besâir ve'z-Zehâir*, Vedat el-Kadî (Thk.), Dar'u Bâdir, Beyrut 1988, 7/75.
- ez-Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Tarihü'l İslâm* (2. b.s.), Dâru'l Kitâbul Arabî, Beyrut 1993, 7/298.
- Fatîş, Emrullah, "İtikadi Fırka Tasnifi Üzerine", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (14), 2012, 28.
- Fığlalı, Ethem Ruhi Fığlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, (3. bs.), İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2014.
- Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûmi'd- Dîn*, Dâru'l Marife, Beyrut b.t.y, 1/29.
- Gazzâlî, *el-İktisad ve'l-İ'tikad*, Daru'l-Minhac, Beyrut 2012.
- Gazzâlî, *er-Risaletü'l Ledüniyye*, (Çev. Serkan Özburun-Y.Özkan Özburun), Furkan Yay, İstanbul 1995.
- Gazzali, *Kavaidu'l-Akâid*, b.y.y, Beyrut 1985.
- Gazzâlî, *Fayşalü't-Tefrika Beyne'l İslâm Ve'z-Zendaka* (4. bs.), Dergâh Yayınları (Çev. Süleyman Uludağ), İstanbul 2018.
- Gazzâlî, *Tehâfütü'l-Felâsife*, (Çev. Mahmut Kaya, Hüseyin Sarıoğlu), Klasik Yay., İstanbul 2012.
- Genç, Süleyman, "Halife Seçimlerinde Hz. Ali (ö. 40/661) 'nin Tutum ve Tavrı, " *DEÜİFV ve Diyanet İşleri Başkanlığı İzmir İl Müftülüğü İşbirliğiyle Düzenlenen Hazret-i Ali Sempozyum Bildirileri*, 2009, 277-304.
- Geylânî, Abdülkâdir, *Cilâu'l-Hâtır-Marifet Yolu*, (Çev: Osman Güman), Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2020.

- Geylânî, Abdülkâdir, *el-Fethu'r-Rabbânî* (97.bs.), (Çev: Osman Güman), Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Geylânî, Abdülkâdir, *Fütûhu'l-Gayb* (13.bs.), (Çev. İlyas Aslan, Derya Çakır), Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2018.
- Geylânî, Abdülkâdir, *el-Gunye li-tâlibî tarîki'l-Hak Azze ve Celle*, Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed Uveyda (Thk.), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut 1424/2003.
- Geylânî, Abdülkâdir, *el-Gunye li-tâlibî tarîki'l-Hak Azze ve Celle*, Mustafa el-Baki Halebî (Thk.), Daru'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Kübra, Mısır h.1331/1913.
- Geylânî, Abdülkâdir, *el-Gunye li-tâlibî tarîki'l-Hakk Azze ve Celle fî Ma'rifeti'l-âdâbi's-şer'iyye ve Ma'rifeti's-Sâni'*, Matbaatu Ma'rife, Beyrut 1927.
- Geylânî, Abdülkâdir, *el-Gunye li-tâlibî tarîki'l-Hakk Azze ve Celle fî ma'rifeti'l-âdâbi's-şer'iyye ve ma'rifeti's-Sâni'*, Muhammed Ali Matbaa, Mısır 1927.
- Geylânî, Abdülkâdir, *Gunyetü't-Tâlibîn I-II* (7.bs.), (Çev. A. Faruk Meyan), Berekât Yayınevi.
- Geylânî, Abdülkâdir, *Gunyetü't-Tâlibîn I-II*, (Çev. Abdülkerim Öztürk), Saadet Yayınevi, İstanbul 2008.
- Geylânî, Abdülkâdir, *Gunyet'üt-Tâlibîn*, (Çev: Osman Güman), Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Geylânî, Abdülkâdir, *Sırru'l-Esrar*, (Ter: Mehmet Eren), Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Sosyal Açıdan İslâm Tarihi-Hz. Muhammed ve İslâm'ın İlk Devri*, Kapı Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Gömbeyaz, Kadir, *Makâlât Geleneginde İmâm Eş'arî*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005.
- Gömbeyaz, Kadir, “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 2005, 155-156.

- Gülverdi, Selim, "Kâdı Abdülcebbâr ve Ebû'l- Muîn en Nesefî'nin Büyük Günah Hakkındaki Görüşlerinin Karşılaştırılması", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 2021, 209-228.
- Gündoğar, Hamdi, "Mu'tezileMezhebînde İnsanın Fiilleri Problemi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 2004, 205-218.
- Gürer, Dilaver, *Abdülkâdir-i Geylânî*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004.
- Gürer, Dilaver, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri* (2. bs.), İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- Gürer, Dilaver, *Abdülkâdir Geylânî-Risaleler* (2.bs.), İnsan Yayınları, İstanbul 2010.
- Gürer, Dilaver, "Klâsiklerimiz/VII: "et-Fethu'r-rabbânî ve'l-Feyzu'r-rahmânî", *Tasavvuf: İlmî ve Akâdemik Araştırma Dergisi*, 3 (8), 2002, 161-172.
- Hakîm en-Nisabûrî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi' Muhammed, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Dârü'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut 1990, 1/148.
- Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen, *Nevâdirü'l-Uşûl fî Ma'rifeti Ahbâri'r-Resûl*, Abdurrahman Ümeyne (Thk.), Darü'l Ceyr, Beyrut b.t.y, 3/62.
- Halid er-Rabbât, Muhammed Ahmet Abdüttevâb, *El' Câmi'u li-ulûmi'l İmam Ahmed*, Dâr'ul Felah, Mısır 2009, 3/200.
- Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târîh'u Bağdat*, Mustafa Abdulkadir Atâ, Dârü'l Kutubi'l İlmiye, Beyrut 1417, 13/448.
- Hatiboğlu, Mehmed Said, *İslâm'da İlk Siyâsî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği*, Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2005.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l Ferec Abdurrahman b.Ali, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk-i ve'l-Umem* I-XIV, Muhammed Abdülkâdir Ata (Thk.), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1416/1996.
- İbn Ebû Ya'lâ, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed, *Tabakâtu'l-Hanabile I-II*, Ebû Hazım Üsâme b. Hasan-Ebû'z-Zehral, Hazım Ali Behcet (Thk.), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997, I, 267.

- İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan, *el-Mücerred fî Makâlât-ı Ebî Hasan el-Eş'arî*, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kâhire 2005.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri bi Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Muhammed Fuad Abdulbaki-Muhyiddîn el-Hatib (Thk.), b.y.y., Beyrut 1379, XIII/34.
- İbn Hazm, *El Fasl-Dinler ve Mezhepler Tarihi I-VI*, (Çev:Halil İbrahim Bulut), T.Y.E.K.B., İstanbul 2017.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, Mahmud İbrahim Zayd (Thk.), Dâru'l Va'y, Halep 1396, 2/190.
- İbn Hümam, Muhammed b. Abdi'l-Vahid b. Abdu'l-Hamid b. Mesud Kemalüddîn, *Kitabü'l-Musayere*, b.y.y, Bulak 1899, 248-249.
- İbn Kâsım, Abdurrahman Muhammed, *Mecmûu Fetâvâ Şeyhi'l-İslâm Ahmet İbn Teymiyye*, İslâmî Vakıflar, Da'vet ve İrşad İşleri Bakanlığı Yay., Suûd-i Arabistan 1465/2004, 7/429, 460, 666-669.
- İbn Kayyım el Cevziyye, *Mevzu Hadisleri Sahihlerden Ayıklama Rehberi (2. bs.)*, (Çev:Enbiya Yıldırım), Takdim Yayıncılık, Ankara 2019.
- İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Çev: Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 2000, XII, 456.
- İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'âni'l-Azîm*, (Thk: Sâmi b. Muhammed), Dâru Tayyibe, b.y.y. 1420/1999, 4, 262.
- İbn Receb el-Hanbelî, *ez-Zeyl âlâ Tabakâti'l-Hanâbile*, Abdurrahmân b. Süleyman, Mektebetü'l-Abîkân (Thk.), Riyad 1425/2005, II/189, 195.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Abide en-Nemeri el-Basrî, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, Fehim Muhammed Şeltut (Thk.), b.y.y 1399, 2/666.
- İşcan, Mehmet Zeki, "Bir Türk Bilgini İmam Maturidi'nin İslam Düşüncesine Katkıları", *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu= International Symposium on the Contribution of Turkish World to Islam*, 2007, 465.

- İşcan, Mehmet Zeki, “Halku’l-Kur’ân Teorisi ve Dini Düşünceye Yenilik”, *Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslâm Algıları (Uluslararası Sempozyum)*, 1, 2011, 163-174.
- İşcan, Mehmet Zeki, *Selefilik-İslâmi Köktencililiğin Tarihi Temelleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.
- Kâdî Abdülcebbar, *el-Mugnî fî Ebvâbi’t-Tevhîd ve’l-Adl*, Mahmûd M. Hudayri, İ. Medkur (Nşr.), ed-Darü’l-Mısriyye, Kahire 1963.
- Kadı Abdülcebbar, *Şerhu’l Usûli’l Hamse* I-II, (Çev: İlyas Çelebi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013.
- Kadî Ebû Ya’la, İbnü’l-Ferra Muhammed b. Hüseyin, *el-Mutemed fî Usûli’d-Dîn*, Vedî’ Zeydân Haddâd (Thk.), Beyrut Dârü’l-Meşrik 1986.
- Kadî Ebû Ya’la, İbnü’l-Ferra Muhammed b. Hüseyin, *İbtalü’t Te’vilât*, Muhammed bin Hâmdulhamud en- Necdî (Thk.), Dâru İlfâfî’d Devliye, Kuveyt b.t.y.
- Kadir, Gürler, "Bid‘at Kavramı Üzerine", *Din Bilimleri Akâdemik Araştırma Dergisi*, 3 (1), 2003, 57-78.
- Kalaycı, Mehmet, "Eş’arilik", Sönmez Kutlu-Hasan Onat (Ed), *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2014.
- Kallek, Cengiz, "Ebû Ya’la el Ferrâ", *DİA*, İstanbul 1944, X, 253-255.
- Kandemir, M. Yaşar, “Şa’bî”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 217-218.
- Kara, Mustafa , “Ahmed el-Bedevî”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 47-48.
- Kara, Mustafa, “İbn Teymiye’nin İlk Sûfilere ve Tasavvuf Klasiklerine Bakışı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 1986, 63-67.
- Karadaş, Cağfer, "İnsan Fiileri", Şaban Ali Düzgün (Ed), *Kelâm Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2015.
- Kâşânî, Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, (Çev: Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Kılavuz, A. Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, Ensar Yayıncılık, İstanbul 2012.

- Kılavuz, A. Saim, “Bişr b. Gıyâs”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 220-221.
- Kirmânî, Mahmûd b. Hamza b. Nasr, Tâcu'l-Kurrâ, *Ğarâibu't-Tefsîr ve Acâibu't-Te'vîl*, Dâru'l-Kible, Cidde b.t.y., II/1031.
- Kobak, Sâliha, *Gunyet'üt Tâlibin'de Delil Olarak Kullanılan Hadislerin Tahrir ve Değerlendirilmesi (Edeb Bölümü Bağlamında)*, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2013.
- Kohlberg, Etan, “İmâmiyye Fıkında İmâmî Olmayan Müslümanlar”, (Çev. Hanifi Şahin), *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 2014, 199-207.
- Köse, Alpaslan, *Eş'arî'nin Makâlât'ında Şîî Grupların Sınıflandırılması ve Önemli Görüşleri*, (Yüksek lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.
- Kubat, Mehmet, "Mezheplerin Ana İhtilaf Konularından Biri Olarak Kabir Azâbı", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 11 (1), 2020, 9-32.
- Kurtubi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, b.y.y, Riyad 1423, XVI, 321.
- Kutlu, Sönmez, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini: İmâm Mâtürîdî”, *Dinî Araştırmalar*, V (15), 2003, 24-25.
- Kutlu, Sönmez, "İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu", *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes'elesi*, 1, 2005, 391-440.
- Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, (4. bs.), Dem Yayınları, İstanbul 2016.
- Kutluer, İlhan, "İbn Râvendî", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 179-184.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Kitâbü't-Tevhîd*, (Çev. Bekir Topaloğlu), İSAM Yayınları, Ankara 2002.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne I-V*, Fatıma Yusuf el-Haymî (Thk.), Muessesetu'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut 1425, V, 322.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât, *el-'Umde*, (Çev. Temel Yeşilyurt), Kubbealtı Yayıncılık, Malatya 2000.

- Nesefî, Ebû'l-Muîn, *Kitâbü't-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd* (Tevhidin Esasları), (Çev. Hülya Alper), İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn, *Matürîdî Kelâmı (Bahru'l-Kelâm)*, (Çev: Yusuf Arıkaner), Endülüs Yayınları, İstanbul 2019.
- Nesefî, Ebu'l-Muin, *Tebsiratu'l-Edille Fi Usuli'd-Din*, Hüseyin Atay (Thk.), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, 1/261.
- Nesefî, Ömer, *Akaid*, Otağ Yayınları, İstanbul 1980.
- Nureddin Ebû'l Hasan, *Menakıb-ı Abdülkâdir Geylânî-Behcetü'l Esrar*, (Çev: Abdurrahman Halis Kerkükî, , Onur Kitap, İstanbul 2013.
- Onat, Hasan, "Makâlâtü'l-İslâmiyyîn", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 406.
- Oral, Osman, "73 Fırka Hadisinin Kelâm İlmi Açısından Değerlendirilmesi", *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 12 (2), 2014, 298.
- Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi* (3. bs.), Ensar Yayınları, İstanbul 2014.
- Öz, Mustafa, "Dırâr b. Amr", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 274-275.
- Öz, Mustafa, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Özarslan, Selim, "Allah'ın Görülebilmesi / Rü'yetullah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 2001, 275-293.
- Özaydın, Abdülkerim, "Nizamiye Medresesi", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 188-191.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 130-134.
- Özel, Ahmet, "Ali el-Kârî", *DİA*, İstanbul 1989, II, 403-405.
- Özen, Şükrü, "Matüridi ve Siyaset: Hilafetin Kureyşiliği Meselesi", *Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Matüridilik-Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, 2009-2012, 524.
- Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2010.
- Pezdevî, Ebû'l Yüsr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi* (3. bs.), (Çev: Şerafeddin Gölcük), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1988.

- Sâbunî, Nureddin, *Mâturidiyye Akaidi (el-Bidâye fî Usûli'd-Din)* (16. bs.), (Çev. Bekir Topaloğlu), İFAV Yayınları, İstanbul 2016.
- Sinaoğlu, Mustafa, "Muattıla", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 330-331.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, Celâlüddin, *el-İklîl fî İstinbâti't-Tenzîl*, Seyfüddîn Abdülkâdir el-Kâtîp (Thk.), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1401/1981.
- Syauqî, Labip Muhammed, *Abdülkâdir Geylânî'nin el-Fevâtîhu'l-İlahiyye Adli Tefsirinde Kehf Sûresinin İşâri Yönü*, (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014.
- Şahin, Hanifi, *İlhanlılar Döneminde Şiîlik*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Şahin, Hanifi, *Şiîlerin Gözüyle Sünnîler*, Mana Yayınları, İstanbul 2016.
- Şahin, Hanifi, *Olgu ile Algı Arasında İbn Teymiyye*, Mana Yayınları, İstanbul 2021.
- Şahinalp, Hacer, "Kâdî Abdülcebbâr ve Ebü'l-Muîn en-Nesefî'de Şefaât", *Turkish Studies Comperative Religious Studies*, 13 (25), 2018, 417-445.
- Şa'rânî, Abdülvehhâb, *el-Yevâkit ve'l-Cevâhîr*, (Çev. Mahmut Çınar), TYEKB, İstanbul 2019, II/1548.
- Şa'ranî, Abdülvehhâb, *Tabakat'ül Kübrâ* I-II, (Çev: Abdülkadir Akçiçek), Toker Yayınları, İstanbul 1969.
- Şaşa, Mehmet, *Abdülkâdir Geylânî'nin Kelâmi Görüşleri*, Sonçağ Akâdemi Yayıncılık, Ankara 2020.
- Şehristânî, *Milel ve Nihal-Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*, (Çev: Mustafa Öz), Litera Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Şehristânî, *Nihayetu'l-İkdam Fi İlmi'l-Kelam*, Ahmed Ferid el-Mezidî (Thk.), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- Şeyhzade, Abdürrahim b. Ali Amasi, *Nazmü'l-Feraid ve Cem'i'l-Fevaid*, Matbaatü'l Edebiyye, Mısır 1317.
- Şimşek, Selami, *Tasavvuf Edebiyatı Terimler Sözlüğü*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Taftazânî, *Makâsıdu'l-Kelâm*, (Çev. İrfan Eyibil), TYEKBY, İstanbul 2019.

- Taftazânî, *Şerh'ul-Akâid* (6. bs.), Süleyman Uludağ (Haz.), Dergah Yayınları, İstanbul 2013.
- Tan, Nedim, "Abdülkâdir Geylânî ve İbnü'l-Arabî'ye Nispet Edilen Bir Metin: Gavsîyye Risâlesi Hakkında Bir Literatür Değerlendirmesi", *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 2017.
- Tanrikulu, Ebubekir, *Batmayan Güneş-Abdülkâdir Geylânî*, Semih Matbaacılık, Ankara 2016.
- Tarakçı, Muhammet, "Tahrif", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 424-424.
- Taşdelen, Mehmet, "Mu'tezile'de Şefa'at Anlayışı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (10), 2015, 82-97.
- Topaloğlu, Bekir, "Cehennem", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 228.
- Topaloğlu, Çelebi; Bekir, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İsam Yayınları, İstanbul 2013.
- Tunçbilek, Hasan Hüseyin, "Allah'ın Sıfatlarının Mahiyetinin Problemi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 2001, 83.
- Tunçbilek, Hasan Hüseyin, "Cennet ve Cehennem Hâlen Mevcut mu?", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 2005, 53-62.
- Türçan, Galip, "Kelâm'da İnsan Fiillerinin Yaratılması Problemi: Yaratma Kavramı Bağlamında Bir Değerlendirme", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (15), 2005, 139-158.
- Uluçam, Abdüsselâm, "Bağdad'da Abdülkâdir Geylânî Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, 20 (20), 1988, 63-84.
- Uludağ, Süleyman, "Abdülkâdir-i Geylânî", *DİA*, İstanbul 1988, I, 234-240.
- Uludağ, Süleyman, *İslâm Düşüncesinin Yapısı* (2. bs.), Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.
- Uludağ, Süleyman, *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikadî Mezhepler*, Dergah Yayınları, İstanbul 2014.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.

- Vassâf, Hüseyin Osmanzâde, *Sefine-i Evliyâ*, I, Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz (Haz.), Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Vicdanî, Sâdık, *Tarîkatler ve Silsileleri-Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, İrfan Gündüz (Haz.), Enderun Kitabevi, İstanbul 1995.
- Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Çev: Ethem Ruhi Fırlı), Umran Yayınları, Ankara 1981.
- Yalçinkaya, Mustafa, "Kelâmî Bir Problem Olarak Ecel ve Maktûlün Eceli Meselesine Mukayeseli Bir Yaklaşım", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (1), 189-212.
- Yamak, Mehmet Bilal, Abdülkâdîr Geylânî'nin "*El Gunye Li Tarikki'l Hakk*" İsimli Eserinde Tasavvufî Unsurlar, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul 2015.
- Yaqoob, Luay Hatem, "İslâmî Kaynaklar Açısından Peygamberlerin Konuştuğu Diller", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (1), 2021.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Arş", *DİA*, İstanbul 1991, III, 406-409.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "İbn Küllâb", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 156-157.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "İstiva", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 402-404.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Muvâfât", *DİA*, Ankara 2020, XXXI, 409.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Müşebbihe", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 156-158.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Tekfîr", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 350-356.
- Yekta, Abdullah, "İslâm'da İtikadi Mezheplerin Tasnif Usulleri ve İbn Hazm", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (1), 2019, 168-170.
- Yurdagür, Metin, "Ehl-i Kible", *DİA*, İstanbul 1994, X, 515-516.
- Zehebi, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebi, *Tarihü'l İslâm* (2. bs.), Dâru'l Kitabul Arabî, Beyrut 1993, 7/298.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Sibel KİRAL
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	01. 08. 2022